

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

1

*Tautinės savimonės žadintojai:
nuo asmens iki partijos*

SIETYNAS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJS

1

*Tautinės savimonės žadintojai:
nuo asmens iki partijos*

Vilnius

SIETYNAS

1990

MBBK 9(TL)
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla

Recenzavo:

Sigitas Jegelevičius

Li-191 **Lietuvių Atgimimo istorijos studijos: Str. rinkinys /Red-
kol.: E. Aleksandravičius ir kt.— V.: Sietynas, 1990—208.—
(Studijos: 1).**

**T.I: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos.— 208 p.—
Bibliogr. str. gale ir išnašose.**

Lietuvių Atgimimo istorijos studijų pirmajame tome pateikiama straipsnių, atspindinčių
tautinio lietuvių atgimimo judėjimą carinės valdžios metais.

L 0503020908

MBBK 9(TL)

TURINYS

Pratarmė.....	4
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	5
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . Kazimieras Kontrimas ir lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje	5
<i>Giedrius Subačius</i> . Simono Daukanto žodynai	20
<i>Zita Medišauskienė</i> . A.H.Kirkoro spaustuvė ir "Liaudies bibliotekėlės" leidimas	33
<i>Antanas Tyla</i> . Slaptas lietuvių mokymas 1862 - 1906 metais	47
<i>Žilvinas Norkūnas</i> . P.Vileišis — amžininkams irmums	67
<i>Rimantas Miknys</i> , <i>Egidijus Motieka</i> . Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės - politinės kūrimosi aplinkybės	80
<i>Vilius Užtupas</i> . Saliamono Banaičio spaustuvė	126
II. SVARSTOME PROBLEMA: Atgimimo koncepcija	132
<i>Antanas Kulakauskas</i> . Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą	132
<i>Antanas Tyla</i> . Kas atmirė Atgimimo metu?	143
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . Prie lietuvių atgimimo ištakų	146
<i>Darius Kuolys</i> . Replika polemikoje dėl tautinio atgimimo sampratos	151
<i>Arvydas Šliogeris</i> . Kas yra atgimimas?	153
<i>Vytautas Radžvilas</i> . XIX a. lietuvių tautinio atgimimoklausimu	157
III. IŠ ARCHYVŲ	165
Penki P.Vileišio laišakai J.Šliūpui. Parengė <i>Ž.Norkūnas</i>	165
Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai. Parengė <i>R.Miknys</i> , <i>E.Motieka</i>	173

PRATARMĖ

Nėra ypatingo reikalo aiškinti, jog istorija, norėdama bent mažumėle būti gyvenimo mokytoja, turi atsigrežti į tuos praeities reiškinius, kurie lėmė vienokius ar kitokius mūsų tautos kelio posūkius. Šiandien išsiskleidusi tautinė savimonė yra papildomas akstinas kompleksiškai nagrinėti jau buvusius lietuvių Atgimimo pasireiškimus. Čia norėta suprasti "tyrinėjimų kompleksškumą" ne vien negausių šios problematikos specialistų - istorikų pastangų sutelkimo prasme, bet bandyta įsivaizduoti kaip visų humanitarinių (taigi ir nacionalinių) mokslų rezultatų publikavimą vienoje vietoje. Tik minties, įvairiais rakursais atskleidžiančios klaidžią ir sunkiai apibrėžiamą lietuvių Atgimimo istorijos raidą, koncentracija, gali padėti atgimti ir pačiam mokslui. Toks noras skatino leidinio sudarytojus toleruoti pačią didžiausią "žanro" ir stiliaus įvairovę: "Lietuvių Atgimimo istorijos studijose" rasime ir visai nedidelių replikų, ir išsamių, plačių mokslinių straipsnių; yra jose ir pastangų apžvelgti kuo platesnius problemos horizontus, nesistengiant papildyti faktografinį tautinio judėjimo istoriografijos aruodą, yra ir ganėtinai siaurų vieno asmens veiklos ar tykio aprašymų. Visa ši dėstymo laisvė — tai ne tik noras formaliai siekti įvairovės, bet ir to, kas buvo užsibrėžta, neišvengiama išdava. Dar daugiau, ji turėtų skatinti panašius tyrinėjimus ateityje.

Rinkinio sandara tokia: pirmiausia dedami straipsniai ir studijos. Antrąją dalį sudaro mokslinės diskusijos ar "apvalaus stalo" (Kultūros ir teatro studijos "Sietynas" seminarų medžiagos pagrindu) tekstai. Trečioji skirta į mokslinę apyvertą neįtrauktos Atgimimo istorijos archyvalijos publikavimui. Jei "Studijos" bus leidžiamos ir toliau, tikėtina dar lankstesnė turinio struktūra: galima įsivaizduoti ir vieno autoriaus monografiją, užimančią visą sąsiuvinį, ir vienam kuriam klausimui skirtų straipsnių rinkinį ar daugialypį almanachą, kuriame tilptų pati įvairiausia medžiaga, jos fragmentai, recenzijos etc.

Red. kolegija

I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS

KAZIMIERAS KONTRIMAS IR LITUANISTINIS SAJŪDIS XIX a. PRADŽIOJE

Egidijus Aleksandravičius

1. Įvadas

Nedaug XIX a. mūsų istorijoje yra asmenybių, apie kurias būtų kalbama taip dažnai, kaip apie Kazimierą Kontrimą. Vien jo pasiūlymas įsteigti lietuvių kalbos katedrą imperatoriškajame Vilniaus universitete, sulaukęs specialaus dėmesio¹, neleido užmiršti šios pavardės nė vienam ano meto lietuvių kultūros istorijos tyrinėtojui. Nors, tiesą sakant, jau 1840 m. parašytame L. Jucevičiaus biografiniame žodyne (o taip norėtusi vadinti "Mokytus žemaičius") K. Kontrimas minimas ne dėl lietuvių kalbos katedros projekto, o apskritai dėl savo išsimokslinimo bei kultūrinės veiklos². Lenkų istoriografijoje susidomėta K. Kontrimu taip pat ne dėl rūpinimosi lietuvių kalbos padėtimi universitete. Jo paveikslas memuarinėje literatūroje³ ir tyrinėtojų darbuose (M. Brenšteinas, Z. Skvarčinskis)⁴ vėl buvo kuriamas dėl ypatingo vaidmens, kurį K. Kontrimas vaidino visuomeniniame ir kultūriniame XIX a. pradžios Lietuvos gyvenime.

Kita vertus, nedaug istorinių asmenybių buvo ir yra piešiama tokiomis skirtingomis spalvomis, kaip Kazimieras Kontrimas. Vienų akyse jis buvo "Vilniaus Franklinas"⁵ (jei tuo metu būtų žinomos dekabristų bylos detalės, galbūt K. Kontrimas būtų gavęs ir "Vilniaus Speranskio" etiketę), kitų - kone renegato, kaip J. Senkovskis, tipas. Tačiau dar daugiau negu prieštaravimų istoriografijoje lieka apskritai neaprašytų K. Kontrimo veiklos ypatybių. Kad trūksta duomenų, leidžiančių kiek aiškiau interpretuoti paskutinį jo gyvenimo periodą, (1830 - 1831 m. sukilimas ir veikla Žemaitijoje), tyrinėtojų pripažinta, tačiau klausimas, ar paslaptinga, aktyvi "Vilniaus Franklino" asmenybė turėjo

tiesioginės įtakos S.Daukanto, S.Stanevičiaus kartos lietuvių šviesuoliams, ar galima tarp jų užčiuopti kokį nors bendrumą, tartum nė neegzistuoja. (Tiesa, šių eilučių autoriaus panašiai suformuluotas klausimas buvo užduotas dr.M.Lukšienei - žymiai XIX a. pirmosios pusės lietuvių kultūros specialistei - VU Istorijos fakulteto mokslinės draugijos renginio metu. Atsakymas tada buvo nedviprasmiškas: tiesioginio ryšio tarp K.Kontrimo ir S.Daukanto nepavyko aptikti). Žodžiu, jau V.Maciūno plačiai aprašytas universitete augantis susidomėjimas lituanistika⁶ rodo, kad tam tikras siekimų ir interesų bendrumas siejo pažangiąją profesūrą su nauja lietuvių Atgimimo idėjų skleidėjų karta. Tačiau specialiai nebuvo stengtasi ieškoti konkrečių, asmeninių kontaktų.

Šio straipsnio užduotis kaip tik ir yra su istoriografinės analizės pagalba, remiantis vienu kitu žiupsneliu nežinomų iki šiol archyvinių faktų bei tuometine periodika, pabandyti kelti tokį klausimą ir parodyti jo pagrįstumą. Tokio bandymo svarba aiškėja suvokus, kad viena ar kita istorinė asmenybė - S.Daukantas ar K.Kontrimas, M.Valančius ar J.K.Gintila, Petras Smuglevičius ar A.H.Kirkoras - savo veikloje vadovavosi ne vien asmeniniais, psichologiniais motyvais, bet neretai išreiškė tam tikros visuomeninės grupės, idėjinės srovės ar net ištisos organizacijos siekimus. Istorinė asmenybė, matyt, todėl ir yra istorinė, kad reiškia kažką daugiau negu asmenį. Tad, kalbėdami apie K.Kontrimo požiūrį į tautinį atgimimą, mes šį tą pasakytume ir apie tas visuomenines organizacijas, kurioms vadovavo ar bent aktyviai jose reiškėsi K.Kontrimas. Ne paslaptis, kad nedaug Lietuvoje buvo tokių institucijų, kuriose būtų apsieita be išoriškai kuklaus universiteto adjunkto. Nuo masonų ložės "Išdidusis lietuvis" reformos iki šubravcų ("nenaudėlių") skandalingos publicistikos - visur buvo jaučiama K.Kontrimo įtaka. Tad ar nebuvo jos lituanistikon pasineriančioje universiteto studentijoje, kuriai priklauso daugelis parašytų ir paskelbtų veikalų.

2. Neįminta mįslė

Vartant K.Kontrimo amžininkų atsiminimus, stebina viena detalė: nė vienam iki galo nebuvo aiškus jo asmuo. "Kazimieras Kontrimas, bibliotekininkas ir universiteto

adjunktas - tai žmogus, kuris iki šiol, kuo iš tikro buvo neatspėtas [...] Buvo tada pelnęs didelio patrioto opiniją [...] Mažas, žemas, kažkokio ovalinio kontūro, panašus į kiaušinį, ar, tiksliau, į netvarkingą elipsę, siauras viršuj, siauras apačioj, viduryje labai platus - netvarkingais, visad sunešiotais rūbais; veidas be jokios išraiškos; žila galva, trumpais, ežiuku kirptais ir į užpakalį sušukuotais plaukais; rankutės sunertais tarp savęs pirštais, visada laikomos ant pilvuko; juodas raištelis vietoj žiedo užrištas ant dešinio ketvirto piršto, bent man jis visada priminė išsiganiusį žiurkėną" - rašė filaretas S.Moravskis, sugebėjęs keliais štrichais sukurti labai įtaigų, nors ir nemalonų, mūsų veikėjo paveikslą. "Nuolat iš kampo į kampa tai pas vieną, tai pas kitą lekiudavo, kiekvienam kažką į ausį šnabždėdavo ir visad labai užimtą vaizdavo, - toliau pasakoja atsiminimų autorius. - Kalbėti garsiai, kaip su kitais, su juo buvo neįmanomas dalykas. Nes jis arba neatsiliepdavo, arba balsiausiai susiraukdavo ir tuoj pat jo akyse smukdavai [...]. Tai, ką jis man į ausį šitokiu būdu šnabždėdavo, o aš buvau jo malonėje, nė saujelės pupų nebuvo verta ir galėjo būti iš Šv. Jono bažnyčios bokšto apreiškiama visam miestui. Tačiau tokia buvo to žmogaus natūra [...] Tas tipiškas jėzuitizmas mažiau akylų akyse apgaubdavo jį kažkokia aureole, kažkokia visuotine reikšme ir šlove. Man regis, tai buvo apskritai neblogas žmogus, nuovokus, išsimokslinęs, bet kupinas savotiškos tuštybės fokusininkas. Valdžia jį per klaidą pavojingu palaikė, vežiojo iš vietos į vietą, tuo tik jo vertę kitų akyse pakeldama..."⁸. 1827 m. Peterburge, A.Mickevičiaus ir T.Bulharino aplinkoje kitas filaretų kartos vilnietis M.Malinovskis dėstė savo abejones, liečiančias K.Kontrimą: "B[ulharinas] laiko Kontrimą padoriu žmogumi, tačiau aš esu visiškai kitokios nuomonės, bet neturiu ką jam prikišti, nebent tai, kad jis visiškai atvirai rodė savo priešišumą tėvynei, nors jo žodžiais mažai ar visiškai nereikėtų tikėti. Kur rasi kitą taip demoralizuotą žmogų, kuris, paniekinęs amžiną tradiciją, begėdiškai eitų vienas prieš visus?..."⁹ Tačiau vėlesni istorikai labiau linko tikėti neabejotino kritiškumo veikėjo - I.Domeikos žodžiais, kurie vienareikšmiškai apibūdino Kontrimą kaip dorą ir pasišventusį Lietuvai žmogų. Anot jo, tai buvo kaprizingas bambeklis, kuris tačiau buvo didelis bajorų priešas, švietimo šalininkas, visokių priemonių organizatorius ir t.t.

Kontrimas bene geriausiai atspindi akademinės Vilniaus visuomenės nuotaikas, tarpusias po Vienos kongreso nusistovėjusiomis tam tikros kultūrinės autonomijos sąlygomis. Tas pats I.Domeika paliko savo memuaruose įspūdingą tų sąlygų charakteristiką: "Didelė ir nuolatinė konspiracija anuo metu rausė visą Europą [...]. Daugėjo slaptų draugijų ir tamsiuose užkampiuose kunkuliavo politinis gyvenimas. Buvo ieškoma atramos priesaikose, kuriomis tikėta; štiletais, intrigomis [...] buvo stengiamasi, kiek tai buvo įmanoma, apsaugoti draugijas nuo išdavystės. Masonai, karbonarai etc. griovė draugiškų tarpusavio santykių pagrindus. Tiek apsupant ir paimant tvirtovę, tiek naikinant laisvus nuo savivalės (žmones), buvo dedamos minos ir kontrminos, nuo atviro despotizmo buvo einama prie slaptos pagrindinės veiklos, nuo politinių suvaržymų ir inkvizicijos - prie slapto magistro ir slaptos tarnybos teroro..."¹⁰ Tos sunki išverčiamos ir dar sunkiau pajuntamos eilutės vis dėlto leidžia justi vyraujančias nuotaikas; prieštaringą tarpusavio bendravimo būdą; priesaikas ir nepasitikėjimą; pasiaukojimą, riziką ir politinius žaidimus, į kuriuos buvo panirusios keletą šimtų Vilniaus universiteto studentų galvos K.Kontrimo darbo ir S.Daukanto studijų metais. Paslaptingumas, neaiškumas tapo kone madingi. Slapčia kalbėta tai, kas galėjo būti žinoma visai Šv.Jono bažnyčios parapijai (kaip prisimena S.Moravskis apie K.Kontrimą), nebuvo tik kontrimiškas keistumas. Net lietuviški laišakai iš universiteto į Žemaitiją kartais buvo konspiracijos sumetimų padiktuoti (Morų šeimynos šiaip susirašinėjimas)¹¹. Paslaptis ir priesaika tapo būtinais to gyvenimo atributais. Neatsitiktinai, netgi labai iškaltinai buvo išsireikštą Aleksandro I įsake, uždraudžiančiame masonų ir kitų slaptų organizacijų veiklą; draudžiamos visos draugijos, kurios remiasi priesaika. Paslaptis, lydėjusi K.Kontrimą iki pat mirties, yra apgaubusi ne tik jo masonišką veiklą, ne tik darbą Raseinių apskrities suklėlių komitete 1831 m., bet ir kasdieninio gyvenimo detales. Štai koks jau senatvėje pasirodė K.Kontrimas istorinėje literatūroje labai gerai žinomų atsiminimų autoriui prelatui T.Dobševičiui: "Kaif Žemaičių vyskupas kunigaikštis Juozapas Giedraitis, pas kurį buvau sekretoriumi, valdžios įsakymu buvo atiduotas savo koadjutoriaus kunigaikščio Simono priežiūrai, dažnai sėdėjo Alsėdžiuose, nors jo

įprastinė rezidencija buvo Šiluvoje, su kunigaikščių koadjutorium paprastai atvažiuodavo į Alsėdžius jau palinkęs senelis, nedidelio ūgio, pilvotas, trumpai kirptais plaukais, labai kukliai apsirengęs, nieko su savimi, be pailgo odinio krepšio, kurį visada prie savęs laikė, neturintis. Kązkada gili ir ilgesinga paslaptis gaubė jo pavidalą, nors gana mėgo pokalbį ir jo ieškojo, tačiau su niekuo net menkiausiu žodeliu neprasitardavo apie savo praeitį. Tai buvo būtent Kazimieras Kontrimas..."¹² Gal iš čia kyla sunkumas susieti šio Vilniaus universiteto idėjų "generatoriaus" veiklą su savotiškame oficialiosios kultūros užkulisyje bręstančia nauja lietuvių inteligentų karta? Gal iš čia ir noras matyti S.Daukanto jaunystės dienas kaip tik tame visuomeninio gyvenimo kontekste, iš kurio ribų nebuvo įmanoma išsiveržti? O kad "Vilniaus Franklino" veidas nebuvo tiktai bereikšmė kaukė, kad jo suvokta žmonių visuomenės prigimties mįslė nebuvo tiktai diletanto postringavimas - rodytų ir išlikę paties K.Kontrimo užrašų puslapiai. Pacituokim, sekdami Z.Skvarčinskiu, kelias jo mintis, liečiančias lygybės ir tėvynės sampratą: "Lygybė yra užburta meškerė, kuria gaudomi žmonės, ypač revoliucijos metu. Žmonės yra vieni į kitus panašūs, tačiau jie nėra lygūs, ir jei būtų įvesta lygybė, ji ne suvienytų žmones, o tik sukeltų tarpusavio lenktynes.

Visose revoliucijose galima pastebėti, kad jų organizatoriai pradeda nuo paprastos liaudies patraukimo į savo pusę, žadėdami jiems lygybę. Su liaudies pagalba yra pašalinamos kliūtys, nuverčiama tai, kas viešpatauja, įvedama šlokia tokia lygybė, kuria užvaldoma ta pati apgauta liaudis". O štai mintys apie tėvynę: "Tėvynė - tai visas kraštas, visa tauta, kuri šneka ta pačia, kaip ir mes, kalba, tais pačiais, kaip ir mes, besivadovaujanti įstatymais; kurios vyriausybė visiems vienodą globą suteikia, vienodai gina; kurioje visi gyventojai brolybės saitais yra sujungti, pasirengę nuo priešų užpuolimo krūtinėmis ją ginti, kaip ir mes visi kartu juos užstoti privalome; kurių užsiėmimas, darbų pobūdis, polinkis, tautinis charakteris, ydos, papročiai, netgi prietarai yra mums bendri. Toks kraštas yra mūsų tėvynė, o jos gyventojai yra mūsų bendrapiliečiai"¹³. Šios K.Kontrimo gyvenimo maksimos nepasiduoja interpretuojamos vienareikšmiškai. Jų subjektas gali būti ir individas, kalbąs kitam individui, ir masonas, besikreipiantis

į savo brolių ir - tai išduoda paskutinis citatos sakinytis, - Lietuvos bajoras, suvokiantis savo luomo ir užguitos liaudies tautinę tapatybę, t.y. priklausymą vienam etnokultūriniam ir etnopolitiniam organizmui.

3. Kraujo ryšiai.

Literatūroje yra gerai žinomas S.Daukanto jaunystės draugas, jo bendramokslis iš Kalvarijos ir Kretingos laikų¹⁴, Tučių dvaro (prie Vieکشnių) savininkas Feliksas Kontrimas. Archyviniai dokumentai rodo, jog likimas nebuvo atskyręs draugų ir Vilniuje. Čia mokantis S.Daukantui, valdžios įstaigose tarnavo ir F.Kontrimas¹⁵, o vėliau, penktajame dešimtmetyje, jis įgijo didelio lietuvių kalbos ir istorijos žinovo garsą. I.Oginskis laiške M.Akelaičiui užsiminė, kad, dar gerokai prieš pradėdant eiti L.Ivinskio kalendoriams, jis siūlęs F.Kontrimui pradėti leisti lietuvišką laikraštį¹⁶, o Žemaitijos istorijos tyrinėtojas, Baltojo Šaukoto savininkas Ignas Bušinskis savo knygoje rašė, jog F.Kontrimas turįs svarbių istorinių Žemaitijos dokumentų¹⁷. Jaunystės metai ir bendri moksliniai interesai slejo bičiulius senatvėje. Tučiuose ne kartą viešėjo, o, sprendžiant iš ten buvusios S.Daukanto bibliotekos¹⁸, ir kurį laiką gyveno iš Varnių išsikėlęs mūsų istorikas.

Ar galima užčiuopti kokį nors ryšį tarp Kazimiero ir Felikso Kontrimų? Juk teigiamas atsakymas leistų įžvelgti potencialų ryšį tarp S.Daukanto ir K.Kontrimo. Nors jo ir neįrodytų, kaip neįrodytas lieka teiginys, jog K.Kontrimas negalėjo nežinoti studento S.Daukanto, - akylas universiteto adjunkto žvilgsnis nesunkiai galėjo atpažinti gabesnius jaunuolius tarp 4-6 šimtų tada besimokiusiųjų.

Dar 1840 m. L.Jucevičius įrodinėjo, jog K.Kontrimas kilęs iš Žemaitijos (nuo Šiluvos)¹⁹. Tačiau autorius tada nesunkiai galėjo sumaišyti jo kilmės ir mirties vietas - juk 1836 m. Šiluvoje buvo palaidoti paslaptingojo mūsų veikėjo palaikai. O pastoviau iki mirties gyventa netolimame pusbrolio Leono Aukštadvaryje. M.Brenšteinas, remdamasis rankraščiniais K.Kontrimo sūnėno Boleslovo dienoraščiais ir atsiminimais (dabar saugomi LTSR CVIA, F. 1135, Ap.20, B.364), nustatė, jog K.Kontrimas gimė Bohdanovo dvare (prie Ašmenos), kurį įsigijo iš Žemaitijos atvykęs jo tėvas Motiejus²⁰. O minėtąjį Aukštadvarį valdė Motiejaus

Kontrimo brolis Jurgis, palikęs savo valdas vaikams Gabrieliui ir Leonui. Vilniaus gub. bajorų deputacijoje surašyti popieriai²¹ patvirtina M.Brenšteino, o paskui Z.Skvarčinskio pateiktą versiją. Tą patį randame ir Valdančiojo senato Heroldijos departamento archyve²². Tartum nekelia abejonių ir tai, jog K.Kontrimas turėjo tris brolius ir seserį. Minėtas jo sūnėnas Boleslovas - tai brolio Ferdinando sūnus. Buvo ir kitas sūnėnas, Jono Kontrimo palikuonis, vardu Ignas, kurio vaidmuo šioje kraujo ryšių byloje dar paaiškės. Heroldijos departamento archyve yra dar kelių Kontrimų šakų (to paties "Konapackio" herbo) genealogijos įrodymai. Tačiau iš jų visų bemaž nematyti ryšio tarp Kazimiero ir Felikso Kontrimų. Apskritai tuose popieriuose ne viskas aišku. Kažko, matyt, nesuprato ir heroldijos tarnautojai, nes tiek Boleslovui, tiek Ignui Kontrimams nesisekė iškart įrodyti savo bajorystės. Nors iki 1831 m. Vilniaus universiteto absolventui B.Kontrimui tai nekėlė rūpesčių. Beje, greičiausiai su bajorystės dokumentų paieška susijusi ir ne viena labai reikšminga detalė, netikėtai išnyranti Kontrimų archyvo likučiuose jau minėtame Mokslo draugijos bičiulių fonde (1135). Tai B.Kontrimo užrašų kygelės puslapiuose, įsimašiusiuose tarp 1834 - 1835 m. sąskaitų, užrašyti peterburgiškių pažįstamų adresai. Greta V.Anastasevičiaus (S.Daukanto draugas), S.Malevskio ir I.Danilavičiaus pavardžių, aptinkame ir S.Daukanto. Nuostabu, kad užfiksuoti net du pastarojo adresai ("ul. Goročovaja, dom Pėlia" ir " II Miesčianskaja, dom Palenovoj")²³. Iš Boleslovo Kontrimo dienoraščių matyti, jog jis savo ir pusbrolio bajorystės reikalu vyko į Peterburgą 1834 m. pabaigoje, o atgal grįžo 1835 m. vasario 9 d.²⁴. Žinant, kad pats S.Daukantas tik 1834 m. gruodžio mėnesį atvyko į šiaurinę Rusijos imperijos sostinę, galima įtarti, jog B.Kontrimą - S.Daukanto studijų universitete draugą (gyveno pas dėdę)²⁵ - stėjo su mūsų istoriku ir vėlesni reikalai, gal net draugiški santykiai.

Tačiau grįžkime prie genealogijos, kuri tiesiogiai nerodo Kazimierą ir Feliksą Kontrimus buvus giminėmis. Tokio ryšio buvimą liudija kitokie dokumentai. Svarbiausi - Kazimiero ir kitų Kontrimų popieriuose įsiterpę Felikso Kontrimo iš Tučių rašyti laiškeliai. Juose kalbama apie jau minėtą Igną Kontrimą, kuriuo, kaip gimine, rūpinosi jo dėdė Kazimieras ir nežinia kodėl - Feliksas Kontrimas iš Tučių. Čia

neatsitiktinai kartojama pavardė, vardas ir vietovė. Nes, kaip pamatysime vėliau, buvo dar keletas Feliksų Kontrimų (vienas - dvasininkas, Šiaulių apskrities mokyklos tikybos mokytojas, domėjęsis Lietuvos istorija ir 1863 m. nubaustas už sukilėlišką propagandą)²⁶. Todėl įrodymus reikia grįsti kuo platesniais duomenimis.

Vienas F. Kontrimo laiškas datuotas 1829 m. liepos 13 d., kai K. Kontrimas jau galėjo būti šiose vietose. Tačiau adresatas greičiausiai buvo minėtasis Aukštadvario savininkas Leonas Kontrimas. Cituokime: "Rytojaus dieną po išvykimo iš Aukštadvario [...] Kolainiuose apmokėjau kun. Dambrauskui sąskaitą, kurią man pateikė už stalą ir kitas Ignasiaus išlaidas iki šių 1829 m. liepos 1 d. Patį Ignasių pasiėmiau, kad galėčiau atostogų metui atiduoti į vienus padorius vokiečių namus (Mintaujoje. - E.A.), kur jis praktiškai mokytųsi kalbėti vokiškai [...]. Atvažiuosime prieš prasidedant naujiems mokslo metams aplankyti dėdės (tėvo brolio. - E.A.) ir tetos²⁷. Šią žinią patvirtina ir F. Kontrimo minėtas kunigas Dambrauskas tų pačių metų laiške Aukštadvario savininkui (jame pranešama apie Igno Kontrimo išvykimą iš Kolainių, kur, kaip žinia, veikė karmelitų išlaikoma gimnazija). "Tegu ir toliau Dievas saugo jo kelią šeimynos paguodai. Už jo (Igno. - E.A.) buvimą kolegijoje visi esame apdovanoti šviesiausio geradarijo pono Felikso Kontrimo"²⁸ - rašė jis. Keliuose I. Kontrimo laiškuose dėdei K. Kontrimui Feliksas taip pat minimas kaip artimas žmogus: "Mielas Dėdyte Geradari! Jeigu jūs manote, kad aš vis dar išlaidžiauju, tai klystat [...]. Aš galėčiau parodyti, jog jau neišlaidžiauju ir pasitaisiau. Tiesą sakant, aš turėjau pasiimti knygas, tačiau, dėdyte, turėtumėte žinoti, jog, ponui Feliksui Kontrimui paliepus, aš jas palikau Kolainiuose [...]"²⁹ Ir dar vienas dokumentas. Tai vėl paties F. Kontrimo Tučiuose rašytas ir 1829 m. gegužės mėnesį datuotas laiškas, kuris greičiausiai buvo skirtas Boleslovui Kontrimui: "Rašiau jums pastaruoju metu iš Zavišyno, prašydamas informuoti apie turto palikimą p. Kazimierą Kontrimą [...]. Gavau žinutę neseniai nuo paties Kazimiero. Prašo jis manęs, kad užsiimčiau tuo palikimu [...]"³⁰. Visi šie dalykai dar gali būti paremti netiesioginiais argumentais. Mat aptartuose genealogijos popieriuose, nors ir nematyti kraujo ryšio tarp Felikso ir Kazimiero Kontrimų, yra viena detalė.

Tiek Motiejaus (Kazimiero tėvo) linijos dokumentuose, tiek tikėtinoje tučiškio Felikso Kontrimo genealogijos byloje³¹ yra minimi XVII-XVIII a. valdyti tie patys dvarai Žemaitijoje. Pirmosios linijos popieriai rodo, kad XVIII a. antroje pusėje Jurgis (Jono Kazimiero s., Leono tėvas) valdė Laumius, Pragulbius, Norvaišiškes (Tverų ir Medingėnų par.)³², o kita linija teigia, jog kažkoks Antanas Kontrimas (Felikso prosenelio brolis) 1650.X.5 pardavė savo dvarus - Laumius, Pragulbius, Norvaišiškes, Gintautiškes, Masliškes broliui (ir Felikso proseneliui) Jurgiui Dominykui³³.

Ir dar vienas dalykas, liečiantis F.Kontrimo genealogiją. Mat šios giminės medyje nurodyti net trys Feliksai: vienas - Jurgio s. - gimė 1797m., kitas - jo pusbrolis, Luko s. - gimė 1812 m. ir trečias - Mykolo s. - 1809 m. (su pirmaisiais dviem turėjo bendrą proprosenelį Dovydą Prana)³⁴. Kuris iš jų S.Daukanto draugas? Amžiaus skirtumas iškart verčia atmeti du paskutinius. Jie vargiai būtų galėję su S.Daukantu mokytis Kalvarijoje ar Kretingoje. Pagaliau netikėta tai, jog viename šios Kontrimų šakos genealoginių dokumentų puslapyje yra nurodytas Felikso Kontrimo dėdė, Jurgio Simono s. Kontrimo brolis Kazimieras (g. 1775 m.), M.Brenšteinas, sekdamas B.Kontrimo dienoraščiais ir giminės aprašymu, nustatė, jog universiteto adjunkto gimimo diena - apie 1776 m.³⁵. Šis sutapimas tam tikru mastu leidžia įtarti, jog čia galėjo būti koks nors būdingas anieks laikams asmens "įrašymo" bandymas, atsiradęs po nepavykusio kurio nors iš Kontrimų bajorystės įrodymo. O gal teisingai L.Jucevičius, kildinęs paslaptinę K.Kontrimą iš Šiluvos apylinkių? Juk tada galbūt pasidarytų aišku, ką turi omenyje F.Kontrimas, rašydamas, kad atvažiuos į Aukštadvarį "dėdės ir tetos aplankyti". Bet kol kas neįmanoma nustumti tolyn aiškumo horizonto, o tenka pasitenkinti pasakymu, kad buvo tam tikri giminystės ryšiai bei tiesioginė pažintis tarpKazimiero ir Felikso Kontrimų, taip pat pažymėti, kad S.Daukantas ne tik bičiuliavosi su Feliksu, bet sykiu studijavo Vilniaus universitete ir buvo asmeniškai pažįstamas su Boleslovu Kontrimu.

4. K.Kontrimo veiklos orbitoje

Šiame straipsnyje pasitenkinsime tik vienu kitu neapsakomai plačios K.Kontrimo veiklos aspektu, leidžiančiu kelti klausimą apie jo įtaką lituanistiniam sąjūdžiui, S.Daukanto ir S.Stanevičiaus kartos universiteto studentams, kadangi visaapimančiai analizei reikalingas didesnės apimties darbas.

Visų pirma krenta į akis tai, jog keletas S.Stanevičiaus, K.Nezabitauskio, J.Rupeikos išleistų knygelių yra K.Kontrimo bei jo bendraminčių šuabravcų ("nenaudėlių") tekstų vertimai (arba sekimai). Garsiausias mūsų didaktinės literatūros šablonas "Jonas iš Svisločės" J.Rupeikos (?) buvo išverstas iš šuabravco I.Chodzkos. Artimas ryšys pastebimas ir tarp kito šios organizacijos vadovo - Jokūbo Šimkevičiaus bei Silvestro Valiūno, o svarbiausia, kad S.Stanevičiaus ir greičiausiai K.Nezabitauskio išleistas vertimas "Apey darima walge ysz kiarpiu Islandų" (Vilnius, 1823) pasirodė vos metams praslinkus po to, kai K.Kontrimas "Dziennik Wilenski" ir "Dzieje Dobroczytnosci" paskelbė lenkišką šio Teodoro Branderburgo darbo vertimą. Galimas S.Stanevičiaus ir J.Rupeikos ryšys (ąnot V.Biržiškos, jie galėjo būti pusbroliai)³⁶ ir J.Rupeikos pažintis au aukštadvariškiais Kontrimais³⁷ tik paremia prielaidą apie lituanistinės veiklos puoselėtojų santykius su K.Kontrimu. Čia dar galima pridurti programinį K.Kontrimo iniciatyva 1817 m. susikūrusios Spaudos (Tipografijos) draugijos siekimą "plėtoti skaitymo pomėgį, palengvinant naudingų knygelių motinos kalba (pabraukta mano. - E.A.) leidybą ir įsigijimą"³⁸. O juk "motinos kalba" anuomet galėjo būti vadinama ir lietuvių kalba (dvikalbėje lietuvių bajorų aplinkoje "tėvo kalba" dažniau vadinta lenkų kalba), tuomet minėtos draugijos užmojai turėjo liesti lietuvių raštiją.

Ne mažiau reikšmingas, nors gerokai labiau supainiotas yra kitas, su lituanistika tartum tiesiogiai nesusijęs dalykas, kuris tačiau sustiprins anksčiau keltas prielaidas dėl K.Kontrimo įtakos S.Daukanto, S.Stanevičiaus aplinkos žmonėms. Reikalas tas, kad K.Kontrimas siūlė įsteigti universitete ne tik lietuvių kalbos, bet ir hebraistikos katedrą, kuri, papildyta kitų rytų kalbų specialistais, galėjo išaugti į atskirą Orientalistikos institutą prie universiteto. K.Kontrimo iniciatyva į Egiptą buvo pasiūstas J.Senkovskis,

gavęs kolektyvinę subsidiją. Pirmasis, svarbiausias šios akcijos motyvas buvo išdėstytas paties K.Kontrimo memorandume kuratoriui A.Čartoryžskui. Pabrėžtas mokslinis ir politinis tokios veiklos būtinumas, galimybė tenkinti Rusijos imperijos diplomatinius planus Rytuose³⁹. Kitas motyvas mažiau aiškus ir niekur atvirai neišdėstytas, gali būti apibūdintas remiantis tik netiesioginiais duomenimis ir prielaidomis. Jis plaukia iš Z.Skvarčinskio paminėto, bet palikto be gilesnės interpretacijos teiginio, jog K.Kontrimas pasisakė prieš "daugiakalbės tautos" būklę, į kurią buvo įstumta Lietuva feodalinės eros pabaigoje⁴⁰. K.Kontrimo demokratizmas ir feodalinės visuomenės kritika buvo pagarsinta "Gatvės žiniuose" (Wiadomości brukowe) ir sukėlė dalies bajoriškosios visuomenės pasipiktinimą⁴¹. Lietuvių ir žydų (hebrajų) kalbų katedros galėjo turėti ne tik mokslinį, bet ir kultūrinį - politinį kryptingumą, kadangi jų įkūrimas objektyviai būtų reiškęs žingsnį link tų kalbų įpilletinimo. Tačiau ką bendra visa tai gali turėti su S.Daukantu ar kitais lituanistinio sąjūdžio dalyviais? Čia iškart atkreiptinas dėmesys į du mokslininkus, su kuriais S.Daukantas artimai bendravo, netgi bičiulavosi Peterburgo laikotarpiu. Tai būsimasis Žemaičių vyskupystės administratorius Jonas Krizostomas Gintila ir Vilniaus universiteto auklėtinis, vėliau žymus orientalistas bei Peterburgo universiteto profesorius Antanas Muchlinskis.

J.K.Gintila - ligšiolinių istorikų gana tamsiai nupiešta asmenybė. Tačiau jo paveikslas toli gražu neišbaigtas, reikiamai neįvertintas. Visų pirma tai buvęs žymus, nors nepripažintas, hebraistikos specialistas⁴². Jo mokslinis brendimas daugmaž aiškus: 1808 - 1812 m. jis - Vyriausiosios dvasinės seminarijos (VU Teologijos fakulteto) ir kurį laiką Fizikos - matematikos fakulteto klausytojas, 1813 - 1815 m. - Laisvųjų menų ir literatūros fakulteto studentas. Pas prof. S.Žukovskį studijavo hebraistiką, o ypač buvo paveiktas prof.E.Grodeko paskaitų. Abu J.K.Gintilos mokytojai - tai artimi K.Kontrimo orientalistinės programos kūrėjai. Nuo M.Valančiaus "Pastabų pačiam sau" publikavimo laikų gan neigiamai istoriografijoje piešiamas K.J.Gintilos dėstytojavimas universitete 1817 - 1822 m., kai jis skaitė egzegetikos paskaitas ir buvo prof.L.Borovskio padėjėjas. Pastarojo kontaktai su K.Kontrimu tęsėsi jau nuo pirmosios Filomatų organizacijos (1806) ir "Vilniaus

savaitraščio" (Tygodnik Wilenski) redagavimo laikų⁴³. L.Borovskis iš pradžių (iki 1820 m.) taip pat domėjosi hebraistika, tik vėliau, greičiausiai E.Grodeko paveiktas, pasuko link lenkų literatūros studijų. M.Valančiaus pastabose buvo išsakyta nuomonė, kad dėstytojo pareigas J.K.Gintilai pavyko užimti tik intrigų dėka⁴⁴, tačiau, žinant, kaip K.Kontrimas ir jam artima profesūra rūpinosi sava pamaina, kaip atrinkinėjo kandidatus vienai ar kitai užduočiai vykdyti, vis dėlto galima abejoti Žemaičių vyskupo žodžiais ir imti ieškoti priežasčių, paskatinusių šitaip vertinti buvusį konkurentą kovoje dėl vyskupo infulos. Deja, iki šiol J.K.Gintilos hebraistikos darbai, likę jo rankraščių kolekcijoje, nėra moksliskai įvertinti, netgi nėra aprašyti. Tad reikia tenkintis detalėmis. Pirmoji: J.K.Gintila išėjo iš VU 1822 m., kai su Alma Mater Vilnensis atsisveikino ir pats K.Kontrimas, ir daugelis pažangiausių profesorių bei studentų. Didelė tikimybė, kad ne mokslinės kvalifikacijos stoka, bet mokslinės veiklos kryptis buvo to priežastis. Mat hebraistikos raida anuomet glaudžiai siejosi su garsiąja Biblijos draugija, kurios veikla buvo uždrausta popiežių, pasmerkta reformuoto po 1822 m. universiteto. Kita detalė: dar 1817 m. Vilniuje J.K.Gintila paskelbė knygelę "Nauka po polsku dla młodzięzy wyznania starozakonnego". Tai buvo savotiškas katekizmas žydams neofitams. Pastangos religine ir kalbine prasme integruoti gausią, bet izoliuotą tuo metu žydų bendruomenę - o tik šiame kontekste galima vertinti J.K.Gintilos publikaciją, - visiškai sutampa su novatoriška ir tiems laikams pažangia K.Kontrimo programa. Ginčams su talmudistais, neofitų atvertimui J.K.Gintila ir vėliau skyrė daug laiko, kas irgi prisidėjo prie tamsios jo charakteristikos, duotos kai kurių jo amžininkų. Tačiau mus domina būtent kalbinis aspektas. Sprendžiant iš minėtos knygelės, išeitų, kad, integruojant žydus ir priartinant prie kitų Lietuvos etninių grupių, imta juos mokyti lenkų kalbos. Ar tai reiškė, jog K.Kontrimo ėjimas link "tautos daugiakalbiškumo" naiknimo turėjo atverti kelią tolesnei lenkų kalbos invazijai į Lietuvą? Jeigu taip, tuomet išvardinti ir galimi K.Kontrimo ryšiai su lituanistika būtų tik gražus niekniekis prieš neabejotiną lietuvių asimiliacijos (polonizacijos) pavojų. Bet tada ką reiškia jo bandymas lygiagrečiai įsteigti lietuvių kalbos katedrą universitete? Gal šioje srityje vis dėlto vyravo grynasis mokslinio tyrimo interesas? Gal jo lituanistikos

propaganda tik demonstravo, kad lietuviškai kalbantys "jau visai praeityje" ir yra muziejaus eksponatas? Čia iškart reikia paminėti J.K.Gintilos darbus, parašytus penktajame - šeštajame dešimtmetyje⁴⁵. Tai keli rankraščiai, dėl kurių spausdinimo Žemaičių vyskupystės administratorius susirašinėjo su Zavadskų firma. Viena - "Mokslas krikszczioniszkas žemaitiszkaï paraszytas" (hebrajų raidėmis) kartu su žydišku "Sepher hatinuh oder christliche Lehr roimische Katalische Kirch... von Bellarmin ibersetzt mit Anhang in litauische Sprache von Priester John Chrisostom Gintilla" (Alšad, 1854) ir kita, taip pat parašyta hebraiškėmis raidėmis, - "Aktas ir poteriai" (1855)⁴⁶. Vadinasi, toliau samprotaujant apie įvairių Lietuvos etninių grupių integravimą į vieną etnokultūrinį (gal net etnopolitinį) organizmą, lietuvių kalbos pilietinės funkcijos ne tik nebuvo mažinamos, bet, priešingai, išdėstyta medžiaga leidžia kelti hipotezę, jog K.Kontrimo, J.K.Gintilos aplinkoje buvo įsivaizduojama tokia Lietuva, kurios etninės mažumos galėtų susikalbėti lietuviškai (nors kartu neatmetama ir integruojanti lenkų kalbos funkcija). Šią prielaidą darsyk patvirtina A.Muchlinskio prisimintas J.K.Gintilos pažadas parašyti lietuvių kalbos pradžiamokslį arabiškai, t.y. ta kalba, kurią galėjo suprasti Lietuvos musulmonai ir kurios dėka būtų dar labiau plečiama lietuvių kalbos vartojimo sfera, aprėpianti visus pajungtos, bet prisimenamos Lietuvos valstybės gyventojų sluoksnius.

5. Vietoj išvadų

Kad atskleistume lietuvių atgimimo socialines, politines bei kultūrinės prielaidas, turime išsiaiškinti lituanistinio sąjūdžio ryšį su organizuota akademinė Vilniaus visuomenė. K.Kontrimas buvo žmogus, kuris ne tik puikiai pažino Lietuvos visuomenės poreikius, bet buvo veiklus socialinių programų kūrėjas, todėl jo asmeniniai kontaktai su S.Daukanto, S.Stanevičiaus, K.Nezabitauskio, J.K.Gintilos aplinka informuoja apie tos akademinės visuomenės ir didžiausių visuomeninių organizacijų požiūrį į lietuvių tautos ateities perspektyvas. Turimi duomenys rodo, jog tokie kontaktai buvo, tačiau tikra jų reikšmė gali būti atskleista tik remiantis visapusiškais tyrimais.

Literatūra:

- ¹ Pigo S.Z. Dawnego Wilna. Szkice obyczajowe i literackie. Wilno, 1929; Umbražiūnas K. Dėl lietuvių kalbos katedros senajame Vilniaus universitete // Kultūros barai, 1971, Nr. 6. P. 56; Palionis J. Vilniaus Franklinas // Mokslas ir gyvenimas, 1976, Nr. 9. P. 18-19.
- ² Jucevičius J. Mokyti žemaičiai. V., 1975. P.84-85.
- ³ Malinowski M. Dziennik. Wilno, 1921; Morawski S. Kilka lat młodości mojej w Wilnie. Warszawa, 1959; Domejko I. Filareci i filomaci // In: Z filareckiego świata. Warszawa, 1919; Dobszewicz T. Wspomnienia z czasow, ktore przeżyłem. Kraków, 1883.
- ⁴ Brensztejn M. Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie. Wilno, 1925; Skwarczynski Z. Kazimierz Kontrim. Towarzystwo szubrawcow. Lodz, 1961.
- ⁵ Skwarczynski Z. Op. cit. P. 38 - 40.
- ⁶ Maciūnas V. Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje. K., 1931.
- ⁷ Morawski S. Op. cit. P. 182.
- ⁸ Ten pat.
- ⁹ Malinowski S. Op. cit. P.46 - 48.
- ¹⁰ Domejko I. Op. cit. P. 78.
- ¹¹ Žiūr. Biržiška V. Nežinomi senieji lietuviški tekstai. K., 1931.
- ¹² Dobszewicz T. Op. cit. P. 87 - 88.
- ¹³ Skwarczynski Z. Op. cit. P. 72.
- ¹⁴ Biržiška V. Aleksandrynas, T.3. Čikaga, 1965. P. 8.
- ¹⁵ Kontrimų genealogijos įrodymai // TSRS CVIA, F. 1343, Ap. 2. B P. 6297.
- ¹⁶ I.Oginskio 1859.04.27 laiškas M.Akelaičiui // Tauta ir žodis, Kn. IV. P. 429.
- ¹⁷ Buszynski I. Opisanie historyczno - statystyczne powiatu Rosieńskiego. Wilno, 1874. P. 65.
- ¹⁸ Merkys V. Simonas Daukantas. V., 1972. P. 293.
- ¹⁹ Jucevičius M. Op. cit. P. 84.
- ²⁰ Brensztejn M. Op. cit.
- ²¹ LTSR CVIA. F. 391, Ap. 5. B. 794. L. 1 - 2.
- ²² TSRS CVIA. F. 1343. Ap. 33. B. 6296.
- ²³ B.Kontrimo kelionės dokumentai // LTSR CVIA. F. 1135. Ap. 20. B. 369. L.28 - 29.
- ²⁴ Ten pat.
- ²⁵ Apie tai užsimena B.Kontrimas savo pastabose, liudija ir Vilniaus universiteto imatrikuliacijos knygos // VUB RS. F. 2 - KC. B. 80.
- ²⁶ Apie kunigo Felikso Kontrimo kurstytojišką veiklą // LTSR CVIA. F. 440 (Kauno tardymo komisijos fondas). Ap. 1. B. 27.
- ²⁷ LSR CVIA. F. 1135. Ap. 20. B. 1456. L. 1.
- ²⁸ 1829.II.(?)8 laiškas iš Kolainių // Ten pat. L. 3 - 4.
- ²⁹ 1830.II.12 laiškas K.Kontrimui iš Mintaujos (Jelgava) // Ten pat. L. 5.
- ³⁰ LTSR CVIA. F. 1135. Ap. 20. B. 365. L. 58.
- ³¹ žr. K.Kontrimų genealogijos dokumentus // TSRS CVIA. F. 1343. Ap. 23. B. 6297. L. 5 - 8; (plg. Svod zakonov. T. IX. 1842. C. 59 - 61.)

³² Vilniaus gubernijos bajorų deputacijų archyve (LTSR CVIA. F. 391. Ap. 1. B. 1053) yra Boleslovo Kontrimo svarstymui pateikta jo kilmės versija, pagal kurią išėitų, jog B.Kontrimo protėviai valdę Tverų ir Medingėnų apylinkėse Jamontiškės arba Elką, Obšrujus, Sakalus, Vambutiškės (L. 76 - 78). Kiti to paties fondo dokumentai (Ap. 5. B. 794. L. 1 - 3) rodo, kad to paties "Konapackio" herbo Kontrimai dar 1800 m. įrodinėjo savo bajorystę tuo, jog XVIII a. Jurgis Antanas Kontrimas (galbūt K.Kontrimo dėdė) valdė Laumius, Pragulbius ir Norvaišiškės jau minėtose Žemaitijos apylinkėse. Nors visa tai buvo grindžiama storu pluoštu dokumentų, tačiau apskritai tiek bajorų deputacijos, tiek vėliau Valdančiojo senato Heroldijos departamento buvo žiūrīma į B.Kontrimo argumentus labai įtariai.

³³ TSRS CVIA. F. 1343. Ap. 23. B. 6297. L. 19 - 41.

³⁴ Ten pat. L. 6.

³⁵ Brensztejn M. Biblioteka uniwersytecka w Wilnie; Skwarczynski Z. Op. cit. S. 16.

³⁶ Biržiška V. Aleksandrynas. T. 3. P. 54.

³⁷ Žr. B.Kontrimo dienoraščių fragmentus // LTSR CVIA. F. 1135. Ap. 20. B. 364. L. 37.

³⁸ Skwarczynski Z. Op. cit. S. 28.

³⁹ Ten pat. P. 36.

⁴⁰ Ten pat. P. 56.

⁴¹ Ten pat. P. 56-57.

⁴² Žr. plačiau: Aleksandravičius E. "Žvilgterėkim pro plyšį J.K.Gintilos veidan" // Mokslas ir gyvenimas, 1988. Nr. 11.

⁴³ Skwarczynski Z. Op. cit. S. 29; Vilniaus universiteto istorija. 1803 - 1940. V., 1977. P. 30.

⁴⁴ Valančius M. Administratoriaus Gintilos biografija // Raštai. T. 2. 1972. P. 486.

⁴⁵ Mini V.Biržiška, remdamasis K.Senzikū (Hebraiški rankraščiai Kauno seminarijos bibliotekoje // Bibliografijos žinios. 1938. Nr. 5. P. 196-197.) Aleksandrynas. Čikaga. 1963. T. 2. P. 416 - 417.

⁴⁶ Anot V.Biržiškos, dėl pastarojo veikalo spausdinimo J.K.Gintila jau buvo susitaręs su Zavadskų spaustuve // Ten pat. P. 414.

SIMONO DAUKANTO ŽODYNAI

Giedrius Subačius

0. Šiuo rašiniu visų pirma siekiama papildyti, patikslinti Jono Kruopo straipsnio "S.Daukanto leksikografiniai darbai" (Kruopas, 1961) kai kuriuos teiginius apie Simono Daukanto žodyną genezę, šaltinius, chronologiją. Be to, mėginama nusakyti priežastis, skatinusias būtent tokia Daukanto leksikografinę veiklą, kokią mes ją šiandien pažįstame.

1. Dabar turimais duomenimis, Daukantas yra rašęs keturis dvikalbius žodynus. Greta lietuviškų juose yra arba lotyniški, arba lenkiški žodžiai. Žodžių registras tik viename iš jų lietuviškas (lietuvių - lotynų), kituose trijuose lietuviški tėra kitakalbio registro atitikmenys. Tik vieną žodyną Daukantas spėjo užbaigti ir išspausdinti - "Žodrodį" (Ždr). Tik "Žodrodys" turi pavadinimą ("Žodrodys¹ toie kningelieie essontiu žodiū"), kiti, nebaigtųjų žodynų rankraščiai, neturi nei titulinų lapų, nei pavadinimų.

2.0. Chronologiškai pirmasis Daukanto žodynas tikriausiai ir yra minėtasis lotynų - lietuvių kalbų "Žodrodys" - vienintelis spausdintas (1838) 42 puslapių leksikografinis Daukanto darbelis. Jis buvo paskelbtas prie lotynų kalbos skaitinių ir skirtas lotyniškiems teksteliams skaityti. J.Kruopas jame suskaičiavo maždaug 2350 lotyniškų žodžių bei 250 junginių ir 3880 lietuviškų žodžių bei 260 junginių (Kruopas, 1961, 303).

2.1. Kaip pažymėjo J.Kruopas, leksikografiniu požiūriu "Žodrodys" yra geriausiai apdorotas iš visų Daukanto žodynų (1961, 305). Jame neretai pateikiama gramatinių nuorodų (pvz.: *praep., gen., m., f.*), iliustracinių pavyzdžių ir, svarbiausia, didžioji dalis lotynų kalbos žodžių pateikta su pagrindinėmis formomis (pvz.: *accinctus, a, um p. 1, tolero, as,*

---

¹Žodrodys yra ne šio konkretaus žodynelio pavadinimas, o Daukanto naujadaras apskritai žodynui pavadinti, plg.: *Dykcyonarz, mownik, słownik, zrodzidis* (Mažasis S.Daukanto lenkų - lietuvių kalbų žodynas, p. 19a, toliau - MLL).

avi, atum, are p. 39). Tačiau paties Daukanto kūrybos čia nedaug. Sudarydamas "Žodrodį", jis naudojosi anksčiau išleistas Ch.F.Lhomond'o knygelės leidimais ir jos gale pridėtais žodynais.

Kadangi ši knygelė buvo labai populiari, turėjo daug įvairių leidimų, sunku pasakyti, kuriuo žodynečiu konkrečiai rėmėsi Daukantas. Ždr registras labai artimas J.Zavadskio Vilniuje ir Varšuvoje išleistų knygelėlių lotynų - lenkų kalbų žodynų registrams (Lhomond, 1811; Lhomond, 1821). Gali būti, kad vienu iš jų, o gal ir keliais panašiais² iš karto naudojosi Daukantas.

Kad Daukantas tikrai ne pats sudarė lotyniškąją Ždr dalį, rodo registras, beveik ištiesai sutampantis su Zavadskio leistų žodynų registrais, daugumas tapačių iliustracinių pavyzdžių. Būtent į lenkišką Ždr prototipą orientuoja Daukanto vieną kartą galbūt per neapdairumą paliktas lenkiškas žodelis *albo* "arba": *Edo, edis, albo es, edit...* p. 14, nors toliau tame pačiame žodyno straipsnyje dar tris kartus pavartojamas ir lietuviškas atitikmuo *arba* (plg. Zavadskio leidimo *Edo, edis, albo es, edit...* Lhomond, 1811, 24).

2.2. Lenkiškuose žodynečiuose dauguma gramatinių nuorodų yra lenkiškos, o prancūziškuose - prancūziškos. Pavyzdžiui, *Ad. przyim. z pkiem 4 tym* p. 2; *Jeci przesz. dok. od Jacio* p. 33; *Jens, euntis. imiesf. od Eo* p. 33 (Lhomond, 1811) ir *Ad. préposition qui gouverne l'accusatif* p. 94; *Jeci. pré. de Jacio* p. 119, *Jens, euntis. part. d'Eo* p. 119 (Lhomond, 1812). Daukanto nuorodos paprastai yra arba lotyniškos (*Ad, praepositio, regit accus Ždr 2*), arba lietuviškos (*Jeci nu Jacio Ždr 19; Jens, euntis, nu Eo Ždr 19*). Matyt, kitakalbes nuorodas Daukantas stengėsi pakeisti.

Bet Daukantas neretai ir iš viso nepateikė lenkiškame ar prancūziškame variante esančių nuorodų. Galima įžiūrėti net tam tikrą nevienodumą žymint nuorodas: "Žodrodžio" pirmoje pusėje, iki 24 puslapio, Daukanto kartais

---

² Pavyzdžiui, Peterburge 1812 m. išleistas variantas (Lhomond, 1812) "cui accessit dictionarium latino - gallicum" ("su lotynų - prancūzų žodynu"). Ždr registras nuo jo skiriasi daugiau negu nuo J.Zavadskio leidimų, pvz., Peterburgo leidime atskirais straipsniais iškeltos žodžių formos *Abfui* p. 93, *Abi* p. 93, *Abjeci* p. 93, *Abii* p. 93, *Affixi* p. 97, *Affixus* p. 97, *Captus* p. 102 ir t.t. (Lhomond, 1812) yra neįskaitytos nei Ždr, nei Zavadskio žodynečiuose. Bet, antra vertus, "Žodrodžio" *Conjicio* p. 9, *Decerpo* p. 11 Peterburgo leidime yra (Lhomond, 1812, 106a, 106b), o Zavadskio - nėra.

nuorodoms palikta net tuščių vietų. Jos tarsi rodo Daukantą iš karto neapsisprendusį, ką įrašyti, o paskui ir pamiršusį ar nespėjusį jų užpildyti. Pvz., lenkiškų žodynėlių straipsniai *Aeque. przysl. Również* p. 4; *Dedi, prze. dokon. od Do* p. 19; *Erga. przyi. z pdkiem 4. Ku, do* p. 25 (Lhomond, 1811) "Žodrodyje" pateikti su tarpeliais: *Aeque ligè* p. 3; *Dedi nu do* p. 11; *Erga, tai* p. 15. Bet nuo 24 puslapio tarpelių gramatinėms nuorodoms Daukantas nebepaliko, didele nuorodų dalį išmetė visai, dažniau vartojo tik *adv., praep.*

Nors nedaug, bet yra "Žodrodyje" ir tokių žodžių, iliustracinių pavyzdžių, kurių lotynų - lenkų ir lotynų - prancūzų kalbų žodynėliuose nėra (pvz., žodžiai *Capto, nu capio* p. 6; *Censeo* p. 7; *Delibero, as, avi, atum, are* p. 13 ir iliustraciniai pavyzdžiai *non concupiscetis rem alterius* p. 9; *quo pater valde delectatur* p. 12; *consilium, semper a viro sapiente exquire* p. 16). Tai arba iš kokio nors kito, mums nežinomo žodynėlio patekę, arba paties Daukanto prirašyti (išrinkti iš lotyniškojo teksto?) žodžiai, posakiai. Ne pagal abėcėlę pateiktas straipsnis *Formido, inis, f, szurpulys, nugoustis, correptus formidine, szurpulį apniktas* p. 17 (eina po *Formo, as, avi, atum*), kurio nėra nei lenkiškuose, nei prancūziškame žodynėliuose, gali taip pat rodyti savarankišką, nors neatidų įterpimą į jau esantį registrą.

Kai kurių žodžių, esančių lenkų ar prancūzų žodynuose, Ždr lotyniškame registre trūksta, pvz.: *Admoveo, es, vi, motum, vere; Aurum, i, n; Bibo, is, bitum, bere; Certamen, inis, n; Exigo, is, xegi, xactum, xigere* ir kt. Tokių gal susidarytų viena kita dešimtis. Turbūt Daukantas vienus specialiai praleido, o kitų nenurašė per klaidą.

2.3. Tad akivaizdu, kad nors "Žodrodys" ir geriausiai iš visų S.Daukanto žodynų leksikografiškai parengtas darbas, bet tai didžia dalimi ne Daukanto, o analogiškų kitakalbių žodynėlių sudarytojų kūrybos rezultatas. Daukanto kūryba "Žodrodyje" laikytinas daugumos gramatinių nuorodų vertimas į lietuvių kalbą, gal vieno kito žodžio ar frazės įterpimas į lotynišką registrą ir, žinoma, lotyniško(u) registro(u) kitakalbių atitikmenų vertimas į lietuvių kalbą.

3.0. Kitas Daukanto leksikografinis darbas - Mažasis lenkų - lietuvių kalbų žodynas (MLL). Jo išlikusi tik dešimtoji - dvyliktoji dalis - 2244 vokabulos, nors visas galėjo būti net apie 23000. MLL lenkiškasis registras paimitas iš

J.Litvinskio žodyno (Litwiński, 1815). Manoma, kad MLL rašytas po 1838 m. (žr. Subačius, 1990).

3.1. Probėgšmais palyginęs MLL su K.Sirvydo "Dictionarium trium linguarum", J.Kruopas pažymėjo, kad jų registrai skiriasi, bet "kol kas negalima teigti, kad S.Daukantas būtų visai nesinaudojęs K.Širvydo žodynu" (Kruopas, 1961, 303).

Iš tiesų Daukantas yra naudojėsis K.Sirvydo Dictionariumu sudarydamas MLL, nors jo įtaka nėra tokia aiški, kad būtų galima pastebėti iš pirmo žvilgsnio. Įtaką rodo, pavyzdžiui, kai kurie straipsniai su panašiais lietuviškais žodžių aiškinimais, žodžių junginiais: *Duchná /.../ Naktine iz pluksnu kiepure* SD 3,55 *Duchna, kepure naktine iz plunksnů* MLL 16a; *Du Bkiem wypić /.../ Wienu malku izgiert* SD 3,55 ir *Duszkciem wypić, wienů malků iszgėrti* MLL 16b; *Gromnicá /.../ zwakie grauduline* SD 3,76 ir *Gromnice Świ ęt o /.../ Szwynte grauduline* SD 3,76 bei *Daukanto Gromnica, Grabnicziů-zwakė, arba zwakė grauduline, arba Sw ęte grauduline* MLL 48a.

Iš Sirvydo žodyno greičiausiai paimtas žodis *laidyti* "melžti", nes jis yra aukštaitybė (*Doi ę /.../ Melžiu /laidau karwes* SD 3,48 ir *Doję ,melžũ, lajdau karwės* MLL 8a), taip pat *talokas* "suaugusi duktė", *ziedzius* "puodžius". Tai reti, seni Dictionariumo žodžiai, esantys ir MLL (*Dorosła corká /.../ Tałokas* SD 3,50 ir *Dorosła corka, priaugusi dũktie, arba paugusi dũktie, tałokas, nutaka* MLL 10a; *Gárnarcz /.../ puodzius ziedzius* SD 3,66-67 ir *Garnarcz, pũdziũs, ziedziũs* MLL 35a). Daugelis iš Sirvydo žodyno paimtų žodžių MLL yra įterpti tarp eilučių, smulkesniu šriftu, o tai rodo, kad jie buvo vėliau prirašyti. Taigi nederėtų abejoti, kad Daukantas, rašydamas MLL, rėmėsi K.Sirvydo žodynu, perėmė iš jo lietuviškų žodžių.

3.2.1. Kaip minėta, yra manoma, kad MLL Daukantas rašė po 1838 m. Norint nustatyti dar tikslesnę MLL datą, galima remtis žemaitiško garso *o* rašymu Daukanto raštuose: vienur Daukantas jį žymėjo ženklų *ù*, o kituose - *ó*. Peržiūrėję chronologiškai pagrindinius Daukanto veikalus ir veikalėlius, matome, kad jis *o* rašymą keitė bent du kartus per savo gyvenimą. Iš pradžių vartojo *ù*: a) 1824 m. "Pasakose Fedro" (VUB F. 1/E 73) (pradžioje rankraščio "parsergėjime" nurodyta; kad vartojama ši raidė), b) 1837 m. "Prasmoje lotynų kalbos" (Daukantas net sako: "kitų rasza, weito *ù*, *ó*; bet asz sekdamas senowės rasztus pirm 300 metų rasztus, kaap tinai radau balsės ženklintas, teep ir cze iès paženklinau, idant paroditio toumi

szalauiems, iog pas mus kaap senowie kad kalbiejē teep ir nū tebkalb" Pras 14 - 15), c) prieš 1838 m. parašytoje "Istorijoje žemaitiškoje" ("parsergėjime" taip pat nurodoma ū raidė) (LKLİB F. 1/SD 2), taip pat prieš 1842 m. datuojamuose d) "Istorijoje Justino" (LKLİB F. 1/ SD 10) ir e) "Rubinaičio Pelūzės gyvenime" (LKLİB F. 1/ SD 24).

3.2.2. Vėliau Daukantas ėmė rašyti ó: "Eptome historiae sacrae" lietuviškose antraštėse (nors kartu pridėtame "Žodrodyje" visur dar yra ū), "Maldose katalikų" (LKLİB F. 1/ SD 18) 1842 m., "Abėcėlėje" (ABC) 1842 m., "Būde" (BL) 1845 m., "Dainėse" (D) 1846 m., "Bičių knygelėje" (BK) 1848 m., "Kaip rinkti medinės sėklas" (MS) 1849 m., "Ugnies knygelėje" (UK) 1849 m.

3.2.3. Maždaug nuo 1850 m. Daukantas vėl bus grįžęs prie ū rašymo: taip žymėta "Pasakojime apie veikalus lietuvių tautos senovėje" (VUB F. 1/ F 171) apie 1850 m., DLL po 1850 m. Kad apie tą laiką Daukantas tikrai ó rašmenį ėmė keisti ū, rodo "Sėjamųjų pašaro žolių" rankraštis (LKLİB F. 1/ SD 8), kuriame rašmuo ó visur išskustas ir ištaisytas į ū³, o tituliniamė rankraščio puslapyje Daukantas 1850 m. datą yra ištaisęs į 1854 metus (puslapio faksimilė spausdinta: Micūtė, 1947, 189).

3.2.4. Iš pirmo žvilgsnio teiginiui, kad nuo 1850 m. Daukantas vėl ėmė rašyti ū, tarsi prieštarautų tik 1854 m. Daukanto ranka datuotas rankraštis "Pamokslas kaip Girias kirsti, sėti ir diegti" (LKLİB F. 1/ SD 20), kur rašoma ó. Bet labai tikėtina, kad šis Daukanto rankraštis rašytas anksčiau, nes: 1) keliose vietose ó išskusta ir įrašyta ū (p. 3 pirmū, *taries essūs dideliū gspadoriū*; p. 13 eilutės, kurioje yra žodis *wissór*, paraštėje pieštuku parašyta ū), 2) pavadinimą ir datą Daukantas užrašė ant rankraščio paskutinio likusio balto lapo (vadinasi, jau buvo parašęs visą tekstą) ir su visu paskutiniuoju lanku atkėlė į rankraščio pradžią (dabar verčiant, po titulinio lapo eina atvirkščiai surašytas turinys) - data galėjo būti prirašyta ir daug vėliau.

3.2.5. Tačiau yra duomenų, kad ir 1838 - 1850 m., kai dauguma knygų rašyta su ó, kai kur žymėta ir ū: "Pasakų Fedro" rankraštis (LKLİB F. 1/ SD 5), iš kurio 1846 m. buvo išleista knygelė (PPh), visur turi ū. Kad rankraštis tikrai

---

³ Knygelė išleista 1854 m. (SPŽ), bet cenzūrai buvo įteikta jau 1846 m. (Merkys, 1972, 218 - 219).

sudarytas 1844 - 1846 m., rodo iškilus ovalinis popieriaus antspaudas "КРАСНОСЕЛЬСКОЙ/НПВ/ФАБР.", kurį Klepikovas, regis, datuoja 1844 m. (Клепиков, 1959, 105). Taip pat rašmuo ù vartojamas 1849 m. leistoje "Pamoksle apie sodnus" (PAS)⁴; kartais ù pavartojama greta dažno ó ir "Parodyme kaip apynius auginti" (AA), išspausdintame 1847 m., bet cenzūrai įteiktame 1846 m.

3.2.6. Tad ù Daukanto greičiausiai vartotas bent 3 periodais: 1) iki 1838 m., 2) apie 1846 m. ir 3) maždaug po 1850 m. O rašmenį ó jis vartojo maždaug tarp 1838 - 1850 metų. Grįžtant prie MLL, reikia pasakyti, kad garsas ę jame žymimas ù. Beveik visiškai aišku, kad jis rašytas prieš 1850 m., nes, pavyzdžiui, garsas ę MLL dar dažnai žymimas ĩ, nors DLL jau vengiamas, jo vietoj vartojamas i.

Taigi, matyt, MLL rašytas arba apie 1839 - 1842 m., kada Daukantas po truputį keitė raides ù, i (ai, ei...) į ó, j (aj, ej...)⁵, arba apie 1846 metus. 1839 - 1842 m. datą remia Daukanto žodžiai "ėmiau tyrinėti pačią kalbą" (Daukantas, 1976, II, 721), parašyti 1842 m. laiške. Bet šiai datai tarsi prieštarauja kiek ir pati rašyba. MLL rašoma ù ir aj, ej..., nors tada parašytame rankraštyje lyg ir negalėtų šie rašmenys būti kartu⁶. Tačiau tuo metu Daukantas, keisdamas rašybą, viename rankraštyje galėjo vienokį tų rašmenų derinį pasirinkti, kitame - kitokį. O 1846 m. datą tarsi remia įvairūs pagalbiniai Daukanto lietuviškų žodžių sąrašai, kuriuos Kruopas datuoja po 1845 m. (Kruopas, 1961, 312). Bet vėlgi - apie tą laiką Daukantas labai daug dirbo, išleido bent 3 knygas, cenzūrai įteikė dar bent 3 kitas..., tad ar būtų spėjęs dar ir MLL rašyti?

3.3. Taigi kuri iš šių hipotezių, kad MLL parašytas 1839 - 1842 m. ar 1846 m., tikresnė, kol kas negalima pasakyti, tam reikėtų dar nuodugnesnių tyrimų.

---

⁴ Rankraštis cenzūrai buvo pirmą kartą įteiktas 1846 m., antrą kartą - 1848 m. (žr. Merkys, 1972, 218 ir 220); tiksliau ką pasakyti sunku, nes rankraštis dingęs.

⁵ Apie i dvibalsių rašymo kitimą Daukanto raštuose žr. Subačius, 1990.

⁶ "Epitome historiae sacrae" (Lhomond, 1838) lietuviškose antraštėse rašoma ó ir ai, ei, nors keliuose žodžiuose jau yra ir aj, ej, o Ždr rašoma tik ù ir ai, ei... Matyt, "Zodrodys" parengtas kiek anksčiau už "Epitome...", nors išleisti jie kartu. "Epitome..." pakitimai (visai pakeista ù į ó, bet dar tik pradėta keisti ai, ei... į aj, ej...) tarsi rodo, kad tuo metu rašytame rankraštyje negali būti rašoma kartu ù ir aj, ej...

4.1. Toliau minėtinas Daukanto lietuvių - lotynų kalbu žodynas (LL). J.Kruopas yra suskaičiavęs, kad šio "žodyno lietuviškoje dalyje (žodžių registre) aiškiai surašyta alfabetine tvarka 3977 žodžiai" (Kruopas, 1961, 307). Žodynas teparašytas iki žodžio *Gwīldós* - 164 puslapiai. Norėdami įvertinti Daukanto užmojų (kiek žodžių LL turėjo apimti), labai apytikriai turime spėti, kad apskritai bet kokio lietuvių kalbos žodyno tekstas iki *G* raidės pabaigos galėtų sudaryti apie 20% viso žodyno (plg. "Dabartinės lietuvių kalbos žodyną" /DLKŽ/, kurio *G* raidė baigiasi 195 p., o žodyne iš viso yra 974 p.). Tada tardami, kad Daukantas savo žodyną būtų ir toliau rašęs analogiškais atrankos principais remdamasis, galime spėti, kad visas LL Daukanto buvo sumanytas kaip apie 20000 lietuvišlų vokabulų turėsiantis žodynas. Toks labai apytikris skaičiavimas rodo, kad, rašydamas MLL ir LL, Daukantas buvo užsimojęs sukurti beveik vienodos apimties žodynus (atitinkamai apie 23000 ir apie 20000 vokabulų).

4.2. LL sudarinėtas nevienodai. Iš pradžių Daukanto lietuviško registro žodžiai rašyti su didokais tarpais kitiems žodžiams įterpti, pvz., tarp *Abagas* p. 1 ir *Abejotinas* dar pakako vietos įterpti *Abejoti*, *Abejojimas*, *Abejej*, *Abejep*, *Abejipaj*, *Abejetas* (visi p. 1) ir *Abejotinaj* p. 2. Bet toliau rašydamas Daukantas tarpus palaiapsniui vis mažino, ir jau po *Apusze* p. 55 jų nebepalikdavo iš viso, rašė žodžius vieną po kitu, - taip iki paskutiniojo žodžio *Gwīldós*.

4.3.1. LL rašytas popieriuje, kurio vandenženklituose matyti 1842 ir 1843 pagaminimo metai. Žinodami šią, anksčiausiąją žodyno rašymo datą, pagal rašybą galime kiek patikslinti kitą - vėlesniąją LL kūrimo ribą.

4.3.2. Visų pirma krinta į akis tai, kad pagrindinis žodyno tekstas parašytas kiek kitokia rašyba. negu gana gausūs vėlesni prierašai *A* raidės teksto tarpuose. Pagrindiniame tekste dažni rašmenys *ó, ĭ, o* prierašuose - tik *ù, i*, pvz.: *Abó* p. 2, *Budróš* p. 104, *Dóssólyš* p. 128, o prierašuose - *Abùdù* p. 2, *Akymojù* p. 9, *Aliejùš* p. 10, kartais senesnis parašymas net ištaisomas į naujesnį (pvz. *Abstós* į *Abstùš* p. 9). Taip pat ir *i: akstìš* p. 23, *Apartì* p. 34, *Atartì* p. 61, *Dwībalse* p. 137, o prierašuose - *Akstis* p. 10, *Aparti* p. 16, *Atarti* p. 16, *Abejoti* p. 1. Kaip minėta, rašmenų *ó, ĭ* po 1850 m. Daukantas jau vengdavo, tad pagrindinis tekstas turėjo

būti rašomas tarp 1842 ir 1850 m., o A raidės prierašai - ne anksčiau kaip 1851 m. viduryje.

4.3.3. J.Kruopas teigė, kad "Daukanto lietuvių - lotynų žodyno pradžia sudaryta po 1851 m." (Kruopas, 1961, 308), nes tais metais išėjęs Ferdinando Neselmano žodynas (N), kuriuo Daukantas naudojėsis savajam sudarinėti. Iš tiesų Daukantas naudojo F.Neselmano žodynu, bet rašydamas ne pagrindinį šio žodyno tekstą, o tik jo prierašus. Todėl, tikslindami J.Kruopo išvadą, galime sakyti, kad tik Daukanto žodyno prierašai nurašyti nuo F.Neselmano žodyno po 1851 m., o pagrindinis tekstas - prieš 1850 m. Tiesa, 3 žodžiai, J.Kruopo nurodyti kaip patekę iš F.Neselmano, yra pagrindiniame tekste (Kruopas, 1961, 307). Bet tai greičiausiai iš kur kitur paimti žodžiai, nes, pvz., *Abejotinas zweifelhaft* p. 2 yra ir K.Milkaus žodyne (MŽ), *Auklis* p. 74 daugiskaitos forma *auklės* žinoma ir iš kitų Daukanto raštų. Ne iš F.Neselmano turbūt ir *Atdąga* p. 62. Galima dar pridurti, kad J.Kruopo nurodytieji K.Sirvydo žodyno (SD 3) žodžiai ir Donelaičio "Metų" sakiniai (Kruopas, 1961, 308 ir 310) kalbamajame Daukanto žodyne yra ne prierašų, bet pagrindinio, ankstesniojo teksto dalis. Tik vienas J.Kruopo minimas Sirvydo naujadaras *Auksadajlis, -e* p. 21 yra prierašų tekste, čia patekęs per F.Neselmano žodyną.

5. Ketvirtasis, pats didžiausias S.Daukanto žodynas sąlygiškai vadinamas Didžiuoju lenkų - lietuvių kalbų žodynu (DLL). Jis iš esmės parašytas tarp 1850 - 1856 m. pabaigos. DLL lenkiško registro šaltinis yra S.Ropelevskio lenkų - prancūzų kalbų žodynas (Ropelewski, /1847/). J.Kruopas DLL iš viso suskaičiavo 56567 lenkiško registro žodžius (Kruopas, 1961, 305). (Apie DLL genezę žr. Subačius, 1987, 152 - 157.)

6. Nuodugniau ar paviršutiniškiau apžvelgus žinomus S.Daukanto žodynus, aiškėja jų chronologija. Pirmasis Daukanto žodynas "Žodrodys", turintis 2350 vokabulų, yra spausdintas 1838 m. MLL, turėjęs jau apie 23000 vokabulų, rašytas greičiausiai arba apie 1838 - 1842 m., arba apie 1846 m. LL sudarinėtas tarp 1842 ir 1850 m., pildytas po 1851 m. Vadinasi, nėra visiškai aišku, ar MLL, ar LL pradėtas rašyti anksčiau, tik LL baigtas pildyti, matyt, vėliau. LL turbūt buvo sumanytas kaip apie 20000 vokabulų turėslantis žodynas, panašios apimties kaip ir MLL. Ir DLL, turintis jau 56567 vokabulas, rašytas vėliausiai - tarp 1850 - 1856 m.

Tokia chronologinė tvarka leidžia manyti, kad Daukanto leksikografinė veikla yra auganti. Pirmąjį žodyną išspausdinęs turėdamas apie 45 metus, Daukantas antrąją gyvenimo pusę ėmė vis daugiau laiko skirti žodynų rašymui. Bent apie dvidešimt savo gyvenimo metų jis aktyviai sudarinėjo žodynus - pradėjo mažuoju "Žodrodžiu", o baigė apie 25 kartus didesnę registrą turinčiu DLL.

7.1. Tiriant Daukanto leksikografinę veiklą, svarbu apibrėžti skaitytojus, kuriems jis galėjo savo žodynus skirti. Lotynų - lietuvių kalbų "Žodrodys" buvo skirtas lietuviams, pasak M.Valančiaus, "žemaičių vaikams" (Valančius, 1929, 130) mokytis lotynų kalbos - skaityti lotyniškiems skaitiniams. Lietuvių - lotynų kalbų žodynas (LL) taip pat buvo rašytas lietuviams, tik turbūt ne skaityti, o kurti tekstus lotynų kalba (kaip nurodo M.Valančius, "Daukantas manė lenkiškos kalbos tarpininkystę visiškai nereikalingą esant" mokantis lotynų kalbos; Valančius, 1929, 130).

7.2. To meto lietuviai, ragavę nors šiek tiek mokslo, su lenkų kalba turėjo būti susipažinę geriau nei su lotynų, - dažnai net pradinėse mokyklose dėstomoji kalba buvo lenkų (žr. Lukšienė, 1970, 92 - 106). O kurie ir platesnius mokslus ėjo, tie paprastai geriau skaitė rašė lenkiškai negu lietuviškai. MLL ir DLL, abu lenkų - lietuvių kalbų žodynai, galėjo būti skiriami įvairaus išsilavinimo lietuviams. Mažasis greičiausiai labiau taisytas jauniems lietuviams mokytis lenkų kalbos. Didysis turbūt labiau orientuotas į prasilavinusius ar išsilavinusius skaitytojus lietuvius. Jis greičiausiai buvo rašomas ne tik kaip mokomasis lenkų kalbos žodynas, bet ir kaip norminamasis lietuvių kalbos žodynas. Teisus J.Kruopas, teigęs, kad Daukanto laikais dvikalbis žodynas turėjo atlikti ir aiškinamųjų vienkaltbų žodynų vaidmenį (Kruopas, 1961, 315). Daukantas turėjo suprasti, kad toliau plėtoti lietuvių literatūrai būtina sukurti gerą įrankį - surinktą, išdailintą ir sudėtą žodynus kalbą. Šviesesni lietuviai, kaip ir pats Daukantas, pajutę tokios kalbos poreikį, turėjo būti bene pagrindiniai DLL skaitytojai.

7.3. J.Kruopas atkreipė dėmesį, kad Daukanto žodynai "nepasižymi leksikografinė technika ir šiuo požiūriu yra menkesni už K.Milkaus, G./F./Neselmano, A./D./Poškos, D.Sutkevičiaus žodynus" (Kruopas, 1961, 316). Geriausiai apdorotas leksikografiniu požiūriu, nors ir mažiausias, esąs "Žodrodys" (Kruopas, 1961, 305). Tą Ždr apdorojimą liudija

visų pirma nuorodos (gramatinė informacija) prie lotyniško registro žodžių - kitų Daukanto žodynų registrai tokių nuorodų neturi. Tokį nevienodą Daukanto žodynų rašymo būdą lėmė, aišku, ne profesionalumo stoka (daugelis to meto žodynų autorių buvo ne kalbininkai), bet Daukanto požiūris į skaitytojus. Lotyniško Lhomond'o knygelės gale esančio žodynėlio registro nuorodas Daukantas perkėlė į savo "Žrododį" todėl, kad lotynų kalba Lhomond'o skaitinių skaitytojui lietuviui (Lhomond, 1838) turėjo būti beveik ar visai nepažįstama, o lietuvių ar lenkų kalbos registru žodžius aiškinti LL, MLL, ir DLL Daukantui neatrodė esant būtino reikalo, nes pagrindiniai šių žodynų skaitytojai abi kalbas turėjo geriau ar prasčiau išmanyti. Turbūt todėl MLL, DLL prototipais buvusių J.Litvinskio (Litwiński, 1815) ir S.Ropelevskio (Ropelewski, /1847/) žodynų gramatinės informacijos Daukantas neperkėlė į savo žodynus.

7.4. Kitas Daukanto žodynų trūkumas - tai reti iliustraciniai pavyzdžiai. Pavyzdžiui, S.Ropelevskio žodyne (Ropelewski, /1847/), buvusiame DLL prototipu, yra labai daug iliustracinių pavyzdžių, iš kurių Daukantas išsirikto tik vieną kitą. Tai, matyt, nulėmė jo požiūris į pačią kalbą. Kaip teisingai nurodė A.Kalnius, "jis visas /.../ raštų kalbai reikalingas ypatybes įžiūrėjo ne sintaksės ar stilistikos dalykuose, bet vien žodyno" ir "visą dėmesį ir pajėgas nukreipė į žodyną /t.y. leksiką/" (Kalnius, 1939, 525, 526). Todėl nurašydamas S.Ropelevskio registrą dažnai nepraleisdavo ir lenkiškų sinonimų, prirašydamas lietuviškus atitikmenis taip pat labai dažnai pateikdavo sinonimiškos leksikos, nors kartu iliustracinius S.Ropelevskio žodyno pavyzdžius neretai praleisdavo.

7.5. Rūpinimasis leksika, jos grynumu ir nuvedė Daukantą naujadarų kūrimo keliu (DLL suskaičiuota apie 3800 naujadarų). Daukantas rašė, kad "yra ir tokių mokytojų, kurie stigavoja, jog Lietuvos kalba būk esanti sąmėžiniu visokių kalbų /.../, radę tiktai kelis žodžius svetimus ir dėl tų kelių žodžių vadina Lietuvos kalbą nuošlavomis visokių kalbų" (Daukantas, 1976, I, 64). Daukantas kūrėsi naujadarus, matyt, ne tik iš reikalo, bet ir dėl lietuvių kalbos prestižo, norėdamas tiems "mokytiems" parodyti, kad lietuvių kalba gryna, "nėra sąmėžinis visokių kalbų" ir ne mažiau žodinga negu lenkų kalba. Visa tai rodo, kad Daukantas, be pagrindinių DLL skaitytojų lietuvių, turėjo galvoje ir

kitataučius skaitytojus, kuriems DLL turėjo būti lietuvių kalbos žodingumo ir grynumo simbolis.

8. Svarbus būtų ir platesnis požiūris į XIX a. pirmosios pusės ir visurio lietuvių leksikografiją. Tuo metu ji buvo labai pagyvėjusi. Kadangi kultūrinė aukštųjų sluoksnių kalba buvo lenkų, tai ypač daug imta rašyti lenkų - lietuvių ir lietuvių - lenkų kalbų žodynų. Iš ankstesnių tokio tipo darbų žinomi tik 5 K.Sirvydo žodyno leidimai: 1620 - 1713 m., galbūt dar K.Lopacinskio neišlikęs žodynas - per ištisis 200 metų. O XIX a. pradžioje ir viduryje, be S.Daukanto, tokius žodynus rašė M.Akelaitis, A.Butkevičius, L.Ivinskis, K.R.Nezabitauskis (K.J.Nezabitauskis ?), D.Poška, S.Stanevičius, D.Sutkevičius, A.Varkulevičius ir kt. - ne visų jų žodynai išlikę.

Lietuvių bendrinės kalbos genezei aktualu nustatyti, kodėl vieni autoriai rašė lenkų - lietuvių, kiti lietuvių - lenkų kalbų, o kai kurie ir abejopus žodynus. Pasirinkdamas leksikografinio darbo tipą, kiekvienas autorius galėjo turėti savų motyvų. J.Kruopas savo straipsniuose aprašė daugelį išlikusiųjų XIX a. pirmosios pusės ir vidurio žodynų, bet specialiai šios problemos nenagrinėjo. Norint nustatyti vyravusių lietuvių leksikografijos tendencijų priežastis, reikia tirti kiekvieną iš nežuvusių žodynų atskirai. Tokio tyrimo rezultatas galėtų paryškinti, kokias funkcijas įvairių sluoksnių lietuviai skyrė (norėjo skirti) atgimstančios savo tautos kalbai, kokius poreikius buvo tikimasi ji patenkinti, kaip buvo suprantamas jos gyvavimas šalia vyravusios viešosios lenkų kalbos.

Literatūra:

1. Daukantas, 1976, I-II - Daukantas S. Raštai. - V.: Vaga, 1976. - T. 1. 781 p.; T. 2. 902 p.
2. Kalnius, 1939 - Kalnius A. Daukanto pažitūros į kalbos ir tautos santykius // Židinys. - 1939. - Nr. 11. - P. 515 - 528.
3. Kruopas, 1961 - Kruopas J. S.Daukanto leksikografiniai darbai // Lietuvių kalbotyros klausimai. - 1961. - T. 4. - P. 301 - 317.
4. Lhomond, 1811 - Lhomond Ch.F. Epitome historiae sacrae. - Vilna; Varsovia: Zawadzki, 1811. - IV, 88, 75 p.
5. Lhomond, 1812 - Lhomond Ch.F. Epitome historiae sacrae. - Petropoli: Pluchart etc., 1812. - II, 158 p.
6. Lhomond, 1821 - Lhomond Ch.F. Epitome historiae sacrae. - Vilna; Varsovia: Zawadzki, 1821. - II, 76, 56 p.

7. Lhomond, 1838 - Lhomond Ch.F. Epitome historiae sacrae. - Petropoli: Hintze, 1838. - 63, 42 p.

8. Litwiński, 1815 - Litwinski J. Słownik polsko - łaciński - francuzki na zasadach słowników Knapskiego, Danneta i Troca. - Warszawa; Wilno: Zawadzki i Węcki, 1815. - T. 1. /588 s./; T. 2. /951 s./.

9. Lukšienė, 1970 - Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje. - K.: Šviesa, 1970. - 515 p.

10. Merkys, 1972 - Merkys V. Simonas Daukantas. - V.: Vaga, 1972. - 336 p.

11. Miciūtė, 1947 - Miciūtė O. Simono Daukanto rankraštinių palikimas // Liet. lit. inst. darbai. - K., 1947. - T. 1. - P. 177 - 217.

12. Ropelewski, /1847/ - /Ropelewski S./ Słownik polsko - francuzki. T. 1 - 3. - Berlin: Behr, /1847/. - 3412 s.

13. Subačius, 1987 - Subačius G. Dėl S.Daukanto lenkų - lietuvių kalbų žodynų genezės // Lietuvių kalbotyros klausimai. - 1987. - T. 26. - P. 151 - 157.

14. Subačius, 1990 - Subačius G. Simonas Daukantas: rašybos ir kūrybinių interesų kirtimas // Jaunųjų istorikų darbai. - V., 1990.

15. Valančius, 1929 - Valnčius M. Pastabos pačiam sau. - K.: "Rytas", 1929. - 191 p.

16. Клепиков, 1959 - Клепиков С.А. Филиграни и штемпели на бумаге русского и иностранного производства XVII - XX вв. - М.: Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1959. - 306 с.

Cituota literatūra ir sutrumpinimai

AA - Grunards B.A. Parodimas kaip apinius auginti pagal Naujųjų pritarimų / Vertė S.Daukantas. - Petropilie: spausta pas K.Kraju, 1847. - 49 p.

ABC - /Daukantas S./ Abecielė lietuvių-kalnienų ir žiamajtių kalbos. - Petropilie: Ispausa pas K.Kraju, 1842. - 80 p.

BK - Settegast G. D. Naudinga būtių knygele / Vertė S.Daukantas. - Petropilie: Ispausa pas K.Kraju, 1848. - V, 104 p.

BL - Laukys J. /Daukantas S./ Budą Senovės - Lėtuvių Kalnienų ir Žiamajtių. - Petropilie: Spaudinje pas C.Hintze, 1845. - 252 p.

D - Daukantas S. Dajnes Žiamajtių. - Petropilie: Spaudinje pas C.Kray, 1846. - XVI, 168 p.

DLKŽ - Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. - V.: Mintis, 1972. - XXIV, 974 p.

DLL - Didysis S. Daukanto lenkų - lietuvių kalbų žodynas (rankraštis LKLIB F. 1/SD 12).

LKLIB - LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraštynas.

LL - S.Daukanto lietuvių - lotynų kalbų žodynas (rankraštis LKLIB F. 1/SD 14).

MLL - Mažasis S.Daukanto lenkų - lietuvių kalbų žodynas (rankraštis LKLIB F. 1/SD 13).

MS - Pamokimą kaip rinkti medinės sėklas / Vertė S.Daukantas. - Petropolis: Pratz, 1849. - 48 p.

MŽ - Mielcke Ch.G. Littauisch - deutsches und Deutsch - littauisches Wörter-Buch. - Königsberg: Im Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey, 1800. - 352, 576 S.

- N - Nesselman G.F. Wörterbuch der Littauischen Sprache. - Königsberg: Gebruder Vornträger, 1851. - XI, 555 S.
- PPh - Pasakas Phedro / Vertė S.Daukantas. - Petropilė: Pratz, 1846. - 60 p.
- Pras - /Daukantas S./ Prasma Lotinų kalbės. - Petropilė: Ispaušta pas K.Hintze, 1837. - 120 p.
- SD 3 - Pirmasis lietuvių kalbos žodynas / Parengė K.Pakalka. -V., 1979. - 899 p.
- SPŽ - /Daukantas S./ Sėjamosios paszaro-zoles. - Wilniuj: Spaustuwieje Jozapa Zawadzka, 1854. - 23 p.
- UK - Wangys J. Ugnės-kningėlė / Spaudai parengė S.Daukantas. - Petropilė: Ispauštas pas E.Pratza, 1849. - 78 p.
- VUB - Vilniaus Universiteto bibliotekos rankraštynas.
- Ždr - Žodrodys toie kningelieie essontiu žodių / Sudarė S.Daukantas (žr. Lhomond, 1838).

A.H.KIRKORO SPAUSTUVĖ IR "LIAUDIES BIBLIOTEKĖLĖS" LEIDIMAS

Zita Medišauskienė

Ivadas

XIX a. viduryje Lietuvos kultūriniam gyvenime vyko sudėtingi procesai. Kalėsi pirmieji lietuvių demokratinės kultūros daigai, nors tebevyravo feodalinė bajoriškoji kultūra. Dalis jos atstovų, stiprėjant lenkų nacionaliniam judėjimui, migravo lenkų nacionalinės kultūros link. Kita dalis siekė ir naujomis buržuazėjančios visuomenės sąlygomis puoselėti ir plėtoti LDK tradicijomis paremtą kultūrą. "Dialogas tarp atskirų luomų subkultūrų nebuvo nei gyvas, nei giliai abišalis"¹. Bet tokio dialogo būta. Vienas jo fragmentų - M.Akelaičio bandymas leisti "Liaudies bibliotekėlę" Adomo Honorijaus Kirkoro įkurtoje spaustuvėje (akcinėje bendrovėje) - šio darbo tema. Apie M.Akelaičio sumanymą leisti "Liaudies bibliotekėlę" yra rašę A.Kaupas, A.Janulaitis, A.Tyla, Vl.Žukas ir bene išsamiausiai V.Merkys². A.H.Kirkorui, spaustuvininkui ir leidėjui, skirtos M.Brenšteino, M.Stolzman, V.Užtupo studijos, jo lituanistinius darbus nušvietė G.Gustaitė³. Pirmieji autoriai nagrinėjo M.Akelaičio, kaip lietuvių nacionalinės kultūros atstovo, veiklą, antrieji, ypač lenkų istorikai, nors pripažino A.H.Kirkoro "lietuvišką separatizmą", iš esmės skyrė jį lenkų kultūrai. Ir vieni, ir kiti pažymėjo šių veikėjų bendradarbiavimo faktą, bet paliko jį be išsamesnės analizės. Tik G.Gustaitė pažymėjo A.H.Kirkorą peržengus tradicinio lietuviškumo rėmus. Manytume, kad šių dviejų iškilų XIX a. vidurio vyrų, atstovaujančių skirtingoms kultūroms, bendras veikimas yra platesnio reiškinio - liaudiškosios subkultūros ir bajoriškosios kultūros sintezės - pasireiškimas. Kaip tik šiuo aspektu darbe ir bus žvelgiama į M.Akelaičio ir A.H.Kirkoro pastangas.

XIX a. viduryje Lietuvoje bajoriškosios kultūros organizacinis centras buvo Vilniaus archeologijos komisija (1855 - 1865). Jos įstatuose skelbiamas toks tikslas: [...] surinkti į vieną vietą senųjų aktų, rankraščių, monetų, medalių, ginklų, užrašų ir jų kopijų, paveikslų, statulų ir kitų daiktų, liečiančių Rusijos vakarų krašto istoriją, kad būtų išsaugoti senovės paminklai ir būtų galima pasinaudoti jais kraštui tirti ne tik istorijos, gamtotyros, žemės ūkio statistikos požiūriais"⁴. Subūrusi aktyviausius to meto mokslo bei kultūros veikėjus (o greta to ir turtingiausius dvarininkus, galinčius ją materialiai remti), komisija greitai tapo visuomeninio, mokslinio, kultūrinio gyvenimo centru bei organizatore. Faktiškai ji peraugo į Mokslo draugiją, nors juridškai to užfiksuoti nepavyko. Vienu iš aktyviausių Archeologijos komisijos (toliau - AK) narių, savo leidybine ir spaustuvine veikla tenkinusių ir jos poreikius, buvo A.H.Kirkoras.

A.H.Kirkoras priklausė tai Lietuvos bajoriškosios kultūros atstovų grupei, kuri rėmėsi LDK politine ir kultūrine tradicija. Jis pripažino teisę gyvuoti visų LDK valstybę sudariusių tautų kalboms, papročiams, tradicijoms, prisidėjo prie lietuvių bei baltarusių istorijos, archeologijos, etnografijos, statistikos tyrimo ir propagavimo. Jo "periodiniuose leidiniuose pastebimas ne tik lietuvių nacionalinės kultūros judėjimas, bet ir suteikiama tribūna jos atstovams pasisakyti"⁵. Planuodamas leisti periodinį leidinį ("Tekka Wilenska", bet, negavęs jai leidimo, išsinuomojo "Kurjer Wilenski"), A.H.Kirkoras suprato, kad būtina sava spaustuvė. Bet, neužtekdamas lėšų jai įsigyti, sumanė sukurti akcinę bendrovę, kurios tikslas būtų ne tik spausdinti periodinį leidinį, o ir leisti pigias knygutes laudžiai.

1858 m. lapkričio mėnesį A.H.Kirkoras rašė J.I.Kraševskiui jau turįs 5 akcijas po 1000 rublių ir prašė padėti surasti dar 5 akcininkus, nes spaustuvė turėjo kainuoti 10 tūkst. rub.⁶ Tačiau rasti daugiau akcininkų pasirodė sunku dėl labai aukštos akcijų kainos. A.H.Kirkorą rėmęs grafas Konstantinas Tiškevičius pasiūlė sumažinti įnašus. Laiške A.H.Kirkorui jis rašė: "[...] mintis įsteigti spaustuvę leisti "Tekka Wilenska", remiantis 1000 rub. akcijomis, kaip mes su

tavimi tarėmės, neranda pritarimo tarp tų, kurie po 1000 rub. galėtų duoti, bet vietoj to galima iš mažesnių dalelių sudėtą plačiai užsimojus pradėti lenkiškų knygų leidimą, radau didelį pritarimą ir nemenką siekimą prisidėti prie tokios įmonės; jeigu susikurtų tokia kompanija, kurios akcijos tik po 100 rub. kainuotų - tuojau Lietuva keltasdešimt tūkstančių rublių sudėti pasirengusi spaustuvei ir jos išlaidoms, visoms knygoms išleisti ir keliems knygynams mūsų provincijos miestuose, kurie rūpintųsi spaustuveje išleistų knygų išplatinimu. Tai labai svarbus reikalas, slepiantis savyje skaitymo ir mokslo skleidimo krašte paslaptį, verta apie tai plačiau pamąstyti [...] iš tos tikrai patriotinės minties galėtų išaugti būsima nauda krašto apšvietimui naujomis piniginės apyvartos sąlygomis ir su nauda, kurią krašto kapitalas, esant tokiui padėčiai, dėl padidinto procento gauti galėtų...]"⁷ Tągi Konst.Tiškevičiaus siūlomas mažesnes akcijas galėtų įsigyti daugiau žmonių, kad ir ne tokių turtingų, bet gyvai suinteresuotų kultūrinio gyvenimo vyksmu ir kartu norinčių įsijungti į kapitalistinę veiklą. Antra vertus, akcinė bendrovė turėjo sudaryti sąlygas neturintiems inteligentams leisti savo kūrinius be pavienių mecenatų paramos, bendrovės lėšomis.

Kompanijos akcininkais tapo kn. I.Oginskis, gr. M.Čapskis, J.Liubanskis, M.Tukala, J.Šyško, Z.Čechovičius, L.Sulistrovskis, L.Salmonovičius. Spaustuovės įkūrimo aktas pasirašytas 1859.V.9. Firma vadinosi "Adomas Honorijus Kirkoras ir K^o". Akcionieriai pavedė A.H.Kirkorui sudaryti "Leidėjų komitetą", kuris rūpintųsi, kad būtų leidžiamos tikrai naudingos knygos, ir nustatyti jų kainas. Į šį komitetą turėjo įeiti E.Tiškevičius, M.Malinovskis, A.Adomovičius, A.E.Odincas, V.Pšybilskis, M.Krupovičius, K.Paškovskis, A.Bondzkevičius, J.Horainas ir, jei sutiks, M.Balinskis, I.Chodzka. Dauguma komiteto narių priklausė AK.

Spaustuovės tikslas detaliau atskleistas pirmame kompanionų posėdyje užvestoje pajamų ir išlaidų knygoje. Tai: 1) leidžiant visiems naudingas pigias knygutes, padaryti jas kuo prieinamesnes didesniai skaitytojų ratui; 2) bus spausdinama "Tekla Wilenska" arba "Dziennik Wilenski", Vilniaus Mokslo draugijos darbai (šitaip jau de facto vadinama AK), ateityje, išaugus spaustuvei ir pakankamai apsirūpinus įvairiais darbais, spausdinimo mašinomis ir pan., visiems susitarus ir ypač pritarus įkūrėjams,

spaustuvės veikla bus gerokai išplėsta, pirmiausia liaudžiai skirtų darbų leidimas. 3 - 7 punktai numatė finansines sąlygas: kompanijonai pagal galimybes įneša 250 - 1000 rub. indėlių, o kiekvienų metų pabaigoje gauna pajamas iš spaustuvės - pagal įnašo dydį - 8 rub. nuo šimto, iš kurių 3% sudaro grynos pajamos, 5% eina skolos padengimui. Po 16 metų visa suma bus padengta ir spaustuvė taps visuomenine nuosavybe. Tolesnį jos likimą nuspręs steigėjų visuotinis pasitarimas. A.H.Kirkoras išpareigojo įsteigti spaustuvę ir atsiskaityti už jos veiklą⁸. Įdomu pažymėti, kad vienas iš bendrovės tikslų labai artimas tam, kurį skelbė 1817 m. Vilniuje įkurta Spaudos (Tipografijos) draugija: plėtoti skaitymo pomėgį, palengvinant naudingų knygelių motinos kalba leidybą ir išsigijimą. Juo labiau, kad A.H.Kirkoras, o matyt, ne tik jis vienas, manė spaustuvėje spausdinti, be lenkiškų, lietuviškas bei baltarusiškas knygas. Ar tai ne tradicijų tęsimas?

Pirmosios knygos spaustuvėje pasirodė 1860 m. pradžioje. Tarp jų buvo keturios M.Akelaičio lietuviškos knygutės (trys nauji pavadinimai ir Elementoriaus 2 - asis leidimas).

"Išklausykite vargšo lietuvių kreipimąsi..."

M.Akelaičio veiklos tikslas buvo puoselėti lietuvių kalbą, šviesti liaudį gimtąja kalba. Jis suprato, kad vien savo jėgomis, vieno žmogaus pastangomis nepasieks didesnių rezultatų. Reikia kreiptis į Lietuvos visuomenę, kuri galėtų suteikti materialinę paramą. Toks kreipimasis ir yra M.Akelaičio laiškas M.Balinskiui, kurį pastarasis su savo prierašu paskelbė "Teką Wilenska"⁹. Kadangi tai labai turiningas dokumentas, nušviečiantis ne tik M.Akelaičio siekimus, būdus jiems įgyvendinti, bet ir viltis, siejamas su AK, santykius su M.Balinskiu ir t.t., manytume, kad verta pateikti jį visą.

"Gerbiamas Vyre! Išklausykite vargšo lietuvių kreipimąsi, išreiškiu jį, kaip jaučiu, su tuo giliu įsitikinimu, kad rasiu jūmyse širdingą supratimą ir paramą. Mūs, lietuvių, lietuviškai kalbančių, yra apie pustrėčio milijono, vadinasi, daugiau negu Eladoje gyvenančių graikų ir bemaž tiek, kiek danų ar portugalų, kurie turi savo literatūrą. Argi mes, lietuviai, išsižadėsime savo kalbos, tad save tautiškai

nužudysime, dėl ko teismo dieną sunkiai atsakysime? Lužytėnai, tas mažas kraštas, vos 140 tūkst. gyventojų turintis, keliasi iš snaudulio, vadovaujamas šviesių ir uolių patriotų, su užsidegimu triūsia, gausindami savo tėvynės turtus. Nejau mums nustojo plakusi lietuviška širdis, kuri taip karštai myli visa, kas sava? Negi jau visai pamiršome kalbą, kad kviečiame svetimšalį (Mikuckį, - Z.M.) sudaryti lenkų - lietuvių kalbų žodyną... O pagalvok, garbingas vyre, nors Vilniaus archeologijos komisijos veikla ir siekimai yra pagirtini, tačiau drįstu pareikšti, kad kur kas didesnę turi tikslą prieš save, nei išimtinis domėjimasis praeitimi. Net ir mokytas Adomas Kirkoras savo "Teką Wilenska" skiria tarnauti tik daliai, kuri ir taip turi pakankamai priemonių šviestis, o apie daugumą, apie savo jaunesnius brolius, apie liaudį, niekas nenori atminti.

Reikia mums pakelti lietuvių kalbą, išvaduoti iš paniekos tą kalbą, kuri yra didi, kaip sanskritas, galinga, kaip lotynų, graži, kaip graikų, ir skambi, kaip italų [...]. Veikim pamažėl, steikim parapijų mokyklas, kuriose mokslas bus dėstomas lietuviškai, rašysime ir spausdinsime liaudžiai lietuviškas knygas. Iš kur gausime lėšų? Geležinė valia ir tėviškės meilė visus įtikins. Lietuvoje (Aukštaičiuose) ir Žemaičiuose yra per 300 bažnyčių. Tegu zakristijonas sekmadienį ir šventadienį per sumą paims po pakylėjimo krepšelį, prie lazdos pririštą, ir iš kiekvieno po skatiką išprašys. Manau, jog iš kiekvienos bažnyčios kas sekmadienis bus surinkta bent po 2 auksinus, iš 300 bažnyčių 600 auksinų, tad metams 5000 rublių! Tegu klebonai kalėdodami surinks iš kiekvieno parapijiečio po skatikėlį, bus 2 milijonai skatikų, arba 10000 rublių! Nelabai tesirūpindami turėsime lėšų jau ne tik kelioms lietuvių pradžios mokykloms, bet ilgainiui ir ką didesnio įsteigsim. Be to, šių lėšų ganės lietuviškoms knygoms ir laikraščiai, (panašiam į lenkų "Czytelnia niedzielna dla ludu") leisti. Kunigai galės kalėdodami veltui dalyti knygutes mokantiems skaityti valstiečiams, tai paskatins mokytis. Visi iš to turėsime naudos. Ir geradarė valdžia tiems garbingiems sumanymams bus palanki [...] mūsų Didysis Kunigaikštis caras Aleksandras, uoliai skleidžiantis švietimą savo valstybėje, be abejonės, pagirs mūsų pastangas. Imkimės tik darbo. Turime mokyti lietuvių, gerai mokančių lietuviškai, kaip Vyskupas Valančius [...], ponas Simonas Daukantas [...], P.Ivinskis [...], kunigas

Juzumavičius, Kietkevičius, Praniasukas, Tatarė ir p.Kajetonas Nezabitauskis. Tegu Archeologijos komisija, užmezgusi ryšius su šiais ponais, susidomės mano mintimi, o aš dėkosiu Dievui, jei mano mintys bent dalinai bus įgyvendintos. Atsiras gal ir tokių, kurie sakys: "Kam palaikyti liaudies kalbą ir išvesti į dienos šviesą naujas kalbas? Kuo mažiau pasaulyje kalbų, tuo geriau". Tokiems atsakau Šafažyko žodžiais: "Tauta, kuri, būdama įsitikinusi gimtosios kalbos, kaip savo aukščiausio dvasinio gyvenimo, svarbumu, pati ją atmeta ir jos išsižada, pati save nužudo, ir už tai atsakys prieš Dievą, kurio amžiną teisę kartu paneigia. Ginti ir mylėti labiau už gyvenimą visa, kas sava, gerbti ir neniokoti tai, kas svetima, tai yra šventa pareiga kiekvieno žmogaus ir kiekvienos tautos, kuri pasiekė savo ir savo paskirties moralinį pažinimą. Kas apie kalbų sukosmopolitinimą akyse ar už akių kalba ir sprendžia, tas yra pamišėlis ar dar kas nors blogiau" (Slavų tautų istorija)[...]"

Istoriografijoje šis laiškas yra ne kartą panaudotas, bet pirmiausia kaip M.Akelaičio švietėjiškos programos iliustracija, o ne kaip šaltinis, atspindintis lietuvių nacionalinės kultūros veikėjų požiūrį į bajoriškąją kultūrą ir AK, kaip jos institutą, norą ne konfrontuoti ar ignoruoti ją, bet bendradarbiauti, siekiant bendrų tikslų¹⁰. Ir E.Aleksandravičius, savo knygos skyrių skirdamas AK veiklos lituanistiniams aspektams, nepanaudojo minėto laiško lietuvių veikėjų požiūriui į komisiją atskleisti¹¹. Tuo tarpu M.Akelaitis, rengdamasis įgyvendinti savo liaudies švietimo planus, kreipiasi ne tik į visuomenę apskritai (kaip laiške J.I.Kraševskiui, kurį šis išspausdino "Gazeta Warszawska"), bet pirmiausia į AK per aktyvų jos narį M.Balinskį. M.Akelaičio akyse AK yra ne vien Lietuvos senove besidominčių žmonių sambūris, bet turi ir aukštesnių tikslų, todėl, būdama visuomeniškai įtakinga, finansiškai pajėgi, ji turėtų jį paremti, padėti įgyvendinti liaudies švietimo planus, o gal ir ne vien juos. Ir, kas svarbiausia, M.Akelaitis tikisi, kad jo sumanymai bus palankiai sutikti ir paremti. Kitaip ar verta buvo kreiptis į M.Balinskį ir AK, tuo labiau siūlyti bendradarbiauti su M.Valančiumi, S.Daukantu, L.Ivinskiu ir kitais lietuvių nacionalinės kultūros veikėjais. M.Balinskio prierašas prie laiško neapvyklė. M.Akelaitis, kaip ir tikėjosi, istoriko (o matyt, ne tik jo vieno) asmenyje rado "širdinga

supratimą ir paramą". M.Balinskis rašė: "[...] bet į tuos visus priekaištus (kad lietuvių kalbos nereikia gaivinti, kad ji niekam nereikalinga. - Z.M.) yra dar vienas svarbus atsakymas be to, kurį išdėstė gerbiamas ir mokytas Šafažykas: kaimo žmonės, kurie iki šiol nekalba kita kalba, kaip tik Mindaugo ir Gedimino kalba, ir kurie yra slavų valstybės ir civilizacijos valdžioje ir įtakoje, gali likti be didesnio apšvietimo į priekį žengiančios civilizacijos epochoje ir tuo metu, kai krikščioniškos laisvės žvaigždė pradeda mums spindėti netolimoje ateityje? Ne, žinoma. Todėl negalime būti abejingi mokėjimui ir vartojimui kalbos, kuria kalba apie pusantro milijono artojų, nors vien dėl to, kad, suteikiant jiems kaskart didesnę apšvietimą per pradinę instrukciją ir vis geriau jiems atliekant krikščionio ir piliečio pareigas, paduoti ranką gabiausiems iš jų veikti platesniame pasaulyje, išdėstyti savo mintis labiau išplitusia kalba. Kiekvienu atveju Marijampoliečio (M.Akelaičio. - Z.M.) pastangos yra girtinos, jo pasiūlymai mūsų širdį ir įsitikinimus pasiekiantys. Dabar atsiliepkime į jo kelią, kol Dievas leis pradėti darbą. (Aušlavis)"¹².

Įdėmiai perskaičius prierašą, per daug kategoriškai ir vienašališkai atrodo tokie teiginiai, kad "ne visoms Akelaičio mintims jis (Balinskis. - Z.M.) pritariaš", "abejojo ar verta kurti lietuvių raštiją", "jiems (valstiečiams. - Z.M.) užtektų pradedamosios lietuviškos mokyklos..." ir pan.¹³ Cituotoje laiško dalyje, kur M.Balinskis dėsto savo mintis, jis visiškai pritaria M.Akelaičio pozicijai, pradinį liaudies švietimą gimtąja kalba jis laiko minimumu. Svarus argumentas jam yra jau cituota Šafažyko mintis dėl gimtosios kalbos reikšmės tautos išlikimui. O ir pats laiško paskelbimas spaudoje, supažin dinant su juo plačiąją visuomenę, rodo geras intencijas.

M.Balinskio prieraše išdėstytoms mintims pritarė A.H.Kirkoras ir apie jį besibūriuojantis demokratinis AK sparnas, o vėlesnėje veikloje praktiškai prisidėjo prie M.Akelaičio sumanymo įgyvendinimo.

Taigi besiformuojančios lietuvių nacionalinės kultūros atstovai manė, kad bajoriškiosios kultūros veikėjų įkurta AK, rūpindamasi Lietuvos kultūrinio gyvenimu, gali ir turi sudaryti sąlygas reikštis lietuviškai rašantiems, įtraukti į savo veiklos orbitą liaudies švietimą gimtąja kalba ir tuo paremti lietuvių demokratinę kultūrą.

"Liaudies bibliotekėlės" programa

Liaudžiai šviesti skirta ir M.Akelaičio sumanyta "liaudies bibliotekėlė", apie kurią jis kalba 1858 m. pabaigoje laiške J.I.Kraševskiui¹⁴. Kitame 1859 m. vasario 19 d. laiške išdėstomas bibliotekos projektas: "[...] užmegztume mažą biblioteką dėl Lietuvos, Lenkijos, Galicijos, Poznaniaus, o net dėl Baltarusijos... Pritrauktumėme prie savęs: Czytelnią Niedzielną, Gwiazdkę Cieszynską ir kitus ant lenkų pusės, Korotinskį ir Dunin - Marcinkevičių, kurie stotų po Rusijos pusei, o aš rašyčiau dėl Lietuvos!..."¹⁵. Bibliotekėlę turėjo sudaryti keturi skyriai: 1) religija, dorybė, tiesa, 2) gamta ir pramonė, 3) istorija ir geografija, 4) literatūra. M.Akelaitis aiškino kiekvieno skyriaus turinį. Apie ketvirtąjį jis rašė: "[...] Čia vieta pasirodyti! Kolendos, padavimai, priežodžiai, mįslės ir dainos duoda man neišsemiamus išdus, bile tik mokėčiau iš jų naudotis. Taigi rašau apysakėles liaudies dvasioje... Tai yra piešinys sodiečių bibliotekos, kuri su laiku gali pasididinti, dabar pasikakinsime tais keturiais skyriais. Turėdamas šiokių tokių lėšų, išleidinėsiu pavieniui knygeles virš minėto turinio. Vienodos prenumeratos už mano knygeles nepaskirsiu, kas kiek gali, tegul duoda, ir skatiką paimsiu, ir už dyką duosiu, kas norės!..."¹⁶

Lėšas bibliotekai leisti M.Akelaitis tikėjosi sukaupti dviem būdais. Pirma, tai pelnas, kurį jis manė gauti už savo kūrinių publikavimą (pradėjo iš graikų į lenkų kalbą versti Homerą ir Herodotą,¹⁷ prašė J.I.Kraševskį jo redaguojamame "Gazeta Warszawska" laikraštyje paskelbti apsakymą "Juoda duona"), ir, antra, dvarininkų liaudies švietimui paaukotos lėšos. Todėl rašė laiškus J.I.Kraševskiui, grafiui Tiškevičiui ir Raudondvarį ir kitiems.¹⁸ Jei iš savo darbų M.Akelaitis pelno neturėjo, tai iš dvarininkų susilaukė šiekios tokios paramos. Pinigais parėmė F.Karpis, Bistramas, P.Pžeciševskis, Šemiota, 40 sidabro rub. davė A.Valickis, 300 sidabro rub. - V.Radvila iš Pavoločės¹⁹. Pagalbą suteikė ir I.Oginskis, kuris davė lėšų (paskolos forma) vienam M.Akelaičio elementoriui išleisti, nes laiške jam M.Akelaitis rašė: "[...] paskolą, suteiktą man elementoriui leisti, jį išpardavęs tuoj gražinsiu!..."²⁰. Beje, knygelės išvydo dienos šviesą daugiausia kunigaikščio dėka, kuris išrūpino joms cenzūros leidimą.

Norint pradėti leisti knygutes liaudžiai, M.Akelaičiui iškilo spaustuvės problema. Matyt, jis nebuvo patenkintas

tomis sąlygomis, kuriomis leido knygas tuo metu Lietuvoje darbavęsi spaustuvininkai, ir svąjojo įsteigti savo spaustuve, nes laiške J.I.Kraševskiui rašė: "[...] įsteigtume knygyną ir leidyklą, kurie būtų tautos nuosavybė. Pasiluosuotume nuo mūsų ponų knygyninkų, šitų nesažiningų mūsų grobikų jungo. Tuomet greta ūkio draugijos atsirastų Mokslo leidyklos draugija"²¹. Vėliau ėmė galvoti apie spaustuvės įkūrimą su kn. I.Oginskio pagalba²². Bet M.Valančiui negavus leidimo lietuviškam laikraščiui, liko neįgyvendinta ir spaustuvės idėja.

Tais pačiais 1859 m., greičiausiai po to, kai M.Balinskis paskelbė jo laišką, M.Akelaitis užmezgė tiesioginius ryšius su A.H.Kirkoru. Pastarąjį patraukė jo užmojai ir entuziazmas. Metų pabaigoje, išsinuomojęs "Kurjer Wilenski", A.H.Kirkoras pakvietė į redakciją ir M.Akelaitį. Pastarasis, be abejo, iš paties leidėjo sužinojo apie siekimą įsteigti spaustuve - akcinę bendrovę, kurioje, be kita ko, būtų leidžiamos knygutės lietuvių ir baltarusių kalbomis. Sumanymas buvo viliojantis, nes leido tikėtis palankių sąlygų bibliotekėlei leisti. Pats M.Akelaitis ėmė raginti dvarininkus pirkti akcijas. Jo dėka bendrovės dalininku tapo I.Oginskis²³. A.H.Kirkoras savo ruožtu rėmė "liaudies bibliotekėlės" planus (M.Akelaičio laiške A.H.Kirkorui kalbama apie "mūsų reikalą")²⁴. Iš to paties laiško matyti, kad M.Akelaitis pasirengęs ne vieną ar kitą knygutę išleisti "Kirkoro ir K^o" spaustuvėje, bet ilgai ir pastoviai bendradarbiauti. Jis rašo: "[...] po kokio mėnesio būsiu Vilniuje, iki to laiko liepk nulieti sekančias raides: u, į t.y. nosinę u ir nosinę i, su kabliuku tokiau, kokį turi a, e. Taip pat liepk paruošti é, è, t.y. dvi rūšis e, taip pat turėk paruoštas balses su kirčiu, kaip pvz. a, a, i, i, ir t.t. Tavo spaustuvei aš duosiu daug darbo. Spausdinsime knygutes ne šimtais, bet tūkstančiais - nuo 5 iki 10 ir 20 tūkstančių. Be knygučių liaudžiai netrukus išleisime lietuvių - lenkų ir lenkų - lietuvių žodyną, taip pat lietuvių gramatiką. Spausdinimo išlaidas apmokėsiu iš surinktų lėšų. Gera būtų, kad pasirūpintumei raidžių rinkėju, mokančiu lietuviškai"²⁵. Taigi, užmojai nemenki. O kaipgi sekėsi juos įgyvendinti?

Svajonės pildosi

"Liaudies bibliotekėlės" sumanymą M. Akelaitis pradėjo įgyvendinti 1859 m. pabaigoje ir 1860 m. pradžioje, kai per 5 mėnesius išėjo 5 jo parengtos knygutės bendru 26 tūkst. egz. tiražu. Iš jų 4 išspausdintos A.H. Kirkoro ir K^o spaustuvėje, tai Lietuviszkas Elementorius. Vilniuje, 2-as leidimas A.H. Kirkoro spaustuvėje, 1860 metais (145 p.); Kwestorius po Lietuvą važinėdamas žmonis bemokinašis. Vilniuje, A.H. Kirkoro spaustuvėje, 1860 metais (62 p.); Chodzka J. Iszmisloczius kromininkas. Pirmu kartu isz Lenkiszkos in Lietuwiszką kalbą perstatytas per Juozupą Rupejką [...] O dabar isz naujo perwejzdėtas ir spaustuvėn paduotas par Jurą Warneli. Vilniuje, A.H. Kirkoro spaustuvėje, 1860. (173 p.) bei Tėve mūsų. Malda Wieszpaties (knygos pateiktos "Kurjer Wilenski" bibliografinėse žiniose). Šios knygutės pamokomojo turinio, valstiečiai raginami sumaniai tvarkyti ūkį, imtis tokių žemės ūkio sričių, kurios gali duoti daugiau pelno - gyvulininkystės, paukštininkystės, bitininkystės Nemaža dėmesio skiriama sumaniam dirvos tręšimui, sėjos laikui ir pan. Yra medicinos patarimų, moralinių pamokymų, mokslo populiarinimo žinių. Tėvai ir vaikai raginami mokytis, nes "žmogus mokėdamas skajtytie ir raszytie patajko apszwiesti sawo protą ir iszmanimą ir duotie artimuj sawo gerą rodą. Taigi yra sakoma: su dorybe ir protumi /žmogus vargo neatboja/, o iszlawintas mokslumi daugel ant swieto waloja"²⁶.

Kiekvienos knygelės tiražas buvo apie 5 tūkstančius. O ar pavyko įgyvendinti sumanymą leisti pigias knygutes? Visų knygų kainų nustatyti nepavyko, bet iš "Kurjer Wilenski" apžvalgų sužinome, kad "Tėve mūsų" numatoma kaina - 2,5 kap. (5 skatikai), "Kwestoriaus" - 5 kap. (10 skatikų), elementoriaus - 5 kap.²⁷ Tai vienos iš žemiausių tuo metu liaudžiai skirtų knygų kainų. Pvz. L. Ivinskio kalendoriai kainavo 10 kap., "Giesmės šventos" - 25 kap. Iš 35 lietuviškų knygų, išleistų J. Zavadskio lėšomis ir jo spaustuvėje, mažiau nei 6 kap. kainavo tik 6^{28*}. Taigi A.H. Kirkoro spaustuvėje

---

* Palyginimui galime pasakyti, kad maždaug tuo metu kiaušinis kainavo 0,5 kap., svaras mėsos - 2 kap., svaras cukraus - 30 kap., vyriškų batų pora - 45 kap., svaras geležies - 4,5 - 5 kap. Antai dvaro kumetis vasarą gaudavo 10 - 12 kap. už dieną, moteris - 7,5 kap., amatininkas - 15 - 20 kap.²⁹

išleistų knygučių kaina palyginti nedidelė. Matyt, neblogai sekėsi jas platinti, nes tais pačiais metais išėjo antrasis "Tėve mūsų" leidimas, o sąrašė knygų, kurios 1860 m. buvo pateiktos Cenzūros komitetui tvirtinti, "Kvestorius" figūruoja 3 kartus, "Išmisločius" - 2 (kiekvienam leidimui reikėjo iš naujo gauti Cenzūros komiteto sutikimą)³⁰.

Tačiau tuo "Liaudies bibliotekėlės" leidimas ir baigėsi. M.Akelaičiui pritrūko lėšų, o paskui gal sutrukdė ir prasidėję neramumai krašte. Tik lieka neaišku, kodėl akcinė bendrovė savo lėšomis neišleido nė vienos lietuviškos knygos, nors lenkiškos tokiu būdu buvo spausdinamos. Gal "Leidėjų komitetas", kurio sutikimas buvo būtinas, nors neprieštaravo lietuviškų knygų leidimui, pats didesnės iniciatyvos nerodė. Šiaip ar taip, tačiau po 1860 m. sistemingas lietuviškų knygų spausdinimas nutrūko, tik žymiai vėliau, jau vien A.H.Kirkoro spaustuvėje (kuri 1861 m. iš akcinės bendrovės perėjo jo žinion) išėjo K.Aleknavičiaus knyga, pirmoji lietuvių gramatika kirilica ir keletas smulkesnių spaudinių³¹. Spaustuvėje nepasirodė ir nė viena baltarusiška knyga, nors A.H.Kirkoras susirašinėjo su baltarusių rašytojais, ragino Veryhą - Dalevskį ir kt. siųsti savo kūrinius. Tačiau, J.Talvirskajos teigimu, tomis knygoms nebuvo gautas cenzūros leidimas³².

Tik po poros metų, kai A.H.Kirkoras pasiūlė savo "Bendrojo lavinimo mokyimo įstaigų nuostatų" projektą³³, kalbant apie vadovėlius, šmėsteli M.Akelaičio sumanytos "Liaudies bibliotekėlės", kuri buvo tik pradėta leisti, atšvaitai. Jis rašė: "[...] mums atrodo, kad, atkreipiant dėmesį į švietimo skleidimą liaudyje, nuo ko tik ir priklauso būsima krašto gerovė, būtina visų pirma pasirūpinti sudarymu ir išleidimu ypatingų vadovėlių arba chrestomatijų rusų, lenkų, lietuvių ir žemaičių kalbomis, pritaikytų šio krašto poreikiams". Toliau aiškinamas tokių knygų turinys: "[...] tokioje knygoje turi būti visa tai, kas, protingai aiškinant mokytojui, gali ugdyti mokinio savęs pažinimą, žmogiškąjį orumą, pareigų kraštui ir visuomenei supratimą, moralinius pradus, meilę tiesai, darbui, artimui ir, galiausiai, kiek galima, nors bendrais bruožais, mokyti apie tą šalį, kurioje jis gyvena. Dėl to tokioje knygoje turi būti trumpos gramatikos žinios, bendros istorijos ir geografijos sąvokos, pirmosios - kaip lengvi pamokymai, paimti iš vietinių metraščių, o antrosios - kaip bendras Žemės rutulio

svokimas ir smulkesnis gubernijų, kurios sudaro švietimo apygardą, pažinimas. Toliau teis aritmetikos išdėstymas ir jos panaudojimas buhalterijoje, praktiškas susipažinimas su ganyklų ir ūkio augalais, vietiniais medžiais, dirvos tyrimas, mokymasis daržininkystės, bitininkystės, žuvininkystės ir t.t. Žodžiu, tokia knyga turi aprėpti visa, kas gali prisidėti prie žemdirbio arba amatininko pradinio švietimo ir, svarbiausia - padėti ugdyti moralinius ir pilietinius pradus"³⁴. Tačiau nei A.H.Kirkorui, nei M.Akelaičiui nebeteko rūpintis liaudies švietimu. Abu jie atsidūrė toli nuo Tėvynės: pirmasis Krokuvoje, antrasis Paryžiuje. Lietuvoje po sukilimo ir represijų naujai rikiavosi kultūrinis gyvenimas, kurio svarbiausia tendencija buvo lietuvių nacionalinės kultūros kūrimasis.

Išvados

1. XIX a. viduryje Lietuvoje tebeviešpatavo feodalinė bajoriškoji kultūra. Jos organizaciniu centru tapo Vilniaus archeologijos komisija. Komisijos demokratinio sparno atstovai, besibūriuojantys apie A.H.Kirkorą, rėmė pastangas šviesti liaudį gimtąja kalba, pritarė lietuvių kalbos gaivinimui. Tai atsispindėjo ir A.H.Kirkoro redaguojamuose leidiniuose, skelbiamose korespondencijose. Steigdamas spaustuvę - akcinę bendrovę, kuri turėjo sudaryti palankesnes sąlygas neturtingiems inteligentams publikuoti savo darbus bei spausdinti pigias knygutes liaudžiai, A.H.Kirkoras numatė joje leisti knygas lietuvių kalba.

2. Besiformuojančios lietuvių nacionalinės kultūros atstovai, pirmiausia M.Akelaitis, laikė AK organu, atstovaujančiu ne tik lenkiškai bajoriškai Lietuvos kultūrai, bet ir lietuvių kalba kuriamai lietuvių nacionalinei kultūrai. Todėl tikėjosi, kad AK ne tik parems jo liaudies švietimo ir "Liaudies bibliotekėlės" leidimo planus, bet ir pati imsis to darbo, užmegzdama santykius su lietuvių kultūros veikėjais. Realiai įgyvendinti "Liaudies bibliotekėlės" sumanymą padėjo A.H.Kirkoras. Akcinėje bendrovėje "Adomas Honorijus Kirkoras ir K^o" 1860 m. vasario - liepos mėnesiais buvo išspausdintos 4 (3 nauji pavadinimai) iš 5 liaudžiai skirtų M.Akelaičio knygelių palyginti nedidele kaina. Nors A.H.Kirkoras ir M.Akelaitis rengėsi ilgą laiką bendradarbiauti, daugiau knygų išleisti nepavyko.

3. Aptartasis M.Akelaičio ir A.H.Kirkoro veiklos momentas liudija, kad tiek liaudies subkultūros, tiek kai kurie bajoriškosios kultūros atstovai ieškojo sąlyčio taškų, bendradarbiavo kai kuriose sityse, keitėsi kultūrinėmis vertybėmis. Todėl galėtume pritarti istoriografijoje suformuluotam teiginiui, kad "1863 m. išvakarėse Lietuvoje brendo prielaidos lietuvių nacionalinei (moderniai, naujiems laikams būdingai) kultūrai formuotis, kurios pagrindas - valstiečių subkultūros ir LDK bajoriškosios kultūros vertybių sintezė³⁵.

Literatūra:

¹ Lukšienė M. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje XVIII a. antroje - XIX a. pirmoje pusėje. V., 1985. P. 253.

² Selima /S/ (Kaupas A.) M.Akelaitis šviesoj laišku pas Kraševskį // Tėvynė. 1898. Nr. 7 - 9; Janulaitis A. Mikalojus Akelaitis. V., 1969; Tyla A. Sviazi Mikalojusa Akelaitisa s polskimi kulturnymi i političeskimi dejateliami // Zwiąski rewolucjonistow polskich i rosyjskich w XIX w. Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdansk, 1972; Žukas Vl. Iš tautosakos rinkimo ir spausdinimo istorijos. M.Akelaitis apie tautosakos panaudojimą knygose liaudžiai // Liaudies kūryba. V., 1969. T. I.; Merkys V. Pastangos leisti liaudies boblioteką ir laikraštį Pakeleivingas (1858 - 1859) // Knygotyra. 1983. Nr. 9 (16). I sąs.

³ Brensztejn M. Adam Honory Kirkor. Wydawca, redaktor i wlasciciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867. Wilno, 1930; Stolzman M. Wydawnictwo drukarni obywatelskiej w Wilnie // Roczniki biblioteczne. 1973. Z. 1 - 2; Stolzman M. Czasopisma Wilenskie Adama Honorego Kirkora. Krakow, 1973; Užtupas V. Adomo Honorio Kirkoro leidybinė spaustuvinė veikla // Knygotyra. 1985. Nr. 12(19). I sąs. Gustaitė G. "Lietuvos pračities tyrinėtojas" // Mokslas ir gyvenimas. 1988. Nr. 1.

⁴ Aleksandravičius E. Caro valdžios požiūris į Vilniaus archeologijos komisiją (1855 - 1865) // LTSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1984. T. 4(89). P. 105.

⁵ Lukšienė M. Min. veik. P. 105.

⁶ Stolzman M. Wydawnictwo drukarni... S. III.

⁷ Konst.Tiškevičiaus laiškas A.H.Kirkorui 1858.XII.26. // CVIA. F. 1135. Ap. II. B. 14. L. 392.

⁸ Stolzman M. Wydawnictwo drukarni... S. 112.

⁹ M.Akelaičio laiškas M.Balinskiui // Teka Wilenska. 1858. T. III. P. 149 - 152.

¹⁰ Biržiška M. Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos. T. I, Kaunas, 1931; Janulaitis A. Min. veik. (jis tik atkreipė dėmesį į tai, "kad Akelaitis manė, jog Archeologijos komisija užstims liaudies švietimu").

¹¹ Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831 - 1863 m. V., 1989.

¹² M.Balinskio prierašas prie Akelaičio laiško // Teka Wilenska. T. III. S. 152 - 154.

¹³ Janulaitis A. Min. veik. P. 18 - 19.

¹⁴ Selima. Min. veik. P. 281.

- 15 Ten pat. P. 281.
- 16 Ten pat. P. 281 - 282.
- 17 M. Akelaičio laiškas I. Oginskiui 1859.03.09 // Tauta ir žodis. Kaunas, 1926. T. IV. P. 437 - 438.
- 18 M. Akelaičio laiškas gr. Tiškevičiui // Tauta ir žodis. Kaunas, 1926. T. IV. P. 443.
- 19 Selma. Min. veik. P. 311; M. Akelaičio laiškas I. Oginskiui // Tauta ir žodis. Kaunas, 1926. T. IV. P. 439.
- 20 M. Akelaičio laiškas I. Oginskiui 1860.05.31. // Tauta ir žodis. T. IV. P. 441 - 442.
- 21 M. Akelaičio laiškas J. I. Kraševskiui 1859.02.17. // Selma. Min. veik. P. 282.
- 22 M. Akelaičio laiškas I. Oginskiui 1859.06.7/19. // Tauta ir žodis. T. IV. P. 440 - 441.
- 23 M. Akelaičio laiškas A. Kirkorui 1859.02.26. // Tauta ir žodis. T. IV. P. 318.
- 24 Ten pat.
- 25 Ten pat.
- 26 Akelaitis M. Lietuwiszkas elementorius. V., 1860. P. 56.
- 27 Przegląd miejscowy // Kurjer Wilenski. 1860. Nr. 24. S. 235.
- 28 Spis książek nabożnych i rozmaitych w języku żmudzko - litewskim dla ludu wydanych nakładem i drukiem Jozefa Zawadzkiego w Wilnie // CVIA. F. 1135. Ap. 10. B. 182. L. 247.
- 29 Daugirdaitė - Srugienė V. Žemaičių bajorų ūkis pusėj XIX šimtmečio // Senovė. Kaunas, 1938. T. IV. P. 42 - 75.
- 30 CVIA. F. 1230. Ap. 1. B. 153.
- 31 Užtupas V. Min. veik. P. 89.
- 32 Talvirskaja J. Nekotoryje voprosy obščestvennogo dviženija v Litvie i Bielorusii v konce 50-ch - načale 60-ch godov i podpolnaja literatura // Revolucionnaja Rossija i revolucionnaja Polša. M., 1967. S. 5 - 77.
- 33 Kirkor A. Zamiečanija na projekt ustava obščieobrazovatelnych zaviedenij i na projekt obščego plana ustroistva narodnyh učilišč. Sankt - Peterburg, 1862. Č. II.
- 34 Ten pat. P. 456 - 457.
- 35 Kulakauskas A. "Šaka, atskilus nuo tautos..." Lietuvos bajorijos ir LDK bajoriškosios kultūros vaidmuo lietuvių tautiniame atgimime // Sietynas. V., 1988. T. III. P. 92.

SLAPTAS LIETUVIŲ MOKYMAS 1862 - 1906 METAIS

Antanas Tyla

Pastaba. Šis straipsnis parašytas 1960 m. ir įteiktas "Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbams A serijai". Tačiau tuo metu jis nebuvo išspausdintas. Paskui jį dar siūliau pedagoginio pobūdžio moksliniam periodiniam leidiniui, bet ir ten netiko. Padėjau į stalčių, galvodamas, kad jei niekam nereikalingas, tai nėra ko ieškoti jam kitokios vietos. Iš stalčiaus ištraukiau gerbiamo E. Aleksandravičiaus iniciatyva.

Žinoma, dabar daug ką galėčiau papildyti, pastrodė naujų darbų. Negalėdamas atsидėti gilesnėms keliamo klausimo studijoms, ryžausi spausdinti tai, kas buvo tuomet parašyta. Įrašiau tik vieną jau vėliau pasirodžiusį leidinį.

1989.IV.16

Straipsnyje siekiama išaiškinti slaptųjų lietuviškų mokyklų atsiradimo priežastis. Aiškinama, kad didesnėje Lietuvos dalyje, neskaitant Užnemunės, slaptosios mokyklos atsirado 1863 - 1864 m. uždarius privačias parapines pradžios mokyklas, kuriose būdavo mokoma lietuviškai. Valdžios ir cerkvių pradžios mokyklose lietuviškai nemokė. Dėl to lietuvių liaudis gimtąja kalba vaikus ėmė mokyti slapta namuose arba slaptosiose mokyklose.

Slaptąsias mokyklas išlaikydavo patys valstiečiai. Šių mokyklų buvo dvi kategorijos: pastoviosios ir kilnojamosios. Jose mokydavo įvairaus cenzo mokytojai, vadinamieji daraktoriai. Pagrindinė slaptųjų mokyklų disciplina buvo mokymas skaityti. Be to, dar mokė rašyti, skaičiuoti ir tikybos.

Slaptas mokymas ugdė neapykantą ir nepaklusnumą carizmui. Todėl slaptosios mokyklos buvo griežtai persekijamos. 1892 m. balandžio 3 d. išleistos specialios

caro patvirtintos Laikinosios taisyklės dėl baudų už slaptą mokymą. Tačiau persekiojimas nepalaužė lietuvių liaudies atkaklumo: slaptosios mokyklos buvo steigiamos ir toliau. 1905 - 1907 m. revoliucijos metu, ypač 1905 m., valstiečiai patys uždarinėjo valdiškas mokyklas, reikalavo, kad jose mokytų gimtąją kalbą, o kai kur į valdiškas mokyklas perkėlė slaptąsias.

Slaptosios mokyklos suvaidino didelį vaidmenį šviečiant liaudį. Tik jose buvo galima išmokti skaityti gimtąją kalbą ir kartu susipažinti su literatūra, taigi ir su anticarine lietuvių literatūra.

* * *

Slaptas vaikų mokymas lietuviškai XIX a. antroje pusėje - XX a. pradžioje buvo viena iš priešinimosi carizmo tautinei sprespaudai formų. Ši lietuvių liaudies kovos forma pastaruoju metu įvertinta "Lietuvos mokyklos istorijoje"¹. Šis klausimas taip pat paliestas V.Merkio brošiūroje². Specialiai tam skirto darbo pokarinėje historiografijoje nėra. Anksčiau Lietuvos istorikai savo darbuose apie visą to meto švietimo sistemą lietė ir slaptą mokymą³. Tačiau juose, neskaitant J.Matuso monografijos, nėra išsamesnių apibendrinimų, nesigilinta į tų mokyklų struktūrą ir vaidmenį. Šiame straipsnyje stengiamasi nušviesti slaptųjų mokyklų atsiradimą, jų struktūrą ir reikšmę lietuvių liaudies švietimui ir kovai prieš carizmą.

Daugiausia duomenų šiam straipsniui imta iš Lietuvos TSR Centrinio valstybinio istorinio archyvo (CVIA), Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos (378), Vilniaus mokymo apygardos globėjo (567) fondų ir Valstybinio Kauno miesto archyvo (VKMA) Kauno apygardos teismo (79) bei Liaudies mokyklų Kauno direkcijos (293) fondų. Tai daugiausia įvairių caro valdininkų pranešimai apie susektas slaptąsias mokyklas, apie gyventojų kovą dėl mokymo lietuviškai valdžios įsteigtose pradinėse mokyklose bei įsakymai dėl slaptųjų mokyklų persekiojimo ir teismų nuosprendžiai dėl slapta mokiusių bei tą mokymą rėmusių žmonių nubaudimo. Be to, panaudotos iki Pirmojo pasaulinio karo pasirodžiusios dokumentų publikacijos⁴, kuriose atsispindi caro administratorių pažiūra į tautinius liaudies interesus. Nemažai

duomenų rasta to meto mokytojų ar tuo laiku besimokiusių asmenų memuarinėje literatūroje⁵.

Baudžiosios panaikinimo išvakarėse liaudies pradiniam mokymui buvo bent kelios pradžios mokyklų kategorijos: Švietimo ministerijai priklausančios parapiinės, privačios parapiinės, cerkvių, Valstybės turtų ministerijos mokyklos, liaudies mokyklos ir liuteronų bei reformatų pradžios mokyklos. Jos iš esmės vienos nuo kitų mažai kuo skyrėsi.

Iš visų minėtų mokyklų gimtąja kalba buvo mokoma tik privačiose parapiinėse mokyklose, kurios XIX a. penktąjį ir šeštąjį dešimtmetį įsteigtos beveik kiekvienoje parapijoje prie bažnyčių arba dvaruose. Jos buvo steigiamos dvasininkų arba dvarininkų iniciatyva. Katalikų dvasininkai, palaikydami privačias pradines mokyklas, stengėsi padidinti savo įtaką valstiečiams. Tam nebuvo abejingi ir dvarininkai. 1857 m. ypatingame Vilniaus gubernijos dvarininkų komitete, svarstant valstiečių reformos projektą, dvarininkas A. Domeika siūlė kiekvienoje gubernijos parapijoje įsteigti mokyklas valstiečių vaikams mokytį. Mokyklos, pagal jį, turėjo prisidėti prie samdomos darbo jėgos kvalifikacijos kėlimo⁶. Panašiais sumetimais dvarininkas Irenijus Oginskis 1859 m. netoli Rietavo miestelio įsteigė dviemete žemės ūkio mokyklą, į kurią nemokamai buvo priimami ir valstiečių vaikai. Čia mokė lietuvių kalba.

1857 m. Kauno gubernijoje buvo 197 privačios parapiinės mokyklos, kuriose mokėsi apie 6000 mokinių⁷. Ypač aktyviai pradėta steigti privačias mokyklas po baudžiosios panaikinimo, prieš 1863 m. sukilimą, kada dvarininkai politiniais sumetimais stengėsi bendrauti su liaudimi ir jai įsisteikti⁸.

Privačiose parapiinėse mokyklose mokymo programa buvo siaura. Dažniausiai jose vaikus mokydavo skaityti ir poterių. Kai kuriose mokyklose, pavyzdžiui, Krakių, mokė skaityti net trimis kalbomis: lietuviškai, lenkiškai ir rusiškai, taip pat dar rašyti, skaičiuoti⁹.

Kitose mokyklose mokė taip pat gramatikos, geografijos ir dailyraščio. Privačių parapiinių mokyklų programa buvo nevienoda ir priklausė nuo to, kas jose mokė. Mokydavo daugiausia vargonininkai, zakristijonai, ir tik retai kada buvo nusamdomas daugiau prasilavinęs žmogus¹⁰.

Mokslo metai šiose mokyklose buvo taip pat nevienodi, kaip ir mokymo programos. Vaikai susirinkdavo į mokyklą

rudenį arba net viduržiemėje, o pavasarį, prasidėjus darbams ir gyvulius išgimus į lauką, išsiskirstydavo¹¹.

Privačias parapines mokyklas dvasininkai ir dvarininkai steigė savo interesais, siekdami padidinti savo įtaką liaudies masėms. Tačiau, nepaisant jų užmačių, parapinės mokyklos suvaldino didesnę vaidmenį. Pirmiausia šiose mokyklose, nors ir ne visose, buvo mokoma gimtąja kalba, o valdiškose pradinėse mokyklose lietuviškai nemokydavo. Taigi privačios parapinės mokyklos skiepijo lietuvių kalbos mokymosi tradicijas, nors tokio uždavinio ir neturėjo. Ši tradicija vėliau, padidėjusios tautinės caro spaudos metais, išaugo į plačią lietuvių liaudies kovą dėl savo gimtosios kalbos teisių. Be to, privačiose parapinėse mokyklose išmokę skaityti valstiečių vaikai galėdavo susipažinti ir su pasaulietine literatūra.

Po baudžios panaikinimo carizmas reformavo ir švietimą, siekdamas jį centralizuoti ir pritaikyti naujoms ekonominėms sąlygoms. 1862 m. sausio 18 d. manifeste caras įpareigojo Švietimo ministeriją visoje imperijoje steigti liaudies mokyklas¹². Lietuvoje švietimo reforma vyko ypatingomis sąlygomis. Čia 1861 - 1862 m. buvo aktyviai rengiamasi 1863 m. sukilimui: organizuojamos politinės - religinės manifestacijos, suaktyvėjo lenkų tautinis išsivadujamasis judėjimas. Tuo metu privačiose parapinėse mokyklose vaikus mokė carizmui nepatinkimi žmonės¹³. Todėl Vilniaus generalgubernatorius 1862 m. gruodžio 23 d. gubernatoriams įsakė uždaryti visas be Vilniaus mokslo apygardos globėjo žinios įsteigtas mokyklas. Kartu uždrausta ateiityje steigti tokias mokyklas. Taigi šiuo generalgubernatoriaus potvarkiu uždraustos ir privačios parapinės mokyklos, kuriose daugiausia buvo mokoma lietuviškai.

Paskelbus minėtą caro manifestą, imta steigti naujas ir reorganizuoti senas valdiškas pradines mokyklas.

Mokykloms steigti Vilniaus mokslo apygardoje švietimo ministras 1862 - 1863 m. paskyrė 23 tūkst. rub., o Vilniaus generalgubernatorius 1863 m. - 25 tūkst. rub.¹⁴ Pirmiausia steigti naujas mokyklas pradėta Vilniaus gubernijoje. Tuo tarpu Kauno gubernijoje mokyklų steigimas užtruko iki 1864 m. pabaigos, nes tam trukdė sukilėliai ir, kaip nurodė

generalgubernatorius M.Muravjovas, pašlijusi administracija¹⁵. 1861 - 1863 m. Švietimo ministerija Vilniaus, Gardino ir Minsko gubernijose atidarė 389 pradinės mokyklas. Tuo tarpu Kauno gubernijoje, taip pat Vilniaus gubernijos vietose, kur gyveno lietuviai, tuo metu nebuvo atidaryta nė viena mokykla¹⁶. Tačiau, numalšinus sukilimą, mokyklų steigimas suaktyvėjo ir Kauno gubernijoje. 1864 - 1866 m. pagal Kauno gubernatoriaus M.Obolensko pranešimą, įsteigta apie 150 pradinių mokyklų¹⁷. Mokyklų steigimui caro administracija, išgašdinta 1863 m. sukilimo, skyrė daug dėmesio, nes su jų pagalba tikėjosi nutautinti ir padaryti ištikimus carizmui vietinius gyventojus. Todėl steigti mokyklas buvo telkiami gimnazijų direktoriai, apskričių viršininkai ir taikos tarpininkai, neskaitant akylai šį darbą sekusių ir rėmusių generalgubernatoriaus ir gubernatorių. 1897 m. Vilniaus gubernijoje buvo 785 pradinės mokyklos, turinčios 25.643 mokinius (16,4% mokyklinio amžiaus vaikų), o Kauno gub. 267 mokyklos, turinčios 13.808 mokinius (8,6% mokyklinio amžiaus vaikų)¹⁸.

Reorganizuojant mokyklas ir steigiant naujas, iškilo svarbus klausimas - kokia kalba mokyti. Dar 1856 m. Švietimo ministerija ėmėsi priemonių 1828 m. gruodžio 8 d. gimnazijų, apskričių ir parapiinių pradinių mokyklų statutui reformuoti. Tais sumetimais buvo parengtas projektas. Jį apsvarstė ir pateikė savo nuomonę dėl mokyklų pertvarkymo visų mokyklų pedagogų tarybos bei atskiri asmenys. Iš Lietuvos savo nuomonę apie mokyklų pertvarkymą pasiuntė Švenčionių, Šaulių, Vilniaus, Kėdainių ir Panevėžio gimnazijų, Telšių progimnazijos ir kitų mokyklų pedagogų kolektyvai. Dauguma pasisakė prieš mokymą gimtąja lietuvių kalba. Kauno apskrities mokyklų garbės prižiūrėtojas grafas M.Čapskis nuėjo dar toliau ir liaudies gimtąja kalba laikė lenkų kalbą, kuria ir siūlė mokyti¹⁹. Tiesa, tarp minėtų mokyklų mokytojų buvo ir demokratiškesnių pažiūrų žmonių. Pavyzdžiui, Kėdainių gimnazijos pedagogų kolektyvas reikalavo pradėti dėstyti lietuvių kalbą mokytojų institutuose, o pradžios mokyklose mokyti lietuviškai²⁰.

Dvarininkai niekino lietuvių, kaip išnaudojamųjų valstiečių, kalbą. Jie bajorų seimeliuose niekada nepasisakė už valstiečių mokymą gimtąja kalba²¹. Dvarininkų poziciją lietuvių kalbos klausimu aiškiai išdėstė Vilniaus gubernijos dvarininkų vadas A.Domeika, kuris lenkų kalbą laikė

civilizacijos, mąstymo ir visos apsišvietusios visuomenės ir ypač bajorijos kalba²².

Caro valdininkų pažiūras į lietuvių kalbą reorganizuojant mokyklas aiškiai išdėstė Vilniaus mokymo apygardos inspektorius V.Kulinas, pasisakydamas prieš jos dėstymą²³. M.Muravjovas Lietuvą laikė "rusų kraštu"²⁴ ir dar labiau sustiprino rusifikaciją. Jų pažiūra caro valdininkai vadovosi iki XX a. pradžios revoliucinės kovos Lietuvoje ir visoje Rusijoje sustiprėjimo. Tai buvo carinės Rusijos tautinės priespaudos ideologija. Jos vyriausiasis vykdytojas buvo caras, kuris 1863 m. kovo 23 d. patvirtino Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijų pradinį mokyklų taisyklės. Pagal šias taisykles Lietuvos pradžios mokyklose gimtąja kalba teturėjo būti dėstoma tikyba, o visi kiti dalykai - rusų kalba²⁵. 1864 - 1865 m. general-gubernatorius M.Muravjovas ir K.Kaufmanas uždraudė lietuvišką spaudą lietuviškomis raidėmis.

Lietuvos valstiečiai turėjo apie gimtąją kalbą savo nuomonę: jie ja kalbėjo ir ją gerbė. Šis jų nusistatymas ryškiau matyti 1863 m. sukilimo laikotarpiu, kai drauge su socialiniais - ekonominiais buvo keliami ir lietuvių kalbos teisių reikalavimai²⁶. Vėliau, kai buvo steigiamos valdiškos pradinės mokyklos, valstiečiai valsčiaus sueigose primygtinai reikalavo, kad steigiamose mokyklose būtų dėstoma ir lietuvių bei rusų kalba²⁷. To savo nusistatymo jie nepakeitė iki tol, kol caro vyriausybė buvo priversta išleisti lietuvių kalbą į mokyklas.

Valstiečių siekimai mokyti savo vaikus gimtąja kalba atsispindėjo švietėjo istoriko S.Daukanto ir 1863 m. sukilimo vadū A.Mackevičiaus ir Z.Sierakausko pažiūrose bei veikloje. S.Daukantas pasisakė už mokymą lietuvių kalba ne tik pradinėse mokyklose, bet ir gimnazijose. Tam jis rengė lietuviškas knygeles.

Lietuviškus elementorius rengė ir M.Akelaitis. Vaikų mokymu gimtąja kalba rūpinosi M.Valančius.

Z.Sierakauskas gynė mokymo besimokančių daugumos kalba idėją. Tas savo mintis jis išdėstė 1862 m. parengtame memoriale "Lenkijos klausimu"²⁸. Z.Sierakausko memoriale išdėstytos mintys buvo artimos A.Gerceno ir N.Ogariovo mintims²⁹. A.Mackevičius, kalbėdamas apie savo siekimus

1863 m. sukilimo metu pabrėžė, kad norėjęs "iškovoti liaudžiai pripažinimą pilietinių teisių"³⁰.

Taigi buvo matyti dvi pažiūros į mokymą mokyklose gimtąja lietuvių kalba: caro vyriausybės bei administracijos ir dvarininkų, pasisakiusių prieš tokį mokymą ir valstiečių masių, grupės pažangiųjų inteligentų bei revoliucinių demokratų, gynusių lietuvių kalbos teises mokykloje. Šios dvi skirtingos pažiūros sukėlė atkaklią lietuvių liaudies kovą dėl vaikų mokymo gimtąja kalba. Kadangi valdiškose ir cerkvių pradinėse mokyklose lietuviškai nebuvo mokoma, tad pradėta vaikus mokyti slaptosiose mokyklose ir namuose, boikotuojant valdiškas mokyklas, nemokant mokyklų išlaikymui skirtų mokesčių.

Slaptas mokymas lietuviškai Užnemunėje, istoriko J.Totoraičio nuomone, prasidėjo XIX a. pirmoje pusėje, kai pradžios mokyklose pradėjo mokyti lenkų kalba. Slaptųjų mokyklų, vadinamųjų "pakampių mokyklėlių", buvo beveik kiekviename kaime, kur daraktoriai mokydavo skaityti, o kai kur skaičiuoti ir rašyti³¹. Šios mokyklos buvo persekiojamos, tačiau daugiau apie jų veiklą sunku pasakyti, nes Lietuvos TSR archyvuose neaptikta duomenų.

Kauno ir Vilniaus gubernijose slaptosios mokyklos atsirado po 1862 m. gruodžio 23 d. Vilniaus general-gubernatoriaus aplinkraščio dėl visų privačių mokyklų uždarymo. Po šio aplinkraščio paskelbimo buvo uždarytos lietuviškai mokiusios privačios papapinės mokyklos, o cerkvinėse ir valdžios kontroliuojamose nuo seniau veikusiose ir naujai po 1863 m. sukilimo įsteigtose mokyklose lietuviškai nemokė.

Slaptas mokymas gimtąja kalba namuose buvo skatinamas atskirų inteligentų. Vienoje M.Valančiaus 1869 m. užsienyje išleistų knygelių rašoma: "Nors slaptu mokikiet wajkus sawa raszta Lietuwiszka pagal senu knigu jusu. Tegul koznas waikas tur knigas lotiniszkomis literomis drukawotas"³². Kitoje knygelėje buvo agituojiama neleisti vaikų į valdžios išlaikomas mokyklas³³.

Pirmosios žinios apie slaptą vaikų mokymą lietuviškai yra iš 1864 - 1866 metų. Jas pateikia valdiškų pradinių mokyklų mokytojai. Iš jų memuarų ir pranešimų savo vadovybei matyti ir vietos gyventojų nusistatymas gimtosios kalbos nepripažįstančių valdiškų pradinių mokyklų atžvilgiu. Vienas iš tokių mokytojų, S.Gorbačikas, mokytojaves Kauno

gubernijoje nuo 1864 - 1865 m.m., savo atsiminimuose rašo, kad, atidarius mokyklą, greitai išnyko beveik visi jo mokiniai. Norėdamas patikrinti, kur dingę buvę jo mokiniai, jis ėjo lankyti po namus. Vieną iš nustojusių lankyti mokyklą mokinių jis rado namuose besimokantį iš "žemaitiškos knygos"³⁴. 1869 m. kovo 3 d. Troškūnų pradinės mokyklos mokytojas P.Nikolskis Liaudies mokyklų Kauno direkcijos direktoriui rašė, kad Troškūnų valsčiaus Rukiškių kaime žandaras Fogenas rado "viename name senelį valstietį, kitame moterį bemokančius po vieną berniuką skaityti". Toliau P.Nikolskis nurodė, kad dabar visur "kiekvienas vos vos maldaknygę paskaitantis... stengiasi būti savo namo vaikų mokytoju. Tokių pavienių, sakyčiau, mokyklų galima surasti pašaliniam žmogui, ypač atokiai nuo mokyklos centro"³⁵. Tuo tarpu valstiečiai nemokėjo mokesčių valdžios pradinų mokyklų išlaikymui, neleido į jas vaikų. "Iš mūsų reikalauja ataskaitos apie mokinių skaičių ir pažangumą, - rašė savo vadovybei P.Nikolskis. - Mes nei vieno, nei kito neturime"³⁶. Apie mažą mokinių skaičių pradžios mokyklose rašė ir Kauno gubernatorius M.Obolenskis, nurodydamas, kad mokyklose tesimoko po 5 - 10 mokinių³⁷.

Pavienis vaikų mokymas namuose buvo naudingas tiek, kad jį caro administracijai buvo sunku susekti. Tačiau buvo naudingiau nusamdyti specialiai vaikus mokantį žmogų, vadinamąjį daraktorių. Daraktorių paprastai samdydavo bent kelių kiemų, vieno ar net keleto kaimų valstiečiai, turintys mokyklinio amžiaus vaikų. Dažniausiai buvo organizuojamos vieno kaimo valstiečių vaikų slaptosios mokyklos. Slaptosios mokyklos buvo dviejų tipų: vienos iš jų kilnodavosi iš kiemo į kiemą, iš vieno mokančio vaikuš valstiečio pas kitą; kitos kaimo gyventojų lėšomis buvo įrengiamos pastoviai vienoje pirkioje, ir joje nuolatos, per visą žiemą, rinkdavosi mokiniai. Prie pastovių slaptųjų mokyklų priklauso ir tos, kurių mokiniai rinkdavosi daraktoriaus namuose.

Kilnojamosios mokyklos turėjo gerų ir blogų pusių. Dėl kilnojimosi tokiose mokyklose mokydavo bendroje pirkioje, kur, be mokinių, dar būdavo ir to namo šeimos nariai, dirbantys įvairius namų ruošos darbus. Tačiau, antra vertus, kilnojamąją mokyklą buvo sunkiau susekti žandarams ir kitiems slauto mokymo persekiotojams. Tai patvirtina ir Kauno gubernatorius, pranešdamas generalgubernatoriui

apie 1893 m. sausio 16 d. Kupiškio valsčiaus Didžprūdžių kaime aptiktą slaptąją mokyklą: "[...] susekti šią mokyklą dėl nuolatinio jos kilnojimosi iš namo į namą buvo labai sunku"³⁸.

Slaptosios mokyklos daugiausia kilnodavosi paeiliui kas savaitę, o kai kurios dar dažniau arba rečiau. Pavyzdžiui, Ukmergės apskrities Žemaitkiemio valsčiaus Šeiminiškių kaimo mokykla keitė vietą kas dvi dienas, o to paties valsčiaus Perkalių kaimo mokykla kilnojosi kas dvi savaites. Ten, kur būdavo mokykla, rinkdavosi mokiniai, gyvendavo ir daraktorius.

Pastovios slaptosios mokyklos, kaip aukščiau nurodyta, buvo dvejopos: išnuomotose patalpose ir pas daraktorius. Išnuomotose patalpose įrengtos mokyklos buvo atskirai nuo gyvenamosios patalpos, dažniausiai seklyčiose. Tokiose mokyklose buvo geresnės mokymosi sąlygos: čia pastatydavo bent kelis stalus, suolus, ir visi mokiniai, vieni kitų netrukdydami, galėjo rašyti. Tokią mokyklą savo atsiminimuose aprašo ir M.Katkus³⁹. Tokią mokyklą 1886 m. kovo 1 d. policijos uriadnikas ir žandaras surado Šiaulių apskrities Jonaičių kaime pas valstietį Motiejų Velių. Persekiotojus mokiniai pastebėjo ir spėjo pabėgti, tačiau daraktorių, atsargos kareivį B.Balkauskį, sulaikė. Mokykla buvo įrengta seklyčioje: čia stovėjo 3 dideli stalai ir suolai. Ant stalų gulėjo 26 vadovėliai. Kvotos metu nustatyta, kad šioje mokykloje B.Balkauskis mokė 22 mokinius: 11 mergaičių ir 11 berniukų⁴⁰. 1893 m. kovo 10 d. Raseinių apskrities antros nuovados pristavas, Šiluvos liaudies mokyklos mokytojas Diatkovskis ir policijos uriadnikas Būda tokią mokyklą aptiko Šiaulėnų valsčiaus Liepkalnio kaime pas valstietį Kazimierą Balčiūną. Persekiotojams priartėjus prie namo, duris iš vidaus užstūmė ir teko jas jėga laužti. Tuo tarpu per antrąsias duris mokiniai ir daraktorius pabėgo. Kambaryje tebebuvo išbėgusių vaikų drabužiai, vadovėliai lietuvių, lenkų ir rusų kalbomis, sąsiuviniai, plunksnos, grifelinės lentelės, daug rašalinių, taip pat 4 dideli stalai ir 4 suolai. Tardymo metu nustatyta, kad šioje mokykloje mokėsi 9 mokiniai, o juos mokė kaunietis P.Eidukas⁴¹. Reikia manyti, kad faktiškai šioje mokykloje mokėsi daugiau mokinių: tai patvirtina ir 4 stalai, buvę kambaryje.

Šis pavyzdys rodo pastovios slaptosios mokyklos pranašumą prieš kilnojamasias, kuriose dėl paprasčiausių, mokymui reikalingų patogumų stokos nebuvo galima panaudoti tiek daug mokymo priemonių.

Gana plačiai buvo paplitusios slaptosios mokyklos, kai mokiniai rinkdavosi pas daraktorių į namus. Vienur jos įsisteigdavo tuomet, kai šeimos, turinčios keletą mažų vaikų, tėvai mokėdavo skaityti bei rašyti ir patys mokydavo savuosius, o šalia jų priimdavo dar bent keletą kaimynų vaikų. Tokią mokyklą 1894 m. vasario 23 d. susekė Ukmergės apskrities 5 nuovados policijos uriadnikas ir Šimonių liaudies mokyklos mokytojas Andrioniškio valsčiaus Žemaitėlių kaime pas valstietį Antaną Jančį. Persekiotojams užklupus, 3 mokiniai ir A.Jančys spėjo pasislėpti, o 5 mokinius su elementoriais ir kitomis knygomis surado. Kvotos metu nustatyta, kad A.Jančys mokė 3 savo vaikus ir 5 keturių kaimynų vaikus⁴².

1894 m. kovo 15 d. Šiaulių apskrities Šakynos miestelyje pas valstietį A.Jankauską rastoje slaptoje mokykloje mokė jo samdinys J.Normantas, baigęs Kuršėnų liaudies mokyklą. Čia, be A.Jankausko sūnaus, mokėsi dar 10 kitų gyventojų vaikų⁴³.

Kitur vaikai tiesiog rinkdavosi pas vietinį žmogų, kuris mokėjo skaityti bei rašyti ir sutikdavo pamokyti.

1893 m. balandžio 16 d. Ukmergės apskrities Alotų valsčiaus policijos uriadnikas Dauneikių kaime rado slaptąją mokyklą pas 70 metų senuką Bublevskį, kuris "apylinkės valstiečiams norint ir prašant... jau keletą metų ... slaptai mokė savo namuose"⁴⁴. Daraktorių rado mokantį 7 vaikus, kurie turėjo 8 knygas ir 5 sąsiuvinius⁴⁵.

Kurklių valsčiaus Vaiciuliškių kaimo valstietis J.Keblas savo namuose mokė 2 vaikus, iš kurių vienas - padienio darbininko T.Žukausko sūnus - už mokymą ganė J.Keblo gyvulius⁴⁶.

Gubernatorius pranešimuose generalgubernatoriui apie surastas slaptąsias mokyklas dažnai, nors ir ne visuomet, pateikiamas slaptai besimokiusių vaikų tėvų turto aprašymas. Iš jo matyti, kad slaptosiose mokyklose vyravo stambesnių, bežemių ir mažžemių valstiečių vaikai. Pavyzdžiui, šešiose susektose slaptosiose mokyklose mokėsi 6 stambiųjų, 9 vidutinių, 13 mažžemių ir 11 bežemių

valstiečių vaikų. Be to, 5 valstiečių turimos žemės kiekis nenurodytas; 7 valstiečiai, nors ir turėjo žemės (taip pat nenurodyta, kiek), tačiau buvo neturtingi.

Turtingesniems valstiečiams buvo prieinamas vidurinis mokslas. Norint jį įgyti, buvo naudingiau lankyti valdišką pradinę mokyklą. Tuo tarpu 1887 m. birželio 18 d. caro vyriausybės aplinkraščiu uždrausta priimti į gimnazijas neturtingų vaikų bei globėjų vaikus. Smulkieji ir vidutiniai valstiečiai dažniausiai tenkinosi šiek tiek pamokinę vaikus skaityti bei rašyti jiems prieinamesnėse slaptosiose mokyklose. Todėl suprantama, kodėl, esant mažam mokinių skaičiui valdiškose pradinėse mokyklose, buvo tiek daug palyginti raštingų vaikų. Pavyzdžiui, 1897 m. visuotinio surašymo duomenimis, 54% Kauno gubernijos 10 - 19 metų berniukų ir mergaičių buvo raštingi⁴⁷. Tuo tarpu valdiškose pradinėse mokyklose tesimokė 6,8% mokyklinio amžiaus vaikų⁴⁸.

Slaptųjų mokyklų mokytojai - daraktoriai - buvo įvairaus išsilavinimo, tačiau dažniausiai savamoksliai, patys slaptosiose mokyklose arba namuose pramokę šiek tiek skaityti bei rašyti valstiečiai.

Po baudžiosios panaikinimo netekę žemės valstiečiai vykdavo užsienin, į miestus ar virsdavo samdomais žemės ūkio darbininkais. Dalis tokių valstiečių vertėsi slaptu mokymu - daraktoriavo. Už daraktoriavimą žiemą, kai vykdavo mokymas, daraktorius gaudavo pilną išlaikymą: butą ir maistą, o be to, dar ir atlyginimą pinigais - dažniausiai po 10 kap. per savaitę už kiekvieną mokinį. Vasarą daraktoriai platindavo uždraustas lietuviška abėcėle knygas, ganydavo gyvulius arba versdavosi kitais verslais. Pavyzdžiui, 1899 m. pradžioje Kuršėnuose aptiktoje slaptosioje mokykloje mokytojavusi E.Kraveckaitė kartais mokydavo vaikus, o kartais tarnaudavo. Iš vaikų mokymo pelnėsi sau duoną Zarasų apskrities Čedasų valsčiaus Sipelių kaimo valstietis S.Tauteris, Ukmergės apskrities Alotų valsčiaus Dauneikių kaimo valstietis Bublevskis, Tryškių liaudies mokyklą baigęs valstietis J.Baltušis, kaunietis P.Eidukas, Kretingos valsčiaus Rubulių kaimo valstietis P.Bučys ir daugelis kitų. P.Bučys kvotos dėl slaptos mokymo metu pareiškė, kad vaikų mokymas yra jo pragyvenimo šaltinis, nes dėl nesveikų kojų jis nieko kito negalįs dirbti, o jokio turto neturi⁴⁹. Tą patį teigė ir

Šiaulių apskrities Jonaičių kaime aptiktos slaptosios mokyklos daraktorius B.Balkauskis⁵⁰.

Šiaulių "Aušros" muziejus prieš Antrąjį pasaulinį karą užregistravo 38 Šiaulių apskrityje gyvenusius daraktorius. Iš jų dauguma savamoksliai arba baigę valdišką pradžios mokyklą, vienas baigęs 7 gimnazijos klases, keletas iš kunigų seminarijos išstojusių eksklerikų bei bažnyčios tarnų: vargonininkų bei giedotojų. Vieni jų daraktoravo po 3 - 5 metus, o kiti net po 12, 26 ir 40 metų⁵¹.

Labiau išsilavinę daraktoriai - baigę valdiškas pradžios mokyklas ir lanke gimnazijas, daugiau išmokydavo ir savo mokinius. Pavyzdžiui, 1886 m. kovo 11 Kėdainių valsčiaus Novosipovičių (?) kaime susektoje slaptojoje mokykloje daraktoravo K.Birmanas, lankeš buvusią Kėdainių gimnaziją. Jis mokė trimis kalbomis: lietuviškai, lenkiškai ir rusiškai⁵². 1898 m. lapkričio mėn. Alotų valsčiaus Būtėnų kaime aptiktoje slaptojoje mokykloje mokytojaves buvęs Svėdasų pradinės mokyklos mokinys P.Kaminskis. Jis, be skaitymo, mokė vaikus dar aritmetikos ir dailyrasčio⁵³.

Iš susektų slaptųjų mokyklų aprašymo matyti, kad jose daugiausia buvo mokoma skaityti. Tai buvo pagrindinė slaptųjų mokyklų disciplina. Po to ėjo rašymas, tikyba ir skaičiavimas. Panemunėlio apylinkių slaptosiose mokyklose buvo mokoma ir dainuoti. Mokymui skaityti buvo naudojami užsienyje spausdinami lietuviški elementoriai, maldaknygės, taip pat ir elementoriai lenkų kalba, nes lenkų alfabetas beveik toks pat, kaip ir lietuvių. (Lenkiškus elementorius naudodavo tam, kad mokiniai išmoktų sąmoningai skaityti, nes lietuviškus žodžius, pagal tėvų įsitikinimą, vaikai išmokdavo atmintinai). Lietuviškų elementorių iš užsienio pargabendavo knygnešiai. (Pavyzdžiui, 1890 m. rugpjūčio 18 d. Kuršėnuose pas knygnešį Šiuišį policija rado 37 elementorius).

Ukmergės apskrities Užpalių valsčiaus Šeiminiškių kaime surastose slaptojoje kilnojamoje mokykloje iš mokinių buvo atimti du lietuviški elementoriai ir lietuviška knyga (?). Šioje mokykloje Antalieptės valsčiaus valstietis P.Gruodis mokė pradinio skaitymo⁵⁴. Pradinio skaitymo iš lietuviškų ir lenkiškų elementorių mokė L.Godlevskis Telšių apskrities Gadunavos valsčiaus Judrėnų kaimo slaptojoje mokykloje⁵⁵.

Anksčiau minėtoje Alotų valsčiaus Būtėnų kaimo slaptosioje mokykloje rastos šios mokymo priemonės: 4 lietuviški elementoriai, vienas aritmetikos uždavinynas, 7 dailyraščio sąsiuviniai, 5 grifelinės lentelės, 3 lietuviškos maldaknygės ir 4 rusų kalbos elementoriai. Šioje mokykloje mokėsi 18 mokinių⁵⁶. Ukmergės apskrities Žemaitkiemio valsčiaus Perkalių kaimo slaptosioje mokykloje iš mokinių buvo atimtos šešios lietuviškos maldaknygės ir du elementoriai⁵⁷.

Iš aukščiau pateiktų pavyzdžių matyti, kad slaptosiose mokyklose mokymo priemonės buvo nevienodos. Jų skaičius ir įvairumas priklausė nuo paties daraktoriaus, jo išsilavinimo, nes jis numatydavo mokymo programą.

Mokymas slaptosiose mokyklose paprastai trukdavo nuo gyvulių ganymo baigimo rudenį ligi jų išginimo pavasarį. Mokyta diena. Tačiau būdavo ir išimčių. Caro valdininkų persekiojimas ir nuolatinis pavojus vertė valstiečius ir daraktorius mokyti tokiu laiku, kada mažiausiai pavojinga. Šiuo atžvilgiu įdomi 1893 m. gruodžio 10 d. Ukmergės apskrities Žemaitkiemio valsčiaus Perkalių kaime surasta kilnojama slaptoji mokykla. Joje buvo mokoma naktimis nuo 24 val. ligi 8 val. ryto. Pačią mokyklą susekė anksti rytą, 5 valandą. Mokykloje mokėsi 6 smulkiųjų valstiečių mergaitės. Be to, per kvotą nustatyta, kad daraktorius G. Matiejaušis mokė dar ir 16 berniukų⁵⁸.

Slaptas mokymas buvo atkaklus liaudies priešinimasis caro valdžiai. Jau pats mokymasis gimtąja kalba reiškė nepaklusnumą valdžiai. Be to, kartais slaptosiose mokyklose buvo tiesiogiai skiepijama neapykanta caro valdžiai. Pavyzdžiui, 1876 m. Panemunėlio apylinkėse veikusiose slaptosiose mokyklose buvo mokoma ir dainuoti. Be kitų dainų, vienoje atpasakojama 1863 metų sukilimo istorija ir reiškiamos atviros simpatijos sukilėliams⁵⁹. Svarbu ir tai, kad, kaip rašė caro valdininkai, specialiai tyrinėję slaptą mokymą Kauno gubernijoje, slaptosiose mokyklose daraktoriavo grįžę iš tremties 1863 metų sukilimo dalyviai⁶⁰.

Visa tai ugdė žmonėse neapykantą carizmui ir stiprino ne tik tautinio išsivadavimo, bet ir socialinį judėjimą. Ne veltui Ukmergės apskrities taikos tarpininkas 1882 m. gegužės 24 d. rašė Kauno gubernatoriui, kad "jaunimas ir vaikai darosi kraštutiniai atšiaurūs, nepripažįsta nei valdžios, nei įstatymų,

ir man rodos, kad priaugančioji karta mažai teduoda nusiramino" (autoriaus pabraukta)⁶¹.

Caro valdininkai suprato jiems priešingų slaptųjų mokyklų vaidmenį ir intensyviai jas persekiojo ir naikino.

Caro valdininkų pažiūrą į slaptąsias mokyklas aiškiai apibrėžė Liaudies mokyklų Kauno direkcijos direktorius 1883 m. birželio 14 d. rašte Vilniaus generalgubernatoriui. Jis rašė, kad "slapta mokykla yra pats stipriausias pasipriešinimo vyriausybės mokykla, kurią ji (vyriausybė. - A.Tyla) saugo, elementas"⁶².

Organizuotai persekioti slaptąsias mokyklas pradėta po 1862 m. gruodžio 23 d. generalgubernatoriaus išleisto aplinkraščio⁶³. Vėliau kova prieš slaptąsias mokyklas vis aktyvėjo.

Persekioti slaptąsias mokyklas buvo pasitelkta pradinė mokyklų mokytojai, taikos tarpininkai, policija, apskričių karo viršininkai. 1877 m. į šį darbą buvo įtrauktos žandarų valdybos⁶⁴. Policija ir žandarai turėjo šnipų tinklą ir jų padedami susekdavo slaptąsias mokyklas. 1877 m. birželio 8 d. švietimo ministro pavaduotojas A.Širinskis - Šichmatovas įsakė Vilniaus mokymo apygardos globėjui: "[...] įpareigoti liaudies mokyklų mokytojus ir tikybos dėstytojus, kad jie, įsisteigus jų rajone draudžiamoms mokykloms, tuojau praneštų apie tai vietos liaudies mokyklų direktoriui"⁶⁵. Atsiuntus minėtąjį raštą, Vilniaus mokymo apygardos globėjas pradėjo aktyviau persekioti slaptąsias mokyklas. Tam 1884 m. buvo išleisti du aplinkraščiai liaudies mokyklų direkcijų direktoriams. Viename iš tų aplinkraščių, kurių liaudies mokyklų Kauno direktorius išsiuntinėjo visiems mokytojams, perspėjama, kad įvairūs būdai, kuriais susekamos slaptosios mokyklos, "paliktų nežinomi valstiečiams"⁶⁶. Atsargumo dėlei buvo reikalaujama, kad apie slaptąsias mokyklas mokytojai praneštų ne vietos policijai, o tiesiog liaudies mokyklų direkcijai. Pastaroji pati pranešdavo policijai.

Aptikta slaptoji mokykla tuojau būdavo uždaroma, o daraktorius ir namų savininkas nubaudžiami pinigine bausme arba kalėjimu. 1892 m. balandžio 3 d. išleidus specialias Laikinasias taisykles dėl bausmių už slaptą mokymą⁶⁷, atsakomybėn būdavo traukiami visi: daraktorius, namų, kuriuose buvo mokykla, savininkas ir besimokiusiųjų vaikų tėvai. Iki minėtų taisyklių išleidimo bausmės už slaptą

mokymą buvo mažesnės. Pavyzdžiui, 1886 m. valstietį M.Velių už pastovios slaptosios mokyklos laikymą ir daraktorių B.Balkauskį nuteisė po 1 rub. pabaudos⁶⁸.

1892 m. balandžio 3 d. Laikinosios taisyklės dėl bausmių už slaptą mokymą Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko, Mogiliovo, Kijevo, Podolės ir Volynės gubernijose (Lietuvos Užnemunėje taisyklės buvo įvestos 1900 m. gegužės 26 d.) nustatė maksimalias bausmių ribas: 300 rub. arba 3 mėn.kalėjimo. Bausmę tvirtindavo generalgubernatorius.

Pagal šias taisykles Kupiškio valsčiaus Didžprūdžių kaime veikusios kilnojamosios mokyklos daraktorius P.Zuoza, "kaip svarbiausias mokyklos iniciatorius", nubaustas 300 rub. baudos arba 3 mėn. kalėjimo. Mokinių tėvai, paeiliui davę mokyklai patalpas, nubausti pinigine bauda po 50 rub. kiekvienas arba po 2 mėn. kalėjimo⁶⁹. Ukmergės apskrities Žemaitkiemio valsčiaus Perkalių kaime naktį veikusios mokyklos daraktorius G.Matiejaušis, "vertęs neleistinu mokymu ir, be to, iš uždraustų naudoti knygų" (lietuviškų elementorių ir maldaknygių. - A.Tyla), buvo nubaustas 3 mėn. kalėjimo, o mokinių tėvai, "kurie padėjo minėtai mokyklai įsikurti ir veikti, duodami paeiliui jai patalpas ir mokėdami mokesčių už savo vaikų mokymą": S.Markūnas, pas kurį ir buvo mokykla, - 50 rub., o kiti du - kiekvienas po dvi savaites arešto⁷⁰.

Tokios didelės bausmės buvo taikomos retai: kai mokykla būdavo sunkiai susekama, kai mokykloje būdavo naudojami užsienyje išleisti elementoriai. Bijodami atviro valstiečių pasipriešinimo, caro valdininkai dažniausiai baudavo neviršijančiomis 25 rub. baudomis (1900 m. Vilniaus gubernijoje 9 pūdai rugių kainavo 6,81 rub., kviečių - 9,41 rub.⁷¹). Pavyzdžiui, jau minėtos Ukmergės apskrities Alotų valsčiaus Dauneikių kaime veikusios pastovios slaptosios mokyklos daraktorius Bublevskis buvo nubaustas savaite arešto, o mokinių tėvai po 1 rub.⁷². Telšių apskrities Ylakių miestelyje rastos slaptosios mokyklos daraktorė B.Gailienė nubausta 10 rub. bauda arba savaite arešto, o tėvai po 3 rub. arba po parą arešto⁷³. Ukmergės apskrities Andrioniškio valsčiaus Žemaitėlių kaime veikusios pastovios slaptosios mokyklos daraktorius A.Jančys buvo nubaustas 25 rub. arba 2 savaitėms arešto, o mokinių tėvai - po 5 rub. arba 3 dienas arešto⁷⁴.

Uždarius slaptąsias mokyklas, administracija, sprendžiant iš pranešimų apie slaptąsias mokyklas, neversdavo mokinių eiti į valdiškas mokyklas. Bet apskritai caro valdininkai rūpinosi, kad jų įsteigtas mokyklas lankytų kuo daugiau mokinių. Trakų apskrityje XIX a. paskutiniame dešimtmetyje valstiečiai už vaikų nesiuntimą į valdiškas pradžines mokyklas buvo baudžiami piniginėmis bausmėmis. 1899 m. lapkričio mėn. Jiezno valsčiuje po kaimus važinėjo viršaitis bei raštininkas ir baudė po 15 - 45 kap. tuos, kurie neleido į mokyklas vaikų⁷⁵. Dėl mažo mokinių skaičiaus pradžios mokyklose Trakų apskrities taikos tarpininkas areštavo 4 seniūnus, o 15 seniūnų už abejingą pažiūrą į mokyklas nubaudė piniginėmis bausmėmis⁷⁶.

Tačiau nei slaptųjų mokyklų persekiojimas, nei prievartinis varymas į valdiškas mokyklas, kuriose nemokė gimtąja kalba, nepalaužė atkaklaus liaudies siekimo iškovoti teises gimtajai kalbai. 1896 m. susikūrusi LSDP gynė lietuvių liaudies tautinius reikalavimus. LSDP organas "Lietuvos darbininkas" vedamajame "Apie ūgį Lietuvos darbininkų judėjimo" rašė: "Klausimai apgynimo kalbos, istoriškų tradicijų, tautos ir t.t. taipogi turi svarbą ir savo vietą darbštume LSD [...] Taigi LSD reikalauja dėl Lietuvos darbininkų kuo plačiausių politišku teisių, veda dabar kovą prieš visokius neteisingus įstatymus ir persekiojimus kalbos, tautos, tikėjimo ir t.t. Ale šitų klausimų LSD nestato aukščiau už luominę kovą"⁷⁷. Taigi LSDP, pirmon vieton keldama klasių kovą, numatė spręsti ir lietuvių kalbos teisių klausimą.

1905 m. revoliucijos laikotarpiu Lietuvos valstiečiai sustiprino kovą dėl lietuviškų mokyklų, dėl lietuvių kalbos vartojimo mokyklose. Valdiškos mokyklos buvo uždarinėjamos, nemokami mokesčiai mokykloms išlaikyti, išvejami mokytojai. Kauno gubernijoje revoliucijos metu buvo uždaryta 150 valdiškų mokyklų, t.y. maždaug 1/3 visų mokyklų⁷⁸. Kai kur valstiečiai, uždarę valdiškas mokyklas ir pašalinę mokytojus, patys jose įkurdavo lietuviškas mokyklas. Pavyzdžiui, Panevėžio apskrities Kupreliškio miestelyje į buvusios valdiškos mokyklos patalpas buvo perkelta iš Girsteikių kaimo slaptoji lietuviška mokykla, kurioje daraktoriavo Paliukas⁷⁹. Be to, patys žmonės išsirinkdavo mokytojus (Čypėnuose, Darbėnuose)⁸⁰.

Mokyklų gimtąja kalba reikalavo ir kai kurių dvarų darbininkai. Pavyzdžiui, 1905 m. vasarą streikuodami Zubovo darbininkai priverė dvarininką atidaryti dvi mokyklas Bubiuose ir Gitaruose⁸¹.

Lietuvių tautos kova, susiliejusi su visų Rusijos imperijos tautų kova prieš carizmą, priverė caro vyriausybę įsileisti lietuvių kalbą į valdiškas mokyklas. 1905 m. gegužės 1 d. įsakų ir 1906 m. balandžio 22 d. įstatymu leista mokyti lietuvių kalba pradžios mokyklose. Be to, 1906 m. liepos 15 d. leista priimti į Panevėžio mokytojų seminariją ir lietuvius. Taip pat leista lietuviams mokytojauti lietuviškose Kauno ir Vilniaus gubernijų mokyklose (Suvalkų gubernijoje - Lietuvos Užnemunėje lietuviams mokytojauti nebuvo draudžiama ir anksčiau). 1906 m. rugpjūčio 24 d. panaikintos Laikinosios taisyklės dėl baudų už slaptą mokymą.

Slaptosios lietuviškos mokyklos suvaidino didelį vaidmenį. Jose daugelis mūsų Respublikos vyresniosios kartos visuomenės veikėjų, meno ir mokslo darbuotojų išėjo pradinį mokslą, išmoko skaityti bei rašyti gimtąja kalba. Slaptosiose mokyklose skaityti ir rašyti pramoko dauguma valstiečių vaikų ir kartu prasiskynė kelią susipažinti su įvairia literatūra.

Užsienyje buvo leidžiama daug lietuviškų laikraščių, ekonominio pobūdžio ir grožinės literatūros. Pasirodė knygelių apie įvairius gamtos reiškinius, istorinius įvykius. Jos padėjo žmonėms pažinti ir geriau orientuotis pasaulio visuomeniniuose įvykiuose.

Liaudies kova dėl vaikų mokymo gimtąja kalba ugdė demokratines pažiūras, aštrino politinę carinės Rusijos vidaus padėtį ir vienijo valstiečius bandrai kovai prieš carizmą - demokratijos priešą.

Išvados

1. Valstiečiai siekė mokyti vaikus skaityti gimtąja kalba. Jų siekimus XIX a. antroje pusėje rėmė S.Daukantas, M.Akelaitis, M.Valančius, Z.Sierakauskas, A.Mackevičius, o vėliau - tautinio atgimimo veikėjai. Tuo tarpu carizmas, siekdamas nutautinti Rusijos imperijos pakraščiuose buvusias tautas, nesiskaitė su liaudies lūkesčiais. 1862 - 1864 m. buvo uždarytos privačios paprastos valdžios mokyklos, mokiusios vaikus lietuviškai, o anksčiau buvusiose ir naujai įsteigtose valdiškose bei cerkvių pradžios mokyklose gimtąja kalba nebuvo mokoma. Tuomet lietuviškai skaityti ir rašyti pradėjo mokyti patys valstiečiai namuose

arba samdomi mokytojai, vadinamieji daraktorai slaptosiose mokyklose.

2. Slaptosios mokyklos buvo dviejų tipų: kilnojamosios (kilnojosi paktemiui kas savaitę arba rečiau bei dažniau) ir pastovios, įrengtos vienoje vietoje. Pastarosiose buvo galima sudaryti patogesnes sąlygas mokymui.

3. Slaptųjų mokyklų daraktorai buvo daugiausia savamoksliai. Be to, dar būta baigusių valdiškas pradinės mokyklos daraktorių. Nuo jų išsilavinimo priklausė ir slaptųjų mokyklų programa.

4. Pagrindinė slaptųjų mokyklų disciplina buvo skaitymas lietuviškai. Be to, mokydavo skaičiuoti, rašyti, rusų kalbos ir tikybos.

5. Slaptas mokymas buvo atviras priešinimasis caro valdžiai. Todėl pradėta jį aktyviai persekioti: susektos slaptosios mokyklos buvo uždaromos, jų rėmėjai baudžiami. 1892 m. balandžio 3 d. išleistos caro patvirtintos Laikinosios taisyklės dėl baudų už slaptą mokymą Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko, Mogiliovo, Podolės, Volynės ir Kijevo gubernijose. 1900 m. gegužės 26 d. tos taisyklės įsigaliojo ir Suvalkų gubernijoje. Šios taisyklės nustatė maksimalias bausmes: 300 rub. arba 3 mėn. kalėjimo.

6. Persekiojimas nepalaužė liaudies, ir ji toliau atkakliai kovojo už teisę mokyti vaikus gimtąja kalba. 1905 - 1907 m. revoliucijos metu ši kova ypač suaktyvėjo ir įgavo naujas konkrečias formas: buvo uždarinėjamos valdiškos mokyklos, į jas perkeliamos slaptosios lietuviškos mokyklos bei parenkami iš vietinių gyventojų mokytojai. Lietuvių ir visų Rusijos tautų revoliucinė kova privertė carizmą 1905 - 1906 m. išleisti lietuvių kalbą į valdiškas pradžios mokyklas ir leisti lietuviams mokytojauti Kauno ir Vilniaus gubernijose (Suvalkų gubernijoje lietuviai galėjo mokytojauti ir anksčiau).

7. Slaptosios mokyklos padėjo liaudžiai išmokti skaityti gimtąja kalba, susipažinti su to meto literatūra.

Literatūra:

¹ Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai. V., 1983.

² Merkys V. Lietuvos valstiečių ir žemės ūkio darbininkų judėjimas 1901 - 1904 metais. V., 1959. P. 48 - 50.

³ Alekna A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius (toliau - AMV); Burkevičius V. Iš mūsų kovų dėl Lietuvos mokyklų 1863 - 1915. Kaunas, 1939; Iš mūsų mokyklų praeities // Lietuvos praeitis. Vilnius - Kaunas, 1941, sąs. 1, 2. P. 633 - 645; Matusas J. Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas (toliau - MLR). Kaunas, 1937 ir kt.

⁴ А.Б. Распоряжения графа М.Н.Муравьева по делу народного образования в Северо - Западном крае в 1863 - 1865 годах. Витебск,

1898; Корнилов И. Русское дело в Северно - Западном крае (toliau - КРД), вып. 1, Спб., 1908; Миловидов А. Архивные материалы, Вильна, 1913, ч. 1, Вильна, 1915, ч. 2.

⁵ Горбачик С. Очерки истории начального народного образования в Ковенской губернии. Ковно, 1903; Matulaitis. Atsiminimai. V., 1957; Katkus M. Balanos gadynė. V., 1949; Šimonis K. Gyvenimo nuotrupos. V., 1959.

⁶ Неупокоев В. Vilniaus valstybinio universiteto Mokslo darbai. V., 1955. P. 75.

⁷ AMV. P. 60.

⁸ Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje (toliau - LV). V., 1957. P. 143; AMV. P. 52 - 53.

⁹ AMV. P. 50 - 51.

¹⁰ AMV. P. 50.

¹¹ Ten pat.

¹² Полное собрание законов Российской империи (toliau - ПСЗ). 1862 г., XXXVII, № 37873, Спб., 1865.

¹³ CVIA. F. 378. BS, 1862 m. B. 628, D. II. L. 11; КРД, 621.

¹⁴ CVIA. F. 378. BS. 1862 m. B. 629, D. II. L. 43, 218.

¹⁵ TSRS CVIAL. F. 1284. Ap. 6. B. 44. L. 77; LV. P. 152 - 153.

¹⁶ КРД, ч. II; CVIA. F. 378. BS. 1862 m., B. 629. D. III. L. 124.

¹⁷ CVIA. F. 378. BS. 1862 m. B. 629. L. 299.

¹⁸ Отчет по управлению Виленским округом за 1897 гражданский год. Л. 53.

¹⁹ КРД, С. 17.

²⁰ Švietimo Darbas. 1921. Nr. 5 - 6. P. 79.

²¹ Janulaitis A. Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX a. K. 1936. P. 539.

²² КРД, С. 13.

²³ CVIA. F. 378. BS, 1863 m. B. 1615. L. 15.

²⁴ Из записок Ивана Акимовича Никотина. Спб., 1905. С. 166.

²⁵ ПСЗ, 1863 г., XXXVIII, Спб., 1866. № 39411.

²⁶ LV. P. 168 - 170, 175.

²⁷ VKMA. F. 293. Ap. 1, 1865 m. B. 8, L. 5 - 89.

²⁸ Fainhauzas D. Lietuvos istorijos instituto darbai, T. I, V., 1951. P. 167.

²⁹ Ten pat. P. 168.

³⁰ LV. P. 166.

³¹ Totoraitis J. Sūdavos Suvalkijos istorija. K., 1938. P. 422 - 423, 552.

³² Wargai Bažniczes kataliku Letuvoj ir Žemajczius. Tilže, 1869. P. 8.

³³ Prajautimas. Tilže, 1869. P. 19.

³⁴ Горбачик С. Очерки по истории начального народного образования в Ковенской губернии. Ковно, 1903. С. 34.

³⁵ VKMA. F. 293, 1865 m. B. 5, L. 43 - 44.

³⁶ VKMA. F. 293, 1865 m. B. 5, L. 54 - 55.

³⁷ CVIA. F. 378, BS, 1862 m. B. 629, D. V. L. 299.

³⁸ CVIA. F. 378, PS, 1893 m. B. 17, D. I. L. 326.

³⁹ Katkus M. Balanos gadynė. V., 1947. P. 209 - 210.

⁴⁰ VKMA. F. 79. Ap. 2, 1866 m. B. 377. L. 42 - 43.

⁴¹ CVIA. F. 378, PS, 1894 m. B. 6. L. 42 - 43.

⁴² CVIA. F. 378, PS, 1894 m. B. 6. L. 93 - 94.

- 43 Ten pat. L. 78.
- 44 CVIA. F. 378, PS, 1893 m. B. 17. D. I. L. 294 - 295.
- 45 Ten pat.
- 46 CVIA. F. 567. Ap. 11, 1896 m. B. 3961. L. 1.
- 47 Первая всеобщая перепись Российской империи, XIII, Ковенская губ. Таб. XV. Спб., 1903.
- 48 Отчет по управлению Виленским учебным округом за 1897 гражданский год. Л. 53.
- 49 VKMA. F. 79. Ap. 2, 1885 m. B. 185. L. 66.
- 50 VKMA. F. 79. Ap. 2, 1886 m. B. 377. L. 28.
- 51 Gimtasis kraštas, 1936. Nr. 1. P. 54 - 55.
- 52 CVIA. F. 378, PS, 1883 m. B. 27. L. 176 - 177.
- 53 VKMA. F. 293. Ap. 1, 1899 m. B. 175. L. 82.
- 54 CVIA. F. 378, PS, 1883 m. B. 27. L. 179 - 179'.
- 55 Ten pat. L. 184 - 184'.
- 56 VKMA. F. 293. Ap. 1, 1899 m. B. 175. L. 82.
- 57 CVIA. F. 378, PS, 1894 m. B. 6. L. 7.
- 58 Ten pat. L. 7 - 8.
- 59 Mokykla ir gyvenimas. 1921. Nr. 4. P. 9.
- 60 CVIA. F. 567. Ap. 9, 1883 m. B. 2223, L. 2 - 3; Šimonis K. Gyvenimo nuotrupos. V., 1959. P. 200.
- 61 Cituojama iš LV. P. 261.
- 62 Миловидов А. Архивные материалы Муравьевского музея, 1. С. 195 - 196, Вильна, 1913; КРД, С. 52.
- 64 CVIA. F. 567. Ap. 26, 1876 m. B. 177. L. 5.
- 65 CVIA. F. 567. Ap. 26, 1877 m. B. 210. L. 7 - 7'.
- 66 CVIA. F. 567. Ap. 23, 1878 m. B. 221, L. 151.
- 67 ПСЗ. Собр. 3, XII, № 9486, Спб., 1895.
- 68 VKMA. F. 79, Ap. 2, 1886 m. B. 377. L. 28'.
- 69 CVIA. F. 378, PS, 1893 m. B. 17, D. I. L. 325' - 326.
- 70 CVIA. F. 378, PS, 1894 m. B. 6. L. 8'.
- 71 Обзор Виленской губернии за 1900 г. 2 - ое приложение. Вильна, 1901.
- 72 CVIA. F. 378, PS, 1893 m. B. 17. D. I. L. 296.
- 73 CVIA. F. 378, PS, 1894 m. B. 6. L. 98.
- 74 Ten pat. L. 94'.
- 75 Ukininkas. 1899. Nr. 6.
- 76 CVIA. F. 378, BS, 1898. B. 197. L. 172.
- 77 Lietuvos darbininkas. 1898. Nr. 2.
- 78 Burkevičius V. Iš mūsų mokyklos praecties. K., 1940. P. 42; plg. Mickiewicz - Kapsukas W. Z pola walki. 1931. Nr. 11 - 12, 94.
- 79 VKMA. F. 293. Ap. 1, 1906 m. B. 236. L. 20; MLR, P. 132.
- 80 MLR. P. 132; VKMA, F. 293. Ap. 1, 1905 m. B. 229. L. 1 - 5.
- 81 Darbininkas. 1905. Nr. 2 - 4. P. 126.

P.VILEIŠIS — AMŽININKAMS IR MUMS

Žilvinas Norkūnas

Petro Vileišio nuopelnai Lietuvai yra milžiniški, ir neklysiu pasakydamas, kad jis yra Lietuvos atgimimo tėvas.

J.Šliūpas

1. Vietoj įvado

Petras Vileišis (1851 - 1926) yra viena ryškiausių asmenybių XIX a. pabaigos - XX a. pradžios lietuvių nacionalinio ir kultūrinio atgimimo judėjime. Plati ir įvairi jo veikla turėjo neabejotinos įtakos visam judėjimui. Ją tyrinėjant, Petras Vileišis iškyla kaip švietėjas, parašęs, išvertęs ir išleidęs apie 50 įvairaus turinio knygelių, kaip pirmojo lietuviško dienraščio įsteigėjas redaktorius, kaip stambus pramonininkas ir kelių inžinierius, galų gale kaip pirmasis lietuvių milijonierius ir nacionalinės stambiosios buržuazijos atstovas, taip pat naujo, buržuazinio, tipo mecenatas. Kartu tyrinėtoju iškyla keletas klausimų: kodėl apie P.Vileišį tiek mažai rašė Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros tyrinėtojai (jau nekalbant apie pokarinės Lietuvos mokslininkus)? Kodėl jo, vieno didžiausių nacionalinio išsivadavimo judėjimo šulų, anot J.Tumo, veikla nesusilaukė deramo įvertinimo ir iš esmės net nebuvo nuodugnai ištyrinėta? O juk vien tas faktas (net nekalbant apie jo švietėjišką veiklą), kad P.Vileišis buvo pirmojo lietuviško dienraščio "Vilniaus žinios" leidėjas ir redaktorius, yra pakankama sąlyga statyti jį į vieną gretą su tokiais veikėjais kaip J.Basanavičius, J.Šliūpas ir atitinkamai domėtis jo asmenybe.

Ieškodami atsakymų į šiuos klausimus, turėtume žvilgtelėti į visus jo švietėjiškos - kultūrinės veiklos etapus bei tikslus, bendrame nacionalinės inteligentijos formavimosi fone bandyti atsekti jo įsitikinimų raidą, taip pat apžvelgdami literatūrą apie jį bei jo biografijos metmenis.

2. Tarp šlovės ir užmiršimo.

Petras Vileišis gimė 1851.01.25 Pasvalio parapijos Medinių kaime valstiečių Vincento Vileišio ir Agotos Mačėnaitės šeimoje. Mokėsi Šiaulių gimnazijoje, kurią baigė 1870 m. aukso medaliu. Be to, privačiai mokėsi vokiečių ir prancūzų kalbų. Tėvai buvo pasiturintys ūkininkai, nes visi sūnūs, išskyrus vyriausiąjį Kazimierą, kuris liko ūkyje, baigė mokslus (vėliau P.Vileišiui remiant): Antanas tapo gydytoju (kartu su broliu aktyviai dalyvavo kultūrinėje veikloje), Jonas advokatu (Respublikos metais - Kauno burmistras ir aktyvus visuomenės veikėjas), Juozas kunigu; brolių Anuprą P.Vileišis padarė savo padėjėju (vėliau abu vedė seseris Moščemkaites)¹.

1870 m. P.Vileišis įstojo į Peterburgo universiteto matematikos fakultetą. Jį baigęs 1874 m., kelerius metus vertėsi privačiomis pamokomis ir 1876 m. įstojo į Peterburgo kelių institutą. Tam jį paskatino, be abejo, sunki materialinė padėtis, nes jam, kaip katalikui, buvo sunku rasti geresnę tarnybą, tačiau, matyt, būta ir kitų priežasčių. Iš P.Vileišio laiško J.Basanavičiui: "[...] laisvo pramonininko ar pirklio amatas man rodos apgaubtas stebėtina, širdį pagaunančia aureole: ten tegali būti laisvas"².

1880 m. baigęs Kelių institutą, P.Vileišis pateko į Maskvos - Kursko geležinkelį. Netrukus persikėlė į pačią Maskvą ir pradėjo dirbti geležinkelio valdyboje. Čia susipažino ir suartėjo su J.Šliūpu. 1880 m. jie norėjo leisti leidinį "Mūsų amžius" Vilniuje, bet negavo leidimo³.

Aktyvi profesinė jo veikla laidavo nemažas pajamas, tačiau turtai niekada nebuvo jo veiklos tikslas, o tik priemonė dirbti kultūrinį darbą Tėvynės labui ("Prie pinigų reikia stengtis priėti, nes su jais galima daug gero, kaip dėl artimo, taip ir dėl tėvynės padaryti"⁴). Taigi P.Vileišis buvo vienas pirmųjų stambiosios nacionalinės buržuazijos atstovų, išsigijusių nemažą kapitalą ir išsikovojusių visuomenėje aukštą padėtį savo protu, valia ir darbu. Kartu nereikia pamiršti, kad caro vyriausybės vykdomos nutautinimo politikos sąlygomis lietuviams prasimušti ir įsitvirtinti aukštesnėse socialinės gradacijos pakopose nebuvo lengva.

Apie P.Vileišį rašyta labai nedaug. Plačiausiai apie jį parašęs J.Tumas "Lietuvių literatūros paskaitose". Prie visų

klausimų, kylančių tyrinėjant P.Vileišio veiklą, galime pridėti dar vieną: kodėl būtent literatūros paskaitose rašoma apie P.Vileišį, juk, mūsų akimis žiūrint, literatūrinė veikla nėra svarbiausias jo nuopelnas lietuvių kultūrai.

J.Tumas savo paskaitose aprašo P.Vileišio biografiją, ypač akcentuodamas jo švietėjišką veiklą (populiarių, įvairiausių tematikos knygučių rašymą, vertimą ir leidimą savo lėšomis), taip pat aktyvią veiklą dėl lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo. P.Vileišis, dar mokydamasis Peterburge, 1876 - 1877 m. buvo keliskart gavęs cenzūros leidimą išspausdinti keletą lietuviškų knygučių. Vėliau jis leido knygutes Tilžėje, Bitėnuose, Amerikoje, visur apmokėdamas spausdinimo išlaidas ir palikdamas leidėjų žinioje beveik visą knygų tiražą. Gana plačiai J.Tumas aprašinėja P.Vileišio veiklos Vilniuje periodą, "Vilniaus žinių" pasirodymą 1904.12.10 (senu stiliumi) pavadina "tautos švente"⁵. Vis dėlto norėjusi pasakyti, kad J.Tumas nedaro platesnių apibendrinimų, apsiriboja pateikdamas faktinę medžiagą, nors visur pabrėžia didelius P.Vileišio nuopelnus lietuvių literatūrai, tautiniam sąmoningumui žadinti. J.Tumas akcentuoja P.Vileišį apsiribojant išimtinai kultūrine veikla: "P.Vileišiui terūpėjo (atgavus spaudą) kuo veikliausiai pradėti pavėluotą kultūros darbą, o politika, girdi, vėliau savaime ateis"⁶.

Kad "politikos jis iš esmės nemėgo", rašo ir Jonas Vileišis, kuris pabrėžia P.Vileišio nuopelnus kovoje dėl spaudos laisvės⁷. J.Vileišio knygelė pasirodė spaudos atgavimo 25-ųjų metinių proga. XIX a. pabaigoje visos svarbiausios visuomenės problemos buvo siejamos su spaudos draudimu. P.Vileišis buvo vienas aktyviausių kovotojų dėl lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo. Apie tai užsimena visi, rašę apie jį. Skaitant negausią literatūrą apie P.Vileišį, susidaro įspūdis, kad jis, kaip joks kitas lietuvių inteligentas, buvo pats uoliausias ir nuosekliausias kovotojas dėl spaudos laisvės. Jonas Vileišis rašo: "Jis nenustoja klebinti rusų valdžios. Klekvieną naują vidaus reikalų ministrį jis sutikdavo su vilčia, kad jo prašymai bus patenkinti"⁸. Prašymų įvairioms carinės valdžios žinyboms rašymas buvo bene vienintelė legali kovos forma. Apskritai reikėtų pasakyti, kad P.Vileišis buvo vienas iš nedaugelio propagavusių legalią, t.y. įstatymų ribose vykdomą, kultūrinę veiklą ir bene vienintelis tokiai veiklai pasirengęs: 1904 metų pavasarį

buvo panaikintas lietuviškos spaudos draudimas, o jau tu pačių metų gruodžio mėnesį išėjo pirmasis jo leidžiamų "Vilniaus žinių" numeris. Tačiau iki 1904 m. įsako buvo ilgas, beveik 30 metų trukęs kovos, diplomatinio lavravimo, papirkinių kelias. Nuo 1875 m. Cenzūros komitete susikaupe storiausia P.Vileišio byla dėl lietuviškos abėcėlės, susidedanti iš jo prašymų, pareiškimų, aiškinimų. Tačiau ilgą laiką visi jo žygliai rezultatų nedavė. Lietuviai inteligentai spausdino knygas ir periodinę spaudą užsienyje - Prūsijoje ir Amerikoje.

Atvažiavęs į Vilnių, P.Vileišis savo visuomeninės padėties ir turto dėka užmezga glaudžius ryšius su aukščiausiais rusų valdžios pareigūnais, imasi taip pat ir komercinės veiklos - įkuria geležies dirbinių įmonę, kurioje įdarbindavo tik lietuvius. Naudodamasis asmenine pažintimi su Vilniaus generalgubernatoriumi kunigaikščiu Sviatopolku - Mirskiu, P.Vileišis vėl rašo prašymus, aiškinamuosius raštus, duoda kyšius, siekdamas vieno - atgauti spaudą, gauti leidimą spausdinti lietuviškas knygas lotyniškais raidėmis. 1904 m. balandžio mėnesį P.Vileišis, nuvykęs į Peterburgą, keliskart lankosi pas vidaus reikalų ministrą V.Plėvę (Jonas Vileišis minėtoje savo knygelėje rašo, jog P.Vileišis pas ministrą nuvyko ne tuščiomis rankomis⁹, o J.Tumas cituoja labai iškalbingus P.Vileišio žodžius, jog "spaudos pavėlėjimą mes esame nusipirkę, ne išsikovoje"¹⁰), ir kaip rašo 1925 m. savo atsiminimuose jau pats P.Vileišis, "praėjus 8 dienoms, man esant viešbutyje, gavau pranešimą, kad cėsorius Aleksandro II įsakymas drausti lietuvišką spaudą yra panaikintas..."¹¹.

Kokia buvo ši ilgametė kova, kokiais būdais ir metodais P.Vileišis siekė lietuviškos spaudos laisvės, be kurios, - jis aiškiai tai suprato, - lietuvių tauta buvo pasmerkta merdėti ir išnykti, mes galime matyti iš čia skelbiamų jo laiškų J.Šliūpui (žr. priedą). Aišku viena, jog svarbiausia šios veiklos paskata buvo meilė Tėvynei ir nepajudinamas tikėjimas jos ateitimi.

P.Vileišio nuopelnai kovoje dėl spaudos laisvės amžininkų buvo aukštai įvertinti. Štai keletas būdingų atsiliepimų to meto spaudoje: "... jis nuolat budėjo priešakyje kitų mūsų tautiečių, taip troškusių kuoveikiausiai praverti kalėjimo duris išleisti iš jo mūsų belaisvę spaudą. [...] Todėl teisingai jungiamas jo vardas su lietuvių spauda ir jos

išvadavimu iš nelaisvės"¹²; "Jis spaudos atgavimo kovotojas ir jos iškovotojas...[...] Ligi paskutinės gyvenimo dienos jis buvo uola, parėmusi ir išnešusi ant savo pečių mums spaudos laisvę; jis buvo didysis ubas, kurio kibirkštys per "Vilniaus žinias" nužėrė visą kraštą lietuviškos liepsnomis, iš kurių ilgai išaugo nūdienė nepriklausoma Lietuva"¹³. Tokių atsiliepimų būta kur kas daugiau. Nors, žinoma, ne visi pripažino P.Vileišio veiklos dėl spaudos laisvės atgavimo svarbą ir įtaką. Kaip pavyzdį galime paminėti J.Šaulio ir J.Vileišio straipsnius šia tema (žr. "Varpas", 1904, Nr. 11, p. 155 - 157; Nr. 12, p. 174 - 175.).

Tačiau reikia pabrėžti dar ir tai, kad pats įsakas dėl spaudos laisvės savaime nedaug būtų reiškęs, jeigu nebūtų atsiradę žmonių, pasirengusių tą laisvę įkūnyti konkrečiais darbais. Toks žmogus kaip tik ir buvo P.Vileišis - jis per trumpą laiką įsteigia Vilniuje "Vilniaus žinias", spaustuve, knygyną, organizuoja lietuvių inteligentus. K.Puida, "Vilniaus žinių" redakcijos narys, rašo: "Kai a.a. P.Vileišis atsirado Vilniuje, tai Vilnius tuoj pavirto lietuvių tautinio atgimimo Mekka..."¹⁴.

Taigi "Vilniaus žinios" buvo ne tik pirmasis lietuviškas dienraštis, kuris tapo galingu, tautinį sąmoningumą žadinančiu veiksmu, bet ir suvaidino ne mažiau svarbų organizacinį, mobilizuojantį vaidmenį, sutelkdamas bendram kryptingam darbui negausius lietuvių inteligentus.

"Vilniaus žinios" buvo leidžiamos kiek ilgiau nei ketverius metus, išleista 1175 numeriai¹⁵. Kokios buvo dienraščio žlugimo priežastys? Matyt, jų buvo keletas: finansiniai nesklandumai - laikraščio leidimas buvo nuostolingas, P.Vileišis praktiškai vienas išlaikė laikraštį, negaudamas paramos, kurios tikėjosi iš tautiškai nusiteikusių kunigų; nemažai kalti ir nesutarimai pačioje redakcijoje - nors atlyginimai buvo dideli, bet P.Vileišis griežtai kontroliavo redakcijos darbą ir besąlygiškai jam vadovavo. Tam tikrą įtaką, matyt, turėjo ir politiniai motyvai, nors oficialiai "Vilniaus žinios" buvo nepartinis organas, o ir pats P.Vileišis formaliai nepriklausė jokiai partijai (P.Vileišio visuomeninės pažiūros formavosi veikiamos pozityvistinės filosofijos. Jis manė, jog tautos "aspiracijų didėjimas [...] turi eiti kartu su pozityvios kultūros augimu. Jei tautos siekliai pernelyg prašoksta tautos tikrąją kultūrą - ją gali ištikti katastrofa, nes ji realiam gyvenimui - natūraliam ir sveikam

progresui, netinka"¹⁶). Šiaip ar taip, "Vilniaus žinios" 1909.03.04 (senu stiliumi) nustojo egzistavusios¹⁷. Nuostoliai prarijo spaustuve, knygyną, metalo dirbinių fabriką, - P.Vileišis viską parduoda ir apie 1908 m. išvyksta į Rusiją. Ten vėl imasi profesinės veiklos - stato tiltus, tiesia geležinkelį Kaukaze¹⁸.

Būtina pridurti, kad pirmojo lietuviško dienraščio pastrodymas buvo neeilinės reikšmės įvykis. 1905 m. vasarą grįžęs iš Bulgarijos, J.Basanavičius per "Vilniaus žinias" tais pačiais metais sušaukė Didįjį Vilniaus Seimą, kuris paskelbė Lietuvos autonomijos lozungą, iš esmės reiškusį tai, kad lietuvių tauta galutinai etnopolitiškai atsiskiria nuo Lenkijos, tampa tauta, turinčia jau visiškai savarankiškus tikslus. Taigi J.Basanavičiaus veikla jau rado paruoštą dirvą.

Jonas Vileišis savo knygutėje yra linkęs į kai kuriuos apibendrinimus bei palyginimus. "P.Vileišis ir J.Basanavičius yra patys didieji mūsų tautos šulai. Nėra reikalo jų kurio, nors labiau vertinti - įvedu skirtingi atgimstančios Lietuvos pionieriai. P.Vileišis - praktikas, evoliucionistas, - jį minės visi tie, kam rūpės mūsų tautos idealas - jos laisvė tinkamose kultūrinėse formose. J.Basanavičius - teoretikas, - jį minės tie, kam rūpės mūsų tautos idealų istorija, jos šūktai ir troškimai"¹⁹.

Tautos idealas, konkretizuotas kaip "laisvė tinkamose kultūrinėse formose" - tai jau programa, kuriai įgyvendinti ir dirbamas didžiulis savo apimtimi ir platus savo temine įvairove švietėjiškas darbas. Jo tikslas kaip tik ir yra kurti tas kultūrinės formas. Iš tikrųjų laisvė gali būti įgyvendinta tik tautos politinės sąmonės lygmenyje, kada tauta subrandina ir aiškiai suformuluoja valstybinės nepriklausomybės idėją. Politinė sąmonė yra aukščiausia visuomeninės sąmonės pakopa, kelias į kurią veda per autentiškosios tautinės kultūros išsaugojimą, įsisavinimą, perteikimą ir kūrimą, kai pasiekiamas savimonės lygis, leidžiantis tautai reflektuoti save kaip savitą ir savarankišką etnokultūrinį organizmą.

J.Tumo ir J.Vileišio paskelbti darbai bene ir bus išsamiausias studijos apie P.Vileišį, jei neminėsime J.Šliūpo "Lietuviškuose raštuose ir raštininkuose" skirtos pastraipos Nėriui²⁰ (autorius apgailestauja dėl to, kad "Nėris mažai nori eiti pats savaime, o tiktai be perglitos ir be pailsimo išguldinėja į lietuvių kalbą svetimus veikalus", ir dėl to, kad, "norėdamas Lietuvoje ūkę pakelti, neatsižiūri į politiškają

ekonomija²¹), taip pat keletą proginių straipsnių periodikoje: 1914 ir 1924 m. - spaudos atgavimo metinių ir "Vilniaus žinių" 10-mečio proga, 1925 m. "Lietuvoje" Nr. 250 - 252 buvo spausdinami trumpi paties P.Vileišio atsiminimai, susiję su jo veikla dėl spaudos draudimo panaikinimo, 1926 - 1927 m. - P.Vileišio mirties, 1929 m. - spaudos atgavimo 25-mečio proga. Taip pat galima paminėti išspausdintus J.Basanavičiaus ir P.Vileišio laiškus ir keletą straipsnių dėl P.Vileišio atsistatydinimo iš Susisiekimo ministro pareigų. Praktiškai tai ir viskas. Šiandieniniai istorikai savo darbuose paminėti atskirus P.Vileišio veiklos aspektus, daugiausiai susijusius su kova dėl spaudos draudimo panaikinimo. Tai labiausiai atsispindi V.Merkio, A.Tylos, R.Vėbros darbuose. Taip pat reikia paminėti S.Jurginienės straipsnį 1988 m. "Mokslo ir gyvenimo" 5 numeryje, kuriame autorė apsiriboja faktinės medžiagos išdėstymu, akcentuodama P.Vileišio literatūrinę - švietėjišką veiklą.

3. P.Vileišio "apolitiškumo" bruožai.

Kadangi Lietuva pasitiko feodalizmo epochos saulėlydį beveik netekusi savo tautinio visuomenės elito - bajorijos, kuri buvo perėmusi lenkų kultūrą, tai besiformuojančios nacionalinės inteligentijos, kaip beužsimezgančių kapitalistinių santykių produkto, socialinė bazė žymiu mastu buvo valstietija. Taigi inteligentija buvo gana atvira socialinė grupė, į kurią įsilieti nekliudė nei luominiai, nei iš esmės turtiniai barjerai. Kartu, jau pakankamai susiformavusi, ji išsiskyrė visuomenės socialinėje gradacijoje į visiškai savarankišką socialinę grupę. Kitaip tariant, tapdamas inteligentu, žmogus nustodavo buvęs valstiečiu ar (socialine prasme) bajoru.

Lietuvių, kaip ir lenkų, inteligentija XIX a. antroje pusėje (lygiai kaip ir bajorija XIX a. pirmoje pusėje) svarbiausiu savo veiklos tikslu laikė kovą dėl nacionalinės laisvės ir valstybingumo atkūrimo, tik bajorijos patriotizmas buvo apribotas luominių interesų, o inteligentija ne tik nebijojo liaudies emancipacijos, bet, priešingai, skatino ją, nes dauguma jos buvo kilusi iš valstietijos, be to, socialinės bazės plėtimosi ji matė palankią dirvą savo nacionalinei - kultūrinei veiklai. Taip pat reikia pabrėžti, kad nacionalinė

savimonė priklauso prie svarbiausiųjų tautos egzistavimo požymių ir veiksnių²².

Lietuvių inteligentija suprato būtinumą identifikuotis su savojo etnoso kultūra, todėl pradėjo leisti knygas ir periodinę spaudą lietuvių kalba, ėmėsi studijuoti savo tautos praeitį bei istorinius paminklus.

Apibendrinant galima pasakyti, kad inteligentijos veikla, vertybės, tipiškai vienu ar kitu problemų sprendimo modeliai nulėmė daugelį esminių nacionalinės kultūros bruožų. Inteligentija, sudaranti visai mažą visų krašto gyventojų dalį ir nedisponuojanti bent kiek solidesniais materialiniais ištekliais, milžiniško vaidmens, kurį ji suvaidino ugdant nacionalinę savimonę ir nacionalinę kultūrą, dėka sugebėjo tapti visos tautos, netekusios valstybingumo ir nacionalinių teisių, interesų reiškėja.

Lietuvoje, valdomoje kitataučių, inteligentija buvo nacionalinio atgimimo judėjimo įkvėpėja ir vadovė.

Absoliuti dauguma lietuvių inteligentijos buvo išelviai iš valstietijos ir kaimo buržuazijos, t.y. sluoksnių, beveik neturinčių politinių teisių. Lietuvių miesto buržuazija, o tiksliau - pavieniai jos atstovai, atsiranda tikrai amžių sandūroje, todėl galima teigti, kad lietuvių buržuazija XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje visuomeniniame gyvenime nepasireiškė. Taigi lietuvių inteligentija, atlikdama savo socialines funkcijas, kartu atliko ir dalį buržuazijos visuomeninės veiklos funkcijų. Visa tai dar kartą parodo, kad Lietuvoje kapitalistinių santykių formavimosi laikotarpiu buvo pažeista socialinė visuomenės struktūra. Lietuvių inteligentija atliko ir kultūros skleidėjos bei nacionalinės savimonės žadintojos (tradicinė inteligentijos funkcija), ir nacionalinio judėjimo branduolio (tradicinė buržuazijos funkcija) vaidmenį. Kultūrinės ir nacionalinės inteligentijos funkcijos - tai vieno proceso sudėtinės dalys, iš kurių pirmoji buvo pagrindas formuluoti politinius tikslus jau visos tautos vardu.

P.Vileišio veikla mums puikiai iliustruoja šį teorinį modelį ir kartu yra savotiška išimtis. Jis yra vienas pirmųjų negausios miesto buržuazijos atstovų ir drauge vienas didžiausių nacionalinio atgimimo šulų, lietuvių inteligentijos "ryškiausias to meto radikalusis kultūrininkas"²³. Jis ir inteligentas švietėjas, jis ir lietuvių tautinio - kultūrinio judėjimo organizatorius ir mecenatas.

To meto Lietuvos silpna ekonominė raida buvo viena iš priežasčių, neleidusių vystyti plačių programinių kultūrinių akcijų, kurios galėjo remtis tik į tvirtą ir progresuojantį ekonominės veiklos pamatą. Tai, kaip minėta, buvo pasekmė to, kad Lietuvoje XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje praktiškai dar nebuvo stambiosios nacionalinės buržuazijos (miestuose vyravo žydų, lenkų, rusų, vokiečių buržuazija), gyvybiškai suinteresuotos ekonomine krašto būkle, ir kuri pasireikštų kaip politinė krašto jėga. Taigi politinės programos kūrėjos funkciją atliko inteligentija, prieš tai iškėlus ir įgyvendinusi (galbūt daugiau tendencijų atskleidimo plotmėje) kultūrinę programą.

Būdinga tai, kad netgi tikrai nemažas P.Vileišio kapitalas (apie 1 mln. rub.) ir, atrodytų, sviri padėtis visuomenėje dėl silpno ekonominio (taip pat ir kultūrinio) lygio negalėjo laiduoti plataus masto kultūrinio darbo. Pats P.Vileišis buvo tos nuomonės, kad iš pradžių reikia pakelti ekonominį - ūkinį krašto lygį ir kartu, auklėjant, šviečiant žmones, atskleisti tautai naujus kultūrinių ir politinių siekių horizontus.

Tai buvo jo veiklos programa, kurią jis pamažu, diplomatiniais reveransais vietinei caro administracijai nesukeldamas įtarimų, tačiau tvirtai ir metodiškai vykdė.

Būtent jo veiklos programoje ir jos vykdymo metodikoje mes galėtume rasti atsakymą į mūsų iškeltus klausimus. Jo, pramonininko ir milijonieriaus, statusas tarsi išskiria P.Vileišį ne tik bendroje nacionalinės inteligentijos formavimosi tendencijoje, bet, matyt, net savotiškai komplikuoja jo santykius ir su tais inteligentais, su kuriais jis dirba bendrą darbą, pavyzdžiui - "Vilniaus žinių" redakcijoje. Kas jis - apsišvietęs turtuolis, remiantis lietuvių inteligentų kultūrinę veiklą, ar visų pirma inteligentas, savo turtus ir įtaką visuomenėje pavertęs kultūrinio darbo įrankiais? Be to, mecenatavimas yra ne tik kūrėjų bei kultūros rėmimas, bet kartu ir jos užsakymas, t.y. daugiau ar mažiau sąmoningas jos kreipimas viena ar kita linkme. Žmonės, kurie supo P.Vileišį ir kuriems turėjo įtakos jo veikla, galėjo įvairiai tą veiklą interpretuoti ir savaip vertinti savo, kaip kultūros kūrėjų, ir P.Vileišio, kaip globėjo, santykius. Taip pat jie galėjo nesutikti ir su jo veiklos metodais bei kryptimis.

Abejonių kelią ir visur primygtinai paties P.Vileišio ir apie jį rašiusių pabrėžiamas jo apolitiškumas. Žmogus, kuriam

turtas - tai tik priemonė kultūriniam darbui dirbti, kuris suartėja ir artimai bendrauja su aukščiausiais vietos caro administracijos valdininkais, kuris papirkinėja aukštus imperijos pareigūnus ir tokiomis priemonėmis siekia tikslų, matyt, aiškiai žinojo, ką daro. Toks "apolitiškumas" iškalbingesnis už daugelį politinių deklaracijų.

Taip pat norėtume paliesti ir vieną bendresnį nacionalinio judėjimo pradininkų ir įkvėpėjų veiklos aspektą. Visi jie daugiau ar mažiau buvo pozityvistinių tendencijų šalininkai, visiems jiems turėjo įtakos pozityvistinė filosofija. Tačiau vėlesniajame nacionalinio judėjimo etape, į pirmą vietą jau iškylant valstybinės nepriklausomybės idėjai, visa pozityvistinė švietėjiška programa netenka dominuojančios reikšmės ir nustumiama į antrą vietą. Šios programos tikslas buvo sukurti aukščiau minėtas "tinkamas kultūrinės formas", kas savo ruožtu leido tautai suvokti save kaip savarankišką etnokultūrinę visumą ir priartėti prie naujų, jau etnopolitinių uždavinių kėlimo ir sprendimo. Šie uždaviniai jau išėjo už pozityvistinės švietėjiškos programos ribų. Nuo idealų formavimo ir nuo istorinės praeities romantinio garbinimo reikėjo eiti prie laisvės idealų įgyvendinimo ir atsigrežti į ateitį.

Kai tauta pasiekia tam tikrą nacionalinės savimonės lygį, tampa aišku, kad švietimu visų problemų neišspręsi. Tada švietėjiška koncepcija netenka savo prasmės ir užleidžia vietą naujoms filosofinėms ir sociologinėms koncepcijoms²⁴.

Taip pat būtų galima atkreipti dėmesį į tam tikras analogijas tarp P.Vileišio, J.Šliūpo ir net J.Basanavičiaus veiklos, vietos ir likimo Lietuvos Respublikos metais. Visi šie trys "banginiai", ant kurių pradiniam etape laikėsi nacionalinio išsivadavimo judėjimas, nepriklausomybės metais tapo nustumti tiek į politinio (ypač), tiek į kultūrinio gyvenimo periferiją (J.Šliūpas - Šiauliuose, nuo 1930 m. - Palangoje, J.Basanavičius - lenkiškame Vilniuje, P.Vileišis nuo 1923 m. - Palangoje, kur 1926 m. ir mirė). Visiems jiems buvo suteikti garbingi vardai ir apdovanojimai, tačiau reikšmingi visuomeninės - politinės veiklos svertai buvo nuo jų atitolinti, taigi visi apdovanojimai labiau panėšėjo į vainiko padėjimą ant didvyrio kapo, negu į naujomis galimybėmis atsiveriančios konkrečios veiklos pasiūlymus.

Tiesa, nereikėtų pamiršti, kad P.Vileišis, 1921 m. grįžęs į Lietuvą, jau buvo solidaus amžiaus ir galbūt dėl šios

priežasties bei sveikatos būklės jau tiesiog fiziškai nebegalėjo aktyviai reikštis visuomeninėje veikloje. Panašią mintį išsako ir J.Tumas 1926 m. "Lietuvio" 33 numeryje: "Jaunų dienų garbės ir nuopelnų aureolė gaubė jį ir gilioje senatvėje, kai jis, aštuntą dešimtį metų eidams, jau palieges, senatvės ligų varginamas, nebepajėgė dirbti"²⁵. Esama ir daugiau panašių atsiliepimų. Nors 1922 m. P.Vileišis paskiriamas Susisiekimo ministru (po 4,5 mėnesio atsistatydino), 1921 - 1926 m. buvo Inžinierių Tarybos pirmininkas, taip pat 1923 m. Lietuvos Universitetas, minėdamas "Aušros" 40-ies metų sukaktį, suteikė P.Vileišiui Universiteto Garbės daktaro vardą²⁶. Taigi aktyvios veiklos jis tartum ir nesišalino. Tam taip pat galime rasti nemažai patvirtinimų: K.Puida 1927 m. "Lietuvio" 178 numeryje rašo: "Su naujos pokarinio pobūdžio etikos karjeristais [...] jis negalėjo nė sutapti, nė sugyventi. Pasitraukė iš susisiekimo ministerio vietos, skaudžiai užgautas ir dar skaudžiau nusivylęs tais žmonėmis, kurių rankose tada buvo valstybės vairas ir jos likimas"²⁷. Be to, dauguma autorių pažymi, jog P.Vileišis visą laiką buvo įpratęs daug ir sistemingai dirbti. A.Smetona savo straipsnyje "Petra Vileišį palaidojus" pažymi, jog E.Galvanausko ministrų kabinete P.Vileišiui "sunku buvo prisiderinti į politiką be rytojaus"²⁸. Kaip matome, vertinimai gana prieštaringi. Tačiau iškalbingiausi yra, žinoma, paties P.Vileišio žodžiai. Štai ištrauka iš jo laiško "Tėvynės balso" redaktoriui A.Voldemarui: "Aš esu pilnai sveikas ir iš Susisiekimo Ministerijos atsistatydinau ne dėl sveikatos silpnumo, bet pildydamas paliepimą, Ministerio Pirmininko man pareikštą"²⁹. Taigi situacija nevienareikšmė, juo labiau, kad P.Vileišio atsistatydinimas, kaip matyti ir iš spaudos, galėjo būti susijęs su tam tikromis intrigomis prieš jį iš E.Galvanausko vadovaujamo Ministrų Kabineto narių pusės³⁰.

Viena iš priežasčių, kodėl apie P.Vileišį nebuvo parašyta platesnių ir gilesnių studijų, matyt, būtų ta, jog to meto Lietuvos kultūros tyrinėtojai gyveno dar gyvosios atminties situacijoje, o grynai teoriniams apibendrinimams reikėjo tam tikros distancijos, į kurią "nutolti" greičiausiai buvo paliekama atėties kartoms. Tai jaučiama net iš kai kurių tiesioginių užuominų spaudoje: "Lietuvių atgimimo istorijoje jis stovėjo priešaky, ir būsimoji karta, rasit, tinkamiau mokės, nei mes, apvertinti jo nuopelnus lietuviams"³¹. Arba -

"P.Vileišio atminimas mūsų vyresniajai kartai tebėra per gyvas, o jaunesnioji karta gyvenimo sūkuryje, koks dabar vyksta, nespėjo žiūrėti jo svorio"³². P.Vileišį pažinoję ir su juo dirbę žmonės jautėsi atidavę duoklę jo atminimui pagarbiais nekrologais, trumpais atsiminimais bei gražiais epitetais to meto ir vėlesnėje spaudoje.

* * *

Dabar mums belieka tik spėlioti, ką ir kaip apie P.Vileišį būtų rašę vėlesni tyrinėtojai, jei netrukus užgriuvę Lietuvą ir visą Europą kataklizmai ir po jų ėjęs ne pats palankiausias mūsų nacionalinės kultūros bei istorijos tyrinėjimui laikotarpis nebūtų ilgam išstūmęs P.Vileišio vardo iš mūsų istorijos.

Mes pabandėme paliesti tik kai kuriuos P.Vileišio veiklos aspektus ir atsakyti į keletą mums iškilusių klausimų. Visas jo gyvenimo kelias reikalauja išsamesnės ir gilesnės analizės. Profesinė P.Vileišio veikla turėtų tapti atskiru tyrimo objektu.

Literatūra:

- 1 Žr.: Tumas J. Lietuvių literatūros paskaitos. K., 1934. P. 131 - 179.
- 2 Ten pat. P. 140.
- 3 Lietuviškoji enciklopedija, t. XXXIV, P. 83.
- 4 Kaip įsigyti pinigų ir turta. Pagal Bernumą parašė Giedris (P.Vileišis). Tiltė, 1891. (Pratarinė).
- 5 Tumas J. Min. veik. P. 172.
- 6 Ten pat. P. 172.
- 7 Vileišis J. Spaudos laisvė ir inžinierius Petras Vileišis. K., 1929. P. 10.
- 8 Ten pat. P. 9.
- 9 Ten pat. P. 9.
- 10 Tumas J. Min. veik. P. 171.
- 11 Vileišis P. Mano laike 33 metų darbų dėl lietuvių spaudos atsiminimui // Lietuva, 1925, Nr. 251. P. 3.
- 12 Smetona A. Lietuvių spauda ir inž. Petras Vileišis // Vairas, 1914, Nr. 8. P. 20.
- 13 Puida K. Lietuvis, 1927, Nr. 178. P. 1.
- 14 Ten pat. P. 1.
- 15 Lietuviškoji enciklopedija, t. XXXVIV. P. 205.
- 16 Vileišis J. Min. veik. P. 7.
- 17 Nuo 1907.11.01. "Vilniaus žinias" perėmė Jonas Vileišis ir gydytojas S.Matulaitis. Žr.: Lietuviškoji enciklopedija, t. XXXIV. P. 205.
- 18 Vileišis J. Min. veik. P. 10.
- 19 Ten pat. P. 11.
- 20 Pagrindinis P.Vileišio literatūrinis pseudonimas.

- 21 Šliūpas J. Lietuviškieji raštai ir raštininkai. Tilžė, 1890. P. 91.
- 22 Vėbra R. Lietuvių nacionalinis judėjimas 1865 - 1883 m. (3. Lietuvių inteligentijos kovos prieš spaudos draudimą motyvai) // LTSR MADA, 1977, 3 (60). P. 107.
- 23 Ten pat. P. 107.
- 24 Genzelis B. Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje. V., 1972. P. 185.
- 25 Tumas J. Gerasis lietuvių tautos genijus // Lietuvis, 1926, Nr. 33.
- P. 4.
- 26 Lietuviškoji enciklopedija, t. XXXIV. P. 83.
- 27 Žr. Lietuvis, 1927, Nr. 178. P. 1.
- 28 Žr. Lietuvis, 1926, Nr. 33. P. 2.
- 29 Tėvynės balsas, 1922, Nr. 98. P. 1.
- 30 Tėvynės balsas, 1922, Nr. 96, 97, 98, 102, 103, 106, 115, 127.
- 31 Smetona A. Lietuvių spauda ir inž. Petras Vileišis // Vairas, 1914, Nr. 8. P. 20.
- 32 Studentas [?]. Petro Vileišio minėjimas // Lietuvis, 1926, Nr. 44. P. 4. Autorius straipsnyje referuoja A.Smetonos ir St.Kairio kalbas. Pasakytas 1926. 10.30 minėjime. Cituojama mintis priklauso A.Smetonai.

TAUTIŠKOJI LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJA: IDĖJINĖS - POLITINĖS KŪRIMOSI APLINKYBĖS

Rimantas MIKNYS, Egidijus MOTIEKA

Ivadas

"Tautos vienybės" idėjos pavergtose arba tik elementariausius kultūrinius ir politinius uždavinius sprendusiose tautose nebūtinai sietinos su buržuazinių partijų ar visuomeninių - politinių srovių pastangomis užtušuoti socialinius prieštaravimus. Jei paseksime lietuvių tautinio atgimimo antrojo etapo raidą, pastebėsime, jog "Aušra" žadino tautą, o "Varpas", jos kūdikis - Lietuvių demokratų partija*, viltininkai, vairininkai, Tautos pažanga, o vėliau ir Tautininkų sąjunga, vienais ar kitais būdais stengėsi ją sutelkti. Todėl "tautos vienybės" šūkį galima suprasti kaip turintį totalitarinį, vienakryptį tikslą - telkti visą tautą laikiniems, gyvybiškai svarbiems uždaviniams spręsti.

XIX a. pačioje pabaigoje - XX a. pradžioje lietuvių politinės partijos - Lietuvos socialdemokratų partija (toliau - LSDP) ir Lietuvių demokratų partija (toliau - LDP) suformulavo fundamentalias politines programas. Vienur mažiau (LSDP), kitur daugiau (LDP) buvo akcentuoti kultūriniai ir politiniai reikalavimai, turintys laiduoti normalų tautos egzistavimą. Tačiau nė vienoje programoje tautiškumo elementai (kalba, būdas, prigimtis, papročiai) - o jie prienamiausi tautinei sąmonei, - nėra vyraujantys. Šiuo požiūriu labai įdomi Tautiškosios lietuvių demokratų partijos (toliau - TLDP), veikusios 1905 - 1907 m., programa¹. Šioje programoje bandoma bendrademokratines idėjas sieti su asmens, kaip tam tikros etninės bendrijos nario, identifikavimusi.

Kita vertus, TLDP įjungimas istoriografijoje į XX a. pradžios lietuvių politinių partijų spektrą kartu leistų kitaip

---

* Nuo 1906.III. - Lietuvos demokratų partija.

interpretuoti ir 1905 - 1907 m. revoliucijos Lietuvoje įvykius. Aktyvi tautinių demokratų veikla organizuojant Didįjį Vilniaus seimą*, taip pat pačios partijos formavimasis pirmojo lietuvių dienraščio - "Vilniaus žinių" - pagrindu, bandymas sutelkti lietuvius rinkimams į I Valstybės dūmą neleidžia abejoti šią partiją vaidinus ne paskutinį vaidmenį to meto visuomeniniame - politiniame gyvenime. Taip pat, susipažinus su TLDP programa ir kiek įmanoma atskleidus jos veiklą, probleminiais klausimais tampa tautininkų kaip srovės pradinės ištakos ir susiformavimo laikas.

Istoriografijoje apie TLDP mes nerasime bent kiek koncentruotesnės medžiagos, nors kai kurie jos programiniai postulatai buvo pasirodę to meto spaudoje². Partijos buvimas amžininkams abejonių nekėlė (tiesa, kadangi TLDP programa ir įstatai nebuvo publikuoti, daugelis ją laikė negalutinai išforminusia). Tai liudija žinutės periodinėje spaudoje³, J. Basanavičiaus autobiografijoje⁴, taip pat TLDP programinių dalykų nagrinėjimas asmeniniame susirašinėjime⁵.

Apie šios partijos, kaip dar negalutinai išforminusios, egzistavimą kalbama Lietuvos demokratų partijos programoje⁶.

Straipsniai to meto periodinėje spaudoje⁷ leidžia daryti išvadas apie aktyvų TLDP (dar besikuriančios) vaidmenį sušaukiant Didįjį Vilniaus seimą, dalyvaujant rinkimuose į I Valstybės dūmą. Tačiau pateikiama medžiaga gana fragmentiška, autorių pozicijos dažniausiai atspindi jų partinę priklausomybę. LDP veikėjų pasisakymai TLDP atžvilgiu gana tolerantiški⁸, o LSDP spaudoje apstu kaltinimų oportunistu, nacionalizmu ir apskritai reakingumu⁹. Tačiau vėlgi - aptariant spaudoje lietuviškų partijų tarpusavio santykius, dar labai dažnai apie TLDP net neužsiminama, o kartais painiojama su LDP.

Istorikų darbuose TLDP irgi susilaukė šiek tiek dėmesio. J. A. Herbačiauskis (jį darbas pasirodė 1905 m., dar prieš įsikuriant TLDP) faktiškai tik aptaria partijos formavimosi

---

* Tuo metu jis buvo vadinamas Lietuvių susvažiavimu Vilniuje, arba Lietuvių kongresu Vilniuje. Istoriografijoje labiausiai prigijęs Didžiojo Vilniaus seimo pavadinimas. Kur kas rečiau šis lietuvių suvažiavimas vadinamas Didžiuoju Lietuvos seimu¹ ir Vilniaus seimu. Šiame darbe tiek istorinis (Lietuvių suvažiavimas Vilniuje), tiek istoriografinis (Didysis Vilniaus seimas) terminai vartojami sinonimiškai.

prielaidas, atsargiai atsilepdamas apie vadinamuosius "nuosaikiuosius - konservatorius"¹⁰. L.Vasilevskis, nežinodamas partijos egzistavimo fakto, taip pat kalba apie nuosaikųjį sparną lietuvių tautiniame judėjime*, susibūrusį apie "Vilniaus žinių" laikraštį. Šiam sparnui autorius priskiria Didžiojo Vilniaus seimo organizavimo nuopelnus¹¹.

M.Riomeris ir A.Bulota savo darbuose jau tiesiogiai liečia TLDP veiklą ir netgi trumpai aptaria LDP skilimo ir TLDP kūrimosi priežastis¹². Analizuojant šiuos darbus, be abejo, negalima atmesti jų autorių vertinimo galimo subjektyvumo: A.Bulota buvo kairiojo LDP sparno atstovas, o M.Riomeris, XX a. pirmojo dešimtmečio antroje pusėje palaikęs glaudžius ryšius su LDP, atstovavo pažangiajai demokratinei Lietuvos lenkų inteligentijai. Tik antrojo dešimtmečio pradžioje jis pereina į lietuvių tautinio judėjimo pozicijas, kartu jausdamas savo, kaip lietuvių ir lenko, dvilypumą.

A.Bulota, panašiai kaip ir LSDP veikėjai, TLDP apibūdina kaip kraštutinę nacionalistinę partiją, palaipsniui susiformavusią 1902 - 1905 m. ir 1905 m. galutinai atsiskyrusią nuo LDP¹³. M.Riomeris jau plačiai analizuoja laipsniško LDP skilimo priežastis. Gaila, kad autorius neoperuoja pavardėmis asmenų, jo supratimu, formavusių "nacionalistinį" LDP sparną. Tai leistų juos identifikuoti (arba ne) su TLDP veikėjais (ne visų jų pavardės žinomos) ir detaliau panagrinėti idėjinius nesutarimus tarp LDP srovių 1902 - 1906 m. Tačiau, kita vertus, autorius atskleidė legalios lietuviškos spaudos atsiradimo reikšmę tolesnei lietuvių inteligentijos ir buržuazijos politinei diferenciacijai, taip pat lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų autonomistų kuopos kūrimąsi ir jos veiklos orientyrus¹⁴. M.Riomerio aptariama medžiaga leidžia spręsti apie TLDP kūrimąsi "Vilniaus žinių" dienraščio redakcijos, administracijos ir bendradarbių pagrindu kaip atsvarą į autonomistų veiklą įsijungusiai LDP.

M.Riomeris dėl nežinomų priežasčių nebuvo susipažinęs su TLDP svarbiausiais programiniais dokumentais. Jis cituoja tik vieno TLDP iniciatorių - J.Basanavičiaus - straipsnį, paskelbtą "Vilniaus žiniose" 1905 m. lapkričio 27 d. (pasirodžiusį TLDP Steigiamojo susirinkimo dieną, praėjus penkioms dienoms po Didžiojo Vilniaus seimo). M.Riomerio TLDP atžvilgiu vartojama sąvoka "nacionalizmas" turi kiek kitokį atspalvį nei A.Bulotos darbe. Nacionalizmą jis suprato kaip "valstybinį nacionalizmą"¹⁵, tai yra siekiantį tautinės

---

* Straipsnyje sąvokos "tautinis judėjimas" ir "nacionalinis judėjimas" vartojamos kaip sinonimai.

valstybės sukūrimo. Todėl autorius beatodairiškai nesmerkia TLDP. Jis lygina TLDP siekius su kitų lietuviškų partijų ar susivienijimų (LDP, LSDP, Lietuvių mokytojų sąjungos) tikslais ir daro išvadą, jog TLDP tik atkartoja jų programinius postulatus, fiksuojančius teisėtas lietuvių kultūrinės ir politinės aspiracijas. Todėl M. Riomeris TLDP net nelaiko politine partija, nes, jo nuomone, lietuvių kalbos teisių gynimo lozungas, kaip esminis reikalavimas, gali būti deklaruojamas kultūrinės organizacijos, o ne politinės partijos¹⁶.

Tačiau jau paties M. Riomerio samprotavimai apie nuosaikiuosius, besiburiančius apie "Vilniaus žinias" ir legaliomis priemonėmis kovojančius prieš carinį režimą ir apie LDP santykinį "internacionalizavimąsi" išjungiant į autonomistų veiklą, tokiu būdu nukeliant į antrą vietą "tautos vienybės" šūkį, paklūša mintį, jog, kaleidoskopiškai keičiantis politinei situacijai 1904 - 1907 m. bei augant lietuvių tautinei savimonei ir jai reiškiantis aukštesnėje, politinėje plotmėje, TLDP savo politinę veiklą nuosekliai grindė etnokultūrinėmis tradicijomis. Tai buvo vienas iš politinės savimonės tautai diegimo būdų. Pačiai inteliģentijai, susibūrusiai apie TLDP, šie dalykai buvo savaime aiškūs, tačiau etnokultūrinių tradicijų deklaravimas turėjo būti suprantamas visai Lietuvos visuomenei (netgi neemancipuotos sąmonės lygmeniui). O faktai rodo, jog TLDP neatsakydavo ir aktyvaus dalyvavimo konkrečiose politinėse akcijose, netgi užimti jose vadovaujamas pozicijas (Didysis Vilniaus seimas, rinkimai į Valstybės dūmą ir kt.).

Vėlesnėje istoriografijoje žinios apie TLDP taip pat labiau epizodiškos. Visų pirma pradedamas nagrinėti klausimas: ar TLDP buvo partija, ar tautininkų srovės užuomazga, kurios idėjų bazėje formavosi viltininkai, vėliau vairininkai ir Tautos pažangos partija. Pirmosios pozicijos laikomasi LKP istorijos apybraižoje¹⁷, antrosios - V. Kapsuko darbuose, Lietuvių enciklopedijoje¹⁸. J. Zinkaus straipsnyje Tarybų Lietuvos enciklopedijoje TLDP laikoma ir partija, ir tautininkų srovės pradininke¹⁹. Tačiau kol apie TLDP pateikiami tik "bendri" vertinimai, neparemti net faktine medžiaga, jau nekalbant apie jos reikšmės lietuvių tautinei savimonei nustatymą, samprotavimai - tai partija ar srovė labai panašūs į formalų ginčą. O juk šią problemą galima

nagrinėti ir 1905 - 1907 m. revoliucijos Lietuvoje kontekste ir priskirti vienam iš tautinės ideologijos raidos etapų.

V.Kapsukas, be abejo, nagrinėjo problemą iš klasinių pozicijų ir kaip visada ją perdėtai sociologizavo. Buvęs žymus LSDP veikėjas, to meto tvykių liudininkas, savo straipsniuose iškėlė (paradoksalu!) problemų, kurių tolesnis tyrinėjimas gali įvesti nemažai pozityvių pataisų į tautinio atgimimo studijas, ypač tiriant 1905 - 1907 m. revoliucijos Lietuvoje tvykius. V.Kapsukui tautininkai (TLDP) jau 1905 m. yra visuomeninė - politinė srovė (pogrindžio sąlygomis jis galėjo nežinoti apie partijos įsikūrimo faktą, galėjo jį ir ignoruoti, juoba, kad partijos programa galutinai taip ir nebuvo patvirtinta), kuri, palaipsniškai keisdama savo organizacines formas, - viltininkai ("Vilties" laikraščio, vadovaujamo A.Smetonos ir J.Tumo, bendradarbiai ir rėmėjai), vairininkai ("Vairo" žurnalo šalininkai), Tautos pažangos partija, - išsirutuliojo į Lietuvos tautininkų sąjungą²⁰ (taip teigiama ir vadinamojoje buržuazinėje istoriografijoje, tik be niekinančių komentarų)²¹. V.Kapsukas neabejojo, kad tautininkai susiorganizavo "Vilniaus žinių" redakcijos pagrindu. Kartu pripažįstamas "Vilniaus žinių" redakcijos bei tautininkų lemiamas vaidmuo organizuojant Didįjį Vilniaus seimą²².

Dėmesį patraukia V.Kapsuko teiginys, jog tautininkai (t.y. tautiniai demokratai) "klasiniu požiūriu" buvo "nacionalinė stambesnės buržuazijos ir dvarininkų sąjunga"²³. Panašios pozicijos laikomasi ir LKP istorijos apybraižoje: "1905 m. lapkričio pabaigoje įsteigta TLDP - konservatyviausios lietuvių buržuazijos ir dvarininkų partija"²⁴. Tarybų Lietuvos enciklopedijoje teigiama, jog TLDP " gynė lietuvių stambiosios buržuazijos interesus"²⁵. Šaltinių analizė leidžia teigti, jog TLDP faktiškai sudarė Vilniaus ir Kauno lietuvių inteligentija²⁶. Vienintelis stambiosios buržuazijos atstovas buvo "Vilniaus žinių" savininkas ir leidėjas P.Vileišis, kurį, tarp kita ko, galima apibūdinti ir kaip naujo, buržuazinio tipo kultūros mecenatą, vykdžiusį ne tik kultūrinės ir politinės veiklos organizatoriaus funkcijas, bet ir dalyvavusį kūrybinėje veikloje. Be to, stambioji lietuvių buržuazija tuo metu tik formavosi, ir būtų galima kalbėti tik apie pavienius jos atstovus.

Kalbant apie stambiosios lietuvių buržuazijos "sąjungą su dvarininkais", visų pirma nereikėtų painioti "dvarininko" ir "bajoro" sąvokų. TLDP eilėse buvo bajoriškos kilmės asmenų - tai M.Davainis -Silvestravičius, D.Malinauskis, J.Daujotas, T.Kašuba ir kt., tačiau daugumai jų intelektualinė veikla buvo pragyvenimo šaltinis. Iš jų tik D.Malinauskį galėtume apibūdinti kaip tipišką dvarininką, tačiau didelė jo pajamų iš ūkio dalis buvo skiriama lietuvių tautiniam atgimimui remti. Kita vertus, patys lietuvių tautinio judėjimo uždaviniai, vystantis buržuazinės visuomenės struktūrai, leido D.Malinauskiui (kartu su V.Zubovu, Vl.Putvinskiu ir kt.) išlaikyti lietuvos bajoro "litvomano" statusą susvetimėjusio, didele dalimi polonizuoto Lietuvos bajorų luomo rėmuose.

Galima manyti, jog V.Kapsukas, šiuo požiūriu kalbėdamas apie tautininkus (t.y. TLDP), turėjo galvoje ne jų socialinę sudėtį, o tai, kieno interesus jie išreiškė. Šiuo atveju, nebent ignoruojant TLDP programinius teiginius ir žinomus jos veiklos faktus, būtų galima kalbėti apie tai, jog "lietuviybės" deklaracija tebuvo širma, dengusi tikruosius TLDP interesus.

Šio straipsnio autorių tikslas - įtraukti į kol kas mažai istoriografijoje tyrinėtą XX a. pradžios Lietuvos politinę istoriją dar vieną lietuvių politinę partiją - Tautiškąją lietuvių demokratų partiją, atskleisti jos kūrimosi aplinkybes, keliamus tikslus ir, kiek įmanoma, pasekti jų įgyvendinimą. Tai tik mėginimas kiek naujai pažvelgti į kai kuriuos 1905 - 1907 m. revoliucijos įvykius ir padiskutuoti dėl tautininkų srovės ištakų Lietuvoje. Kai kurie atskirų studijų reikalaujantys klausimai - Didysis Vilniaus seimas, rinkimai į Valstybės Dūmą ir kt., bus paliesti fragmentiškai, t.y. tiek, kiek tai siejasi su TLDP veikla.

Straipsnyje remiamasi jau nurodyta literatūra, minėtais TLDP programiniais dokumentais, Didžiojo Vilniaus seimo parengiamųjų posėdžių protokolais, Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos LTSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos, Lietuvos TSR valstybinės M.Mažvydo bibliotekos ir LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraščių skyriuose esančia medžiaga, XIX a. pabaigos - XX a. pradžios periodika.

"Tautos vienybės idėja ir politinių partijų kūrimasis Lietuvoje

XX a. pradžioje naujai atgimusi lietuvių tauta įžengė į politinį nacionalinio judėjimo etapą. Jis paženklintas tautinės ideologijos politizavimu, politinių partijų kūrimusi, didžiule periodinės spaudos įtaka politinei minčiai ir politinei kultūrai, atvira konfrontacija ar bendradarbiavimu su kitų Lietuvoje gyvenusių tautų partijomis ar politinėmis srovėmis. Feodalizmo ir kapitalizmo sanklodų samplaika lėmė savitą krašto socialinę struktūrą, kurią dar sudėtingesnę darė šių tautų, sprendusių skirtingus kultūrinius ir politinius uždavinius, ne visada taiki koegzistencija.

Šiomis ekstremaliomis sąlygomis labai svarbiu svirtu lietuvių tautiniame judėjime tapo strategijos ir taktikos klausimai. "Vieningosios srovės" arba "tautos vienybės" lozungas XX a. pradžioje jau turi visiškai kitą atspalvį negu XIX a. paskutiniame dešimtmetyje. Be abejo, ši problema galėtų būti visiškai atskiras tyrinėjimų objektas, tačiau TLDP kūrimosi neįmanoma paaiškinti bent minimaliai nepaanalizavus "tautos vienybės" šūkio genezės, o kartu ir varpininkų ("Varpo" laikraščio grupuotės) bei Lietuvių demokratų partijos skilimo priežasčių ir eigos.

TLDP, kaip ir LDP, idėjinės ištakos slypi vienoje iš svarbiausių XIX a. pabaigos - XX a. pradžios visuomeninių - politinių lietuvių tautinio judėjimo krypčių - liberalizme, kuri įtvirtino "Aušros" ir "Varpo" grupuotės. Susiformavęs iš esmės pozityvizmo, ypač vadinamosios jo lenkiškosios (Varšuvos) atmainos veikiamas, jis kaip atsvarą patvaldinės feodalinės santvarkos priespaudai, nuožmiai rusifikacijai bei polonizacijai aukščiausia vertybe iškėlė tautiškumą, t.y. tautos fenomeną, kaip absoliutų egzistencinį pradą. Tuo remiantis buvo suformuluoti lietuvių tautinės savimonės ugdymo, kultūrinio - ekonominio krašto lygio kėlimo, tautos vienijimo uždaviniai. Šie postulatai buvo formuluojami jau "Aušroje", tačiau vyraujančiais tapo "Lietuvos" draugijos (1888 - 1889) programoje ir ypač "Varpe". Jiems įgyvendinti buvo pasirinkta kultūrinė švietėjiška veikla, turėjusi ir tam tikrą politinį atspalvį.

Leidžiant "Aušrą" (1883 - 1886), išryškėjo jos idėjinis nevienalytiškumas: tautiniame judėjime išsiskyrė lietuvių pasaulietinės liberalinės ir klerikalinės inteligentijos interesai. Apie "Varpą" (1889 - 1905) susitelkę liberalinių

pažiūrų inteligentai bandė ieškoti nacionalinės inteligentijos bendros veiklos sąlyčio taškų, vadovaudamiesi "Varpo" prospekte iškelta nuostata: " [...] tik susivienijus ir gerai supratus tautos reikalus, gali atnešti tikrą naudą. Tendencija "Varpo" yra vienijimas lietuvių per inteligentiją"²⁷. Ši tendencija eina per visą varpininkų veiklos laikotarpį. Kartu į nacionalinį judėjimą buvo bandoma įtraukti visą tautą, sutelkti jėgas, kurios galėtų priešintis caro priespaudai ir polonizacijai, nes, anot jų, tik tokiu būdu tauta gali išsikovoti suverenumą. Kylančias socialines - ekonomines problemas, jų nuomone, turėjo spręsti jau pati suvereni tauta. Todėl V.Kudirka, J.Adomaitis - Šernas, P.Leonas ir kiti varpininkai pirminiu uždaviniu laikė išsivadavimą iš nacionalinės, o ne iš ekonominės priespaudos, griežtai pasisakė prieš bandymus skirstyti tautą į luomus (klases)²⁸. Apskritai varpininkų keltami tautiniai reikalavimai: lietuvių tautos lygybė su kitomis tautomis, jų kalbos lygybė su kitomis kalbomis, lietuvių spaudos legalizavimas, tautinės mokyklos ir kt. išreiškė visos tautos siekimus ir sudarė demokratinę nacionalinio judėjimo programos esmę. Tai leido liberalinei inteligentijai 1889 - 1901 m. užimti vadovaujančias pozicijas nacionaliniame judėjime.

Iš pirmo žvilgsnio ši programa buvo kultūrinio - šviečiamąjo pobūdžio, tačiau turbūt nesuklysimė, jei ją laikysime plačios politinės programos pradine, "šviečiamąją" stadiją. Šie kultūrinės - šviečiamosios veiklos metmenys turėjo natūraliai išsiplėtoti į visaapimančią nacionalinio judėjimo koncepciją. Tačiau vargu ar praktinės tos koncepcijos įgyvendinimas galėjo išsitekti vienos srovės ar partijos rėmuose.

1889 - 1894 m. varpininkų organizacija laikinai buvo tapusi savotišku tautinio judėjimo koordinavimo, vienijimo centru, nes jos veikloje dalyvavo ne tik pasaulietinė liberalinė inteligentija, bet ir jaunieji klerikalai, kuriuos patenkino tuometinė nuosaiki varpininkų pozicija caro valdžios ir katalikybės atvilgiu. Bet ši idilija truko neilgai. Sparčiai vystantis kapitalistiniams santykiams, aštrėjo socialinės - ekonominės problemos, plito socializmo idėjos. 1895 - 1896 m. dalis kairiųjų varpininkų parėmė besikuriančią socialdemokratų partiją. Šios partijos asmenyje liberalinė

inteligentija įgijo rimtą oponentą iš kairės, santykiai ir polemika su kuriuo nemaža dalimi nulėmė kasmet didėjanti atvira jos skaidymąsi į radikalus ir nuosaikiuosius.

Dar 1894m. varpininkų suvažiavime Mintaujoje (Jelgavoje) Maskvos universiteto lietuvių studentų draugijos narys J.Račiūnas savo draugų vardu reikalavo pakreipti "Varpa" ir "Ūkininką" (1890 - 1905) į socializmo pusę³⁰. Pradžią atviram skilimui davė St.Matulaičio straipsnis 1895 m. "Varpo" Nr. 7. Jame buvo konstatuojama, kad nuo "Aušros" laikų nacionalinis judėjimas nė žingsnio nepažengė į priekį: "Dar ir šiandien lygiai kaip prieš dvylika metų rūpinamės vien tik pakelti patriotizmą ir pripratinti žmones skaityti, neaiškindami arčiaus kur turi nuvesti mus tas patriotizmas"³¹. Ten pat buvo įrodinėjama, kad vien kultūrinio, švietėjiško darbo nebepakanka, o būtina su visomis engiamomis tautomis stoti į kovą prieš carizmą kaip sistemą, kuri yra "viso pikto šaknis". Dalis varpininkų, stovėjusių prie laikraščių redakcijų vairo (J.Kriaučiūnas, J.Jablonskis, A.Kriščiukaitis, P.Mašiotas), aktyviai bendradarbiavusių juose (G.Landsbergis, P.Leonas), nesutikdami su tokiomis pažiūromis ir laikydami jas netgi žalingomis bendram tautiniam reikalui, pasitraukė iš organizacijos aktyvios veiklos. Vadovaujančias pozicijas perėmė radikaliau nusiteikę varpininkai* : St.Matulaitis (redagavęs "Varpa" ir "Ūkininką" iki 1896 m. pabaigos, kartu buvęs iki 1898 m. komitetų nariu) bei J.Bagdonas, K.Grinius (ilgamečiai komitetų nariai). Jie buvo užmezgę artimus ryšius su socialdemokratais, dalyvavo bendruose susirinkimuose, padėjo socialdemokratams spręsti spaudos leidimo problemas.

Tai truko visus 1895 - 1898 m., nes kultūrinės veiklos ir tautinės savimonės baruose abiejų pusių pozicijos tam tikru mastu sutapo³². Tuo tarpu jaunoji konfesinė inteligentija toliau bendradarbiauti atsisakė ir, 1896 m. susibūrusi apie naujai pradėtą leisti laikraštį "Tėvynės sargas", pirmon vieton atvirai iškėlė ne tautinį, o religinį pradą.

Nuosaikiųjų ir radikaliųjų nesutarimų ašis, ypač jų pozicijų išsiskyrimo pradžioje, buvo nevienoda veiklos

---

* Kalbant apie atskirus asmenis, reikia pažymėti, kad nedaugelis iš jų išlaikė nuoseklias idėjines pažiūras (V.Kudirka, K.Grinius, P.Višinskis); kiti dažniausiai arba kairėjo (St.Matulaitis), arba dešinėjo (J.Bagdonas).

taktika, siekiant įgyvendinti tuos pačius tautinius reikalavimus. Nuosaikieji, vadovaudamiesi nuostata, jog carizmas - nepajudinama jėga, nepripažino atviros konfrontacijos su juo, pasisakė už kompromisų, dalinių nuolaidų taktiką. Svarbiausias jų tikslas buvo atgauti legalią lietuvišką spaudą. Tai turėjo atverti kelią laisvesnei tautinei kultūrinei veiklai, pajėgiai subrandinti sąlygas politiniam veikimui³³. Radikalai, priešingai, buvo už aktyvius veiksmus, neskyrė kultūrinės veiklos nuo politinės (ypač tai ryšku nuo 1898 - 1900 m.). Todėl jie atvirai kritikavo carizmą, kvietė platinti nelegalią spaudą, atsišaukimus su lietuvių reikalavimais, taip pat carizmo diskreditavimo tikslais propagavo kolektyvinius prašymus dėl spaudos, lietuvių kalbos, ūkinių draugijų steigimo, tuo siekdami įrodyti, jog carizmas nė nesistengia jų patenkinti³⁴. Tačiau abi pusės sutarė dėl "tautos vienybės" lozungo. Taigi iki amžiaus pabaigos "Varpas" dar sugebėjo išlaikyti pusiausvyrą tarp šių dviejų srovių. Čia pozityvų vaidmenį suvaidino V.Kudirka, nuosekliai laikęsis tautinio kultūrinio darbo ir aštrios carizmo kritikos derinimo linijos. Dar 1896 m. nuosaikiams pradėjus puolimą, jog "Varpas" nebeturi savo programos³⁵, jis aiškiai pareiškė: "Tuo tarpu pakanka ir vieno "Varpo", kurio programos yra tautiškai - demokratiškas"³⁶. Tačiau, V.Kudirkai mirus (1899), poliarizacija tarp nuosaikiųjų ir radikaliųjų palatpsniškai ryškėjo.

Po žiaurių carizmo represijų prieš "Sietyno" draugiją, 1897 - 1898m. Mintaujos (Jelgavos) lietuviško spektaklio rengėjus 1900 m. radikalieji varpininkai pradėjo aštrią nuosaikiųjų politikos kritiką. P.Višinskis, Vl.Sirutavičius, J.Biliūnas, iš dalies ir J.Vileišis pirmą kartą viešai iškėlė ne tautinius - kultūrinius reikalavimus, bet ir politinės kovos dėl demokratinių laisvių būtinimą³⁷.

Nuosaikieji taip pat savo pozicijų neatsisakė. Likdami varpininkų gretose, dalis jų dar 1895 m. ėmė grupuotis apie nelegalią Vilniaus lietuvių kultūrinę draugiją "Dvylika apaštalu"* , siekusią išgauti iš caro administracijos platesnes teises kultūrinei veiklai, išvysčiusią kovą su lenkais dėl lietuvių bažnyčios Vilniuje ir apskritai besirūpinusią

---

* 1904 m. draugija buvo legalizuota ir pavadino "Vilniaus lietuvių savišalpos draugija". Jos veikla liko ta pati - kultūrinė. (Korespondencijos // Varpas. 1904. Nr. 5. P. 78 - 79).

1895 - 1904 m. - kun. J. Ambraziejus, E. Nonevičius, D. Malinauskis, A. Domaševičius (LSDP narys), A. Vileišis, V. Urbonavičius ir kt.)³⁸. Kiti (G. Landsbergis, J. Basanavičius...) tebebuvo aktyvūs varpininkų spaudos bendradarbiai, bet kitų klausimų, išskyrus tautinius - kultūrinius, savo darbuose nekėlė.

Situacija tapo grėsminga, juolab kad tuomet glėžo diferenciacija tarp klerikalų, socialdemokratų ir liberalų. Dar labiau iškilo tautą vienijančios jėgos klausimas. 1902.10.17 Dabik inėje įvykusiame suvažiavime liberalinė inteligentija įkūrė Lietuvių demokratų partiją (LDP). Tai buvo ne tik varpininkų srovės politizavimas, bet ir siekimas išlaikyti savo įtaką ir vadovavimą lietuvių tautiniam judėjimui. Partijoje, kaip ir varpininkų organizacijoje, vadovaujančios pozicijos liko radikaliųjų rankose (CK nariai buvo P. Višinskis, F. Bortkevičienė, K. Grinius, J. Vileišis). Todėl ir 1902 m. "Varpo" dvyliktajame numeryje paskelbtame programos projekte (autoriai - P. Višinskis ir J. Vileišis) vyravo jų idėjinės nuostatos. Tautiniai reikalavimai iš esmės nesiskyrė nuo nuosaikiųjų analogiškų reikalavimų (panašius vėliau, 1906 m., suformulavo TLDP). Visų pirma liberalai šiame projekte aiškiai formulavo kaip tolimą siekį nepriklausomos Lietuvos reikalavimą, o kaip artimą - Lietuvos autonomiją etnografinėse ribose. Autonomija turėjo tapti pagrindine tautiškumo gynimo ir ugdymo garantija: "Tardami "Lietuva lietuviams" mes trokštame išgauti mūsų tautai tokią politišką tvarką, kuriai esant lietuviai galėtų patys save valdyti, nepriklausydami svetimiems, o kultūriškas jų ūgis nebūtų trukdomas svetimtaučių"³⁹. Toliau į projektą buvo įtraukti visi varpininkų iškelti tautiniai reikalavimai, pažymint, kad visus švietimo, ekonomikos ir teisėtvarkos reikalus Lietuvoje spręstų "sušauktas visaluominis seimas"⁴⁰. Gana aiškiai buvo nustatyti santykiai su kitataučiais, gyvenančiais Lietuvoje: "jie [...] privalo paguoduoti mūsų tautiškus reikalavimus ir jiems nespriešinti"⁴¹.

Tačiau svarbiausias - taktikos - klausimas projekte liko neišspręstas. Jis buvo LDP Achilo kulnas ir iki pat 1906 m. (t.y. iki naujos programos sudarymo), nepavyko suderinti "visos tautos interesų" su atstovaujamo luomo (klasės, šiuo atveju, vadinamųjų ūkininkų - kaimo buržuazijos) interesais⁴². Tiksliau pasakius, juos buvo bandoma

suderinti deklaratyviai, ignoruojant vis didėjančią idėjinę diferenciaciją. Todėl, svarstant projektą, grįžta prie varpininkų praktikuotos aksiomos: "tautos vienybė" aukščiau už atskirų luomų (klasių) reikalus. 1903.08.15/16 įvykusiame LDP suvažiavime P.Višinskio iniciatyva šie teiginiai buvo patvirtinti. Galutiniam tikslui pasiekti numatyta remtis ne kokios nors klasės ekonominiais interesais, bet rūpintis visos lietuvių tautos politiniais - kultūriniais reikalais, o veiklos būdu numatoma rinktis "kova"⁴³. Kita vertus, palyginti su projektu, padarytas kardinalus posūkis nuo "siaurų" tautinių kultūrinių reikalavimų gynimo link visų Lietuvos gyventojų politinių interesų atstovavimo, aišku, etniniu požiūriu išlaikant lietuvių tautos prioritetą.

LDP radikalų propagauta "kova" jų pačių buvo suprantama kaip politinių reikalavimų kėlimas. Tai turėjo didžiulę reikšmę politinei minčiai (ne veltui LDP laikoma visų lietuvių buržuazinių politinių partijų motina) ir valstybingumo tradicijų atgaivinimui. Tačiau nereikia užmiršti, jog LDP organizaciniu požiūriu buvo silpna ir negausi. Nuosaikiuosius gąsdinęs "kovos" reikalavimas negalėjo būti įgyvendintas praktiškai, iš esmės jis tik pagilino takoskyrą tarp LDP kairiųjų ir dešiniųjų.

Antrasis momentas - posūkis į visų Lietuvos gyventojų (ne tik lietuvių) politinių interesų atstovavimą, nors iš esmės pažangus, patį "tautos vienybės" lozungą lyg ir devalvavo, pavertė antrine vertybe (nors LDP šitaip ir neformulavo). Ir iš tikrųjų, 1902 m. - 1903 m. pirmoje pusėje spaudoje aktyviai propaguotas "Lietuva lietuviams" šūkis 1903 m. antroje pusėje deklaruojamas kur kas rečiau, o 1904 m. jo jau nebeaptinkama.

Nuosaikieji veiklos taktika ir siekimais tuo metu nepadarė nė žingsnio į priekį. Jie tik iškėlė "organiškos evoliucijos kelią" ir propagavo realius, "atitinkančius laiko dvasią" reikalavimus (t.y. tautinius - kultūrinius) ir pasisakė prieš politinius⁴⁴. Reikia pažymėti, jog, susikūrus LDP, daugumas nuosaikiojo liberalų sparno atstovų nebuvo partijos nariai. Jie dalyvavo kai kuriose LDP akcijose, rėmė ją lėšomis, bendradarbiavo spaudoje, tačiau išlaikė veiksmų laisvę ir save vadino nepartiniais⁴⁵.

Lemiamu liberalų skilimo momentu tapo 1904.04.24 (05.07) caro valdžios nutarimas dėl lietuvių spaudos

draudimo panaikinimo. 1904.05.06(19) nuosaikieji liberalai (J.Ambraziejus, J.Kukta, P.Matulionis, G.Landsbergis, V.Urbonavičius, K.Strazdas, E.Vileišienė, A.Vileišis) 155 asmenų vardu įteikė padėką Vilniaus generalgubernatoriui P.Sviatopolkui - Mirskiui⁴⁶. Radikalieji "Varpe" griežtai pasmerkė tokias padėkas, tituluodami jo organizatorius "caro tarnais"⁴⁷. Padėtį dar labiau paaštrino po to prasidėjusi polemika tarp J.Šaulio, išvelgusio nuosaikiųjų veikloje visuomenės politinės sąmonės tamsinimą⁴⁸ bei J.Vileišio, pateisinusio tas padėkas ir tautos vienybės vardan gynusio visus veiklos būdus prieš carizmą⁴⁹.

Dauguma dešiniųjų liberalų, matydami atsveriančias perspektyvas legaliai kultūrinei veiklai ir jų akyse vis didėjančią LDP dezorganizaciją ir idėjinį (aiškios programos neturėjimas), ir organizacinį (be viso to, 1904.07.12 su LDP nutraukia bendradarbiavimą dalis jaunesniųjų LSDP narių - "Draugiečių") požiūriu, nutraukia su ja ryšius. 1904.06.14 J.Bagdonas laiške J.Vileišiui jau konstatavo: "LDP nustojo dalies savo sąnarių ir daugelio šalininkų (per tą susimąžino LDP spėkos)"⁵⁰.

Tačiau 1904 m. birželio mėnesį nutarta, jog "Varpas" ir toliau turi eiti nelegaliai⁵¹. Manyta, jog jis bus kaip ir buvęs svarbiausias lietuvių laikraštis. Nuosaikiams perėjus į legalią veiklą, "Varpas" ir LDP vis dėlto tebepretendavo į politinių idėjų generatoriaus vaidmenį, o dalis LDP veikėjų netgi galvojo boikotuoti legalią veiklą⁵².

Kaip jau minėta, 1903 - 1904 m. LDP pamažu pereina nuo "tautos vienybės" koncepcijos prie "tautų, gyvenančių Lietuvoje, telkimo" programos. 1904 m. partijai susilpnėjus, ieškota naujų veiklos būdų. LDP, matydama kitų Lietuvoje gyvenusių tautų (lenkų, baltarusių, žydų) didelį intelektualinį potencialą, tikėjosi suvienyti pažangiąsias jėgas kovai dėl Lietuvos nepriklausomybės. Tokiu būdu dalis LDP Vilniaus kuopos narių tampa vienais iš "autonomistų kuopos", pradėjusios savo veiklą 1904 m. pabaigoje ir telkusios lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų pažangiąsias ir liberalines jėgas, organizatorių. Bet čia taip pat nebuvo vienybės. "Autonomistų" nesutarimų šaltiniu tapo Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos klausimas, t.y. ginčytasi, ar Lietuvą ir Baltarusiją laikyti bendru politiniu ir socialiniu vienetu, remiantis istoriniu šių kraštų bendrumu, jų ekonominiais ir kultūriniais ryšiais (lenkų, baltarusių, žydų

pozicija), ar vadovautis etnografiniais kriterijais, pripažįstant Lietuvos ir Baltarusijos atskirumą (lietuvių, t.y. LDP pozicija)⁵³. Nesileidžiant į smulkmenišką šio klausimo nagrinėjimą, galima pasakyti, jog autonomistų kuopoje LDP nuosekliai gynė savo bendrademokratinės tradicijas, pripažindama visų Lietuvoje gyvenusių tautų lygias teises ir siekdama jas suvienyti kovai dėl Lietuvos autonomijos. Tačiau tokia kai kurių LDP narių (F.Bortkevičienės, J.Vileišio) pozicija negalėjo nesusilaukti priešininkų tarp pačios lietuvių inteligentijos.

1904 m. gruodžio mėnesį pradėjęs eiti "Vilniaus žinių" dienraštis (jo leidimas pradėtas organizuoti 1904 m. vasarą) tikrai sudavė didelį smūgį LDP ir "Varpui". Tiesa, į "Vilniaus žinių" redakcinę kolegiją įėjo P.Višinskis ir J.Jablonskis (laikraščio administracijoje dirbo ir daugiau LDP narių), tikėjęsi daryti nemažą įtaką dienraščio kryptimui. Tačiau už "kuketavimą" su nuosaikiais jie buvo pasmerkti pačių LDP narių⁵⁴ (netgi faktinis partijos vadovas P.Višinskis), o kita vertus - "Vilniaus žinių" leidėjas P.Vileišis neleido jiems paimti dienraščio iš savo rankas. Todėl gana greitai P.Višinskis ir J.Jablonskis iš "Vilniaus žinių" redakcijos turėjo pasitraukti. Panašu, jog ir pačiose "Vilniaus žiniose", pasiskelbusiose visų lietuvių organu, LDP ir "Varpas" išvėlgė ne tik konkurentą kultūrinės veiklos plotmėje (tai ne taip jau baisu), bet ir būsimą politinį varžovą.

Taigi, LSDP laikantis kiek nuošaliau nuo "tautinės veiklos", o LDP siekiant sutelkti visas Lietuvos demokratines jėgas, toliau kristalizuojantis buržuazinės visuomenės struktūrai, naujų politinių jėgų iškilimas buvo neišvengiamas. Panaikinus lietuviškos spaudos draudimą, atsivėrusios naujos kultūrinės - organizacinės veiklos galimybės ilgainiui turėjo nulemti ir politinę mintį. Tačiau 1905 m. prasidėjusi revoliucija šiuo procesus pagreitino.

"Vilniaus žinios" ir TLDP kūrimasis

1905 - 1907 m. revoliucijos laikotarpiu iškilus naujoms lietuviškoms partijoms (TLDP, Lietuvių krikščionių demokratų sąjunga) ir susivienijimams (Lietuvos mokytojų sąjunga, Lietuvos valstiečių sąjunga), LDP ir LSDP jau turėjo dalintis politinės veiklos monopolium su šiomis jėgomis. Tačiau iki 1905 m. padėtis liberalų stovykloje, palyginti su 1904 m., mažai pasikeitė: Radikalai per "Varpą" nukreipė

visą savo kritiką link "Vilniaus žinių", vadindami ten besitelkiančius taikiaisiais demokratais, konservatoriais, nenusipelnusiais liberalų vardo, teigdami, kad jų reikalavimai "toliau nepilnos kultūrinės autonomijos nesiekia"⁵⁵.

Pati LDP 1904 m. pabaigoje - 1905 m. toliau tebebuvo draskoma jos vadovų - J. Bagdono, atstovavusio taikiems nuosaikiams ir bandžiusio primesti partijai "evoliucijos ir tautystės" principus⁵⁶ (faktiškai jo pozicija beveik nesiskyrė nuo nuosaikiųjų nepartinių, t.y. nuo "Vilniaus žinių" grupės pozicijos), J. Vileišio, siekusio derinti nelegalios veiklos ir legalaus darbo formas, kartu gynusio ir "tautos vienybės" idėją⁵⁷, bei P. Višinskio, kėlusio į pirmą vietą kovą dėl "tautinių politinių teisių"⁵⁸ - nuolatinių idėjinių nesutarimų. Pastaroji linija šiuo laikotarpiu buvo generalinė. Šios linijos atstovai buvo "autonomistų" suvažiavimų, vykusių Vilniuje 1904 m. gruodžio mėnesį ir 1905.05.19-21, iniciatoriai ir aktyvūs dalyviai. Tačiau iš esmės partija jau buvo virtusi siaura inteligentų organizacija, programiniu ir organizaciniu požiūriu dezorganizuota ir dėl to nepajėgianti vienyti nei visos Lietuvos inteligentijos, nei apskritai visos tautos interesų.

"Tautos vienybės" idėją nuo 1905 m. pradžios aktyviai pradėjo skleisti "Vilniaus žinios". Be abejo, joms, bent jau leidimo pradžioje, būtų galima prikišti menką profesinį lygį, vengimą nušviesti revoliucinius įvykius Rusijoje ir t.t., tačiau nereikia užmiršti, jog tai buvo legalus, caro valdžios cenzūruojamas laikraštis. "Vilniaus žinių" redakcija jau 1905 m. pirmoje pusėje tampa Vilniaus lietuvių telkiančiu centru. 1905 m. caro valdžiai leidus tik du lietuviškus laikraščius (dar vienas - "Lietuvių laikraštis" -ėjo Peterburge), tik "Vilniaus žinios" galėjo pretenduoti į visuomenės nuomonės formuotojo statusą, nes nei "Varpas", nei "Ūkininkas", nei socialdemokratų spauda nebegalėjo konkuruoti su pirmuoju lietuvišku dienraščiu tiek medžiagos apimties, tiek tiražo atžvilgiu. (1905 m. "Vilniaus žinių" tiražas siekė 6 - 7 tūkstančius.)⁵⁹ Be to, "tautos vienybės" deklaravimas ir skelbimasis "bepartiniu" organu darė poveikį ir nepartinei inteligentijai, ir valstietijai.

Taigi "Vilniaus žinių" dienraštis, nors ir nepasizymėjęs aštrių socialinių ir politinių problemų kėlimu, o labiau akcentavęs legalią kultūrinę - šviečiamąją veiklą, 1905 m.

pamažu virto kultūrinės veiklos centru ir tautinės savimonės ugdytoju. Išėjus iš redakcijos P.Višinskiui ir J.Jablonskiui, laikraščio kryptį, be J.Vileišio, formavo J.Kriaučiūnas ir Pr.Klimaitis. 1905 m. vasarą atvykus į Lietuvą J.Basana-
navičiui⁶⁰, "Vilniaus žinios" įgijo ir savo ideologą. Nors jis ir
neįėjo į laikraščio redakcijos sudėtį, tačiau palaikė su ja kuo
glaudžiausius ryšius. Ilgas atotrūkis nuo Lietuvos reikalų ir
orientavimasis į kultūrinę veiklą nulėmė gana šaltą
J.Basana-
navičiaus sutikimą. Jo akcentuojamą tautiškumą
"kairieji" (LDP ir LSDP nariai) suprato vos ne kaip siekimą
propaguoti "pasenusias "Aušros" idėjas". Šiaip ar taip,
J.Basana-
navičiui, labiau linkusiam į kultūrinę - mokslinę
veiklą, legalios "Vilniaus žinios" buvo kur kas parankesnės
nei užsienyje leidžiami lietuvių demokratų laikraščiai. Kita
vertus, pats J.Basana-
navičius turbūt neturėjo alternatyvos,
nes LDP taktikos pakitimai jam buvo nepriimtini.

Apie "Vilniaus žinių" dienraštį, be minėtų asmenų,
susitelkė dauguma buvusių "Dvylikos Vilniaus apaštalių"
draugijos narių, taip pat kiti asmenys: M.Davainis -
Silvestravičius, T.Kašuba, J.Daujotas, K.Stiklius ir kt. Ši
"Vilniaus žinių" grupė, turėdama nemenką intelektualinį
potencialą, palyginti plačias kultūrinės - organizacinės
veiklos galimybes, didelėmis lėšomis disponuojantį mecenatą
- P.Vileišį, taip pat "tautos ideologą" J.Basana-
navičių, anksčiau ar vėliau turėjo išsikristalizuoti į politinę grupuotę.
1905 m. spalio mėnesio visuotinis streikas ir spalio 17(30) d.
caro manifestas tik pagreitino šį procesą.

Nors tiesioginių įrodymų lyg ir nėra, iš "Vilniaus žiniose"
1905 m. spalio ir lapkričio mėnesį pateiktos medžiagos,
Didžiojo Vilniaus seimo parengiamųjų posėdžių protokolų,
taip pat TLDP narių ir Didįjį Vilniaus seimą organizavusių
asmenų sugretinimo⁶¹ akivaizdu, jog TLDP kūrėsi Didžiojo
Vilniaus seimo parengiamojo darbo periodu.

Lietuvių suvažiavimo idėja, kaip žinoma, taip pat
priklauso "Vilniaus žinių" dienraščio aplinkai. Tą idėją,
vienais duomenimis ir jo paties liudijimu, iškėlė J.Basana-
navičius⁶², kitais - J.Kriaučiūnas⁶³. Pažymėtina ir tai, kad idėja
sušaukti vadinamąjį lietuvių kongresą Vilniuje kilo 1905 m.
spalio 9(22) d., t.y. daugiau kaip prieš savaitę iki spalio
17(30) d. caro manifesto paskelbimo. Todėl V.Kapsuko
mintis, jog "Vilniaus žinios" tik po spalio 17(30) d. manifesto
paskelbimo ir spalio mėnesio visuotinio politinio streiko

buvo priverstos aktyviau nušviesti revoliucinius įvykius⁶⁴, ne visai tiksliai. Nuosaikiųjų liberalų taktika priklausė nuo politinės situacijos. Turint galvoje jų orientaciją į kultūrinę - šviečiamąją veiklą, taip pat ypač po lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo, legalias tos veiklos formas, apskritai sunku nuosaikiuosius liberalus apkaltinti keliaklupsčiavimu prieš caro valdžią. 1905 m. spalio 17(30) d. manifestas faktiškai jiems atpalaidavo rankas, leido derinti kultūrinę ir legalią politinę veiklą. Demokratinių laisvių ir teisių deklaravimas negalėjo nepaskatinti inteligentijos ir liaudies aktyvumo. Kartu susilpnėjo ir cenzūra. Tačiau, kita vertus, suaktyvėjo svetimtautė buržuazija ir revoliucinė socialdemokratija. Politinė situacija reikalavo neatidėliotinai deklaruoti etnopolitinius siekius, juo labiau, kad į politinę areną buvo aktyviai keliamas Lenkijos autonomijos klausimas, susilaukęs Rusijos liberalinių sluoksnių pritarimo 1905 m. rugsėjo ir spalio mėnesiais vykusiuose Rusijos žemietijų suvažiavimuose*. Tuo tarpu LDP (K.Griniaus, P.Višinskio, J.Bielskio) pastangos išjudinti Lietuvos autonomijos reikalus šiuose forumuose pritarimo nesusilaukė, buvo bevaisės⁶⁵. Vis labiau aiškėjo, jog būtinos akcijos, deklaruojančios lietuvių tautos subrendimą politiniam gyvenimui. LDP ir LSDP, iki pat 1905 m. antros pusės stovėjusios nacionalinio judėjimo priešakyje, dar tų pačių metų pavasarį ir vasarą bandė tarpusavyje derinti savo veiklos programas⁶⁶, netgi numatyta sušaukti Vilniaus seimą ir tam reikalui sukurtas komitetas⁶⁷. Tačiau jis veikė neaktyviai, ir jokių konkrečių priemonių minėtiems tikslams įgyvendinti nebuvo imtasi. Tuo tarpu nuosaikieji liberalai, įsisąmoninę politinių jėgų, o kartu ir visos tautos konsolidacijos būtinumą, ieškojo būdų, kaip tai įgyvendinti. Dideles viltis jie siejo su lietuvių suvažiavimu Vilniuje. Todėl "Vilniaus žinių" grupė, savo laikraštyje skelbusi "tautos vienybės" idėjas ir siekusi sudaryti bendrą veikimo programą, 1905 m. spalio - lapkričio mėnesiais pamažu tampa reikšminga politine jėga. Didžiojo Vilniaus seimo parengiamuosiuose posėdžiuose ši "nepartinė grupė" neretai sudarė du trečdalius visų dalyvavusiųjų. Tarp aktyviausiųjų aptinkame vis tas pačias pavardes: J.Basanavičiaus,

* Šiuose projektuose Suvalkų gubernijos lietuviškos žemės buvo priskiriamos lenkų autonomijai.

kun. J. Ambraziejaus, J. Kriaučiūno, Pr. Klimaičio, J. Kauno, T. Kašubos, kun. St. Stakelės, M. Davainio - Silvestravičiaus, V. Urbonavičiaus ir kt.⁶⁸ Šaukiamo lietuvių suvažiavimo Vilniuje Organizacinį komitetą, išrinktą X. 19(XI. 1), sudarė 15 narių*, iš kurių po du atstovavo LDP (P. Višinskis, F. Bortkevičienė) ir LSDP (V. Sirutavičius, A. Domaševičius), likusieji 11 buvo nepartiniai⁶⁹. Jie ir atstovavo nuosaikiųjų liberalų sparnui, besigrupavusiam apie "Vilniaus žinias". Septyni iš jų (J. Basanavičius, J. Kriaučiūnas, M. Davainis - Silvestravičius, kun. St. Stakelė, kun. J. Ambraziejus, V. Urbonavičius, A. Vileišis) kiek vėliau tapo TLDP nariais (žr. toliau p. 99). Į Organizacinį komitetą (toliau - OK) atsisakius įeiti V. Sirutavičiui ir A. Domaševičiui, buvo išrinkti dar du nuosaikieji - P. Vileišis ir kun. J. Kukta*, o vietoj X. 27(X. 9) pasitraukusio iš OK P. Višinskio LDP išskėlė J. Vileišį⁷⁰. Taigi "Vilniaus žinių" grupės pozicijos OK dar labiau sustiprėjo. Ji daugiausia ir prisidėjo prie Seimo programos parengimo⁷¹.

Pirmuoju tautinių demokratų programiniu dokumentu galima laikyti 1905 m. spalio pabaigoje - lapkričio pradžioje parengtą ir lietuvių susirinkimo Vilniuje Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui gr. Vitei adresuotą Memorandumą⁷². Jį pasirašė J. Basanavičius, D. Malinauskas, J. Ambraziejus ir M. Davainis - Silvestravičius, t. y. vieni iš aktyviausių būsimos TLDP veikėjų. Svarstant Memorandumą dalyvavo ir kiti "Vilniaus žinių" grupės nariai: T. Kašuba, St. Stakelė, V. Urbonavičius, P. Vileišis, J. Kriaučiūnas, P. Matulionis, E. Vileišienė, A. Vileišis, Pr. Klimaitis, J. Kaunas; taip pat LDP nariai: L. Gira, J. Jablonskis, J. Gabrys - Paršaitis, V. Pauliukonis, O. Pleirytė ir kt.⁷³ Memorandume, kuris marksistinėje istoriografijoje vertinamas kone kaip caro tarnų raštas⁷⁴, faktiškai buvo suformuluoti tiek Didžiojo Vilniaus seimo nutarimų, tiek būsimos TLDP programos projekto metmenys*. Memorandumas reikalauja Lietuvos autonomijos, demokratinių laisvių, prijungti dalį Suvalkų gubernijos prie

---

* P. Višinskis, F. Bortkevičienė, V. Sirutavičius, A. Domaševičius, J. Basanavičius, J. Kriaučiūnas, M. Davainis - Silvestravičius, kun. St. Stakelė, kun. J. Ambraziejus, V. Urbonavičius, A. Vileišis, G. Landsbergis - Žemkalnis, kun. P. Jakubėnas, G. Sapkauskaitė ir J. Baronas.

* P. Vileišis vėliau tapo TLDP nariu.

* Kartu Memorandumas buvo visų 1904 - 1905 m. caro valdžios pareigūnams adresuotų peticijų koncentruota išraiška.

autonominės Lietuvos, lietuviškos mokyklos ir t.t.⁷⁵. Ir vis dėlto, nenustžengiant nuosaikiųjų liberalų taktikos pagrindiniams principams, tebetikint carizmo pozicijų tvirtumu, Memorandume buvo pripažįstama aukščiausia Rusijos monarcho valdžia⁷⁶. Tai sukėlė kai kurių darbinės grupės narių nepasitenkinimą. Kaip tik dėl to iš organizacinio komiteto išėjo P.Višinskis⁷⁷, nepritarė Memorandumui ir J.Jablonskis⁷⁸. Įgyvendinti iškeltus reikalavimus tokios valdymo formos sąlygomis nebuvo galima. Revoliucinė situacija diktavo griežtesnę poziciją carizmo atžvilgiu. Tačiau, kita vertus, reikalavimas, kad monarchas nevengtų LDK titulo⁷⁹, jį tvykdžius, būtų reiškęs ir tam tikrą, nors ir nominalų, Lietuvos valstybingumo pripažinimą.

M.Riomeris taip pat pripažįsta, jog po spalio 17 d. manifesto paskelbimo "Vilniaus žiniose" vyravo radiklios nuotaikos, jautėsi simpatijos revoliucijai⁸⁰. Galbūt nesuklysimė patikslindami, kad, keičiantis politinei situacijai, keitėsi ir nuosaikiųjų liberalų taktika. Matyt, revoliucinių tvykių sūkuryje, ieškant bendrų lietuvių tautinį judėjimą vienijančių momentų, ne visada buvo paisoma tradicinio susiskirstymo į dešiniuosius ir kairiuosius. Pranešimas "Vilniaus žiniose" apie šaukiamą lietuvių suvažiavimą Vilniuje⁸¹ išjudino visą Lietuvą, visus lietuvių tautos luomus ir visas partijas. Galų gale sutiko dalyvauti ir LSDP, be kita ko, parengusi turbūt radikaliausią suvažiavimo programą⁸².

Didelė dalis rašiusiųjų apie Didįjį Vilniaus seimą pripažįsta lemiamą "tautininkų" (kitur jie vadinami "nepartiniais" arba "Vilniaus žinių" grupe) vaidmenį jį organizuojant⁸³. Seimas, be abejo, buvo kur kas revoliucingesnis nei tikėjosi jo organizatoriai, ir prie to labiausiai prisidėjo LSDP, aštriai kėlusį žemės ir darbininkų klausimą bei propagavusį revoliucinės kovos metodus, pasisakiusį net už ginkluotą kovą⁸⁴. Konstruktyvūs buvo LSDP pasiūlymai siekiant garantuoti Didžiojo Vilniaus seimo veiksmingumą; iškelti klausimai dėl jo kompetencijos ir dėl tolesnių konkrečių veiksmų plėtojant tautinę revoliuciją Lietuvoje⁸⁵. Tautinis klausimas buvo Didžiojo Vilniaus seimo kertinis akmuo, galų gale išsprendęs atskirų partijų ir

politinių grupuočių prieštaravimus, privertęs eiti į kompromisą net LSDP. Todėl, nepaisant socialiniais - ekonominiais klausimais radikaliose pozicijose stovėjusios LSDP pastangų, iniciatyvą išlaikė seimo sumanytojai ir jo nutarimai buvo kur kas artimesni minėto Memorandumo ir kiek vėliau parašyto TLDP programos projekto dvasiai.

Didysis Vilniaus seimas buvo esminis posūkis lietuvių tautiniame judėjime, parodęs aukštą lietuvių tautinės savinonės lygį ir tautos subrendimą politiniam gyvenimui. Lietuvos politinės autonomijos deklaravimas ir reikalavimas priskirti dalį Suvalkų gubernijos tai autonomijai reiškė, jog lietuvių tauta etnopolitiškai galutinai imama skirti nuo Lenkijos, t.y. tās skirtumas deklaruojamas. Etnopolitinė tendencija, išryškėjusi XIX a. bendrų su lenkais sukilimų metu⁸⁶, bet nuo pat 1883 m. lietuvių visuomeninėje mintyje gana retai iškildavusi į paviršių, įgavo modernų tautinį pavidalą ir tapo realia deklaracija. Didysis Vilniaus seimas suvaidino didžiulį vaidmenį toliau politizuojant lietuvių tautinį judėjimą, fiksavo didesnę idėjinę - politinę susiskaidymą į atskiras grupes. Tačiau šis susiskaidymas dar nereiškė, jog tarp atskirų grupių iškilo esminių prieštaravimų. Anaipol, tautos politinių jėgų diferencijavimasis leidžia kalbėti apie jos subrendimą politiniam gyvenimui. Atsiskleidus politinių grupuočių idėjinėms platformoms, atsirado galimybė jas derinti, ieškoti bendrų veiklos formų, juo labiau, kad jas determinavo bendri tautinio judėjimo uždaviniai. Didžiojo Vilniaus seimo metu kūrėsi Lietuvių krikščionių demokratų sąjunga, Lietuvos valstiečių sąjunga, nominaliai buvusi LDP padaliniu. Tuojau po Seimo įvyko ir TLDP steigiamasis susirinkimas^{*87}. Jame "Vilniaus žinių" grupė, atlikusi didelį organizacinį darbą sušaukiant Didįjį Vilniaus seimą, išformino kaip politinę partiją. Sprendžiant iš susirinkimo protokolo, faktiškai net nebuvo slepiamas "Vilniaus žinių" grupės siekimas sukurti organizaciją

---

* Žinoma, kad susirinkime dalyvavo J.Basanavičius, P.Viležis, Pr.Klimaitis, A.Vileišis, E.Vileišienė, D.Malinauskas, kun.J.Ambraziejus, J.Daujotas, J.Kaunas, J.Krlaučiūnas, T.Kašuba, A.Vėgelė, K.Strazdas, P.Matulionis, kun.St.Stakelė ir V.Urbonavičius. Dalyvių galėjo būti ir daugiau, bet apie tai duomenų nerasta.

Didžiojo Vilniaus seimo nutarimams įgyvendinti: "Lapkričio mėn. 27 d. 1905 m. 6 val. po pietų p.dr.Basanavičius atvėrė susirinkimą sušauktą įsteigimui organizacijos apgynimui Lietuvos tautos reikalų; nesa Lietuvių suvažiavimas Iapkričio 21 ir 22 d. parodė didį tokios organizacijos reikalingumą"⁸⁸. Tačiau iš šios formuluotės nėra visiškai aišku, ar TLDP minėtas priedermes - Didžiojo Vilniaus seimo nutarimus - sieks įgyvendinti tik kaip viena iš politinių partijų jai priimtiniomis priemonėmis, ar ji pretenduoja į Seimo nutarimų įgyvendinimo koordinatoriaus vaidmenį. Trūkstant tikslesnių duomenų, šią problemą, be abejo, galime spręsti tik hipotetiškai.

Kaip minėta, jau Memorandumo gr.Vitel tekste pastebime svarbiausius būsimosios TLDP programinius teiginius. Steigiamojo susirinkimo dieną, t.y. 1905.XI.27(XI.10), "Vilniaus žiniuose" pasirodo J.Basanavičiaus straipsnis "Apie įsteigimą tautiškai demokratiškos lietuvių partijos". Pažymėtina, kad diskusijoje dėl partijos pavadinimo dalyvavusiųjų pasiūlyti variantai iš esmės nesiskyrė: P.Vileišio (Tautiška Lietuvos demokratija), Pr.Klimaičio (Tautiška demokratiškoji Lietuvos partija), D.Malinauskio (Lietuvių demokratų vienybė) ir J.Basanavičiaus (Tautiškoji lietuvių demokratų partija) pasiūlymai⁸⁹ rodo, kad partijos pavadinimo galutinė redakcija tebuvo formalumas, nes kiekvienas iš tų keturių variantų žymėjo tas pačias etnopolitines tendencijas. Vadinas, dar iki Steigiamojo susirinkimo tautinių demokratų siekiai buvo svarstomi ir turbūt daugeliu klausimų buvo prieita vieningos nuomonės, o susirinkimui J.Basanavičius jau buvo parengęs ir įstatus⁹⁰. Partijos taktikos klausimai taip pat nesukėlė didelių ginčų. P.Matullionio užklausias⁹¹ dėl santykių su kitomis Lietuvos tautomis ir partijomis, matyt, siejosi su nuosaikiųjų liberalų statuso pasikeitimu: visuomeninė politinė srovė išiformina kaip partija. Ir toliau buvo laikomasi legalios veiklos linijos, tačiau kultūrinė - šviečiamoji veikla jau akivaizdžiai pajungiamo konkreitiems politiniams tikslams įgyvendinti. Tai liudija tiek Memorandumo tekstas, tiek paties Didžiojo Vilniaus seimo organizavimas. Visa tai patvirtina, jog partiją įkurti buvo rengiamasi dar prieš Didįjį Vilniaus seimą, o pastarasis, jo išskelti uždaviniai įkūrimą tik pagreitino.

Aukščiausio revoliucinio paklimo laikotarpiu idėjiškai susiskaldžiusioms pagrindinėms to meto lietuvių visuomenės politinėms jėgoms (liberalams, socialdemokratams, klerikalams) Didžiajame Vilniaus seime pavyko priimti kompromisinius nutarimus, kuriais buvo siekiama sudaryti bendrą tautos frontą, sutelkiant visus opozicinius sluoksnius. Tačiau jų įgyvendinimui, kontrolei ir koordinavimui skirtingai nuo Latvijos valstiečių delegatų suvažiavimo 1905.XI.19, kur tais sumetimais buvo sudarytas Valsčių delegatų centrinis biuras Rygoje⁹², jokios panašios organizacijos Lietuvoje sukurta nebuvo. Tačiau negalime atmesti galimybės, jog buvo bandoma steigti tokią organizaciją po Didžiojo Vilniaus seimo. Juolab kad toks centras galėjo padėti spręsti tuomet labai aktualią lietuvių bendradarbiavimo su tautomis, kovojančiomis prieš carizmą, problemą. Šiuo požiūriu gana reikšmingi buvo bandymai užmegzti ryšius su latvių tauta.

Lietuvių ir latvių bendros kovos prieš carizmą klausimai aptariami O.Pleirytės straipsnyje, išspausdintame "Vilniaus žiniose"⁹³, Didžiojo Vilniaus seimo organizacinis komitetas į seimo dienotvarkę įrašo Lietuvos latvių klausimą⁹⁴, seime M.Davainis - Silvestravičius rengiasi skaityti referatą "Apie vienybę su latviais"⁹⁵, o TLDP steigiamasis susirinkimas nutaria išrinkti pasiuntinius "į Latvių tautą susišnekėti dėl bendros kovos už laisvę ir autonomiją"⁹⁶. Jais išrenkami J.Basanaivičius, J.Vileišis, D.Malinauskas, J.Daujotas ir J.Ambraziejus*. Dėl prasidėjusių po Didžiojo Vilniaus seimo represijų TLDP atstovams, matyt, išvykti nepavyko, tačiau pati tendencija susilaukia dėmesio, juo labiau, kad to paties steigiamojo susirinkimo metu J.Kriaučiūnas ir J.Basanaivičius pataria savo bendraminčiams įsiforminti kaip politinei partijai, nes "yra reikalingas partijos vardas kai kuriems neatidedamiems reikalams ir kaip susižinojimui su latviais"⁹⁷. Reikšminga, jog TLDP, teigdama apie būtinus ryšius su latviais ir ketindama siųsti atstovus į "Latvių tautą", lyg ir pretenduoja atstovauti savo tautai. Turbūt ne antraeilis dalykas buvo ir akcentuotas būtinumas neatidėlioti partijos steigimo. Juk kitą dieną po TLDP steigiamojo

---

* Vienybę su latvių tauta deklaravo ir LDP, tačiau faktų apie konkrečius bandymus užmegzti su ja ryšius neaptikta.

susirinkimo - lapkričio 29-ąją (gruodžio 11) "Vilniaus žinių" redakcijoje buvo sušauktas lietuviškų partijų susirinkimas dėl vienybės kovoje prieš esamą santvarką⁹⁸, ir turbūt tautiniai demokratai šlame susirinkime norėjo dalyvauti jau kaip politinė partija. Tačiau, J. Basanavičiaus liudijimu, šis susirinkimas "liko be pasekmių, socialdemokratams į tai nelinkstant"⁹⁹. TLDP, turėdama savo rankose faktiškai vienintelį veiksmingą lietuvišką laikraštį, matyt, pretendavo į lietuvių tautinio judėjimo koordinatorės vaidmenį. Čia galbūt ir slypi nesutarimų su LSDP minėtame susirinkime šaknys. LSDP, būdama gausiausia partija ir turėdama stiprią organizacinę struktūrą, be to, pasiryžusi panaudoti kovai prieš carizmą radikaliausias priemones, nenorėjo užleisti pozicijų revoliuciniame judėjime, kuriame tautinis klausimas buvo pats svarbiausias. Be to, lapkričio 23 (gruodžio 6) d., t.y. rytojaus dieną po Didžiojo Vilniaus seimo, LSDP, nepatenkinta seimo nutarimais, sušaukė savo šalininkų suvažiavimą, kuriame buvo nutarta imtis radikalių priemonių šiems nutarimams įgyvendinti, netgi griebtis ginkluotos kovos. Tai neatitiko TLDP legalios kovos metodų, tačiau turbūt, keičiantis politinei situacijai, TLDP darė kai kurių nuolaidų. "Vilniaus žinios", netituluotas TLDP organas, 1905 m. lapkričio - 1906 m. vasario mėnesiais nė karto nepasisakė prieš ginkluotas akcijas Lietuvos kaime. Galimas daiktas, jog TLDP, tiesiogiai nepasisakydama prieš socialdemokratų, nepavykus tapti koordinaciniu tautinio judėjimo centru, tikėjosi išlaikyti idėjinio - politinio vadovo vaidmenį. Kaip jau kalbėta, šias mintis galima priskirti hipotetinėms, tačiau analogiška išvada peršasi analizuojant TLDP programos projektą (žr. toliau P. 106.).

Taigi 1905 m. spalio ir lapkričio mėnesiais "Vilniaus žinių" grupė, pasinaudojusi palankia politine situacija, suorganizavo lietuvių suvažiavimą Vilniuje, šiuo periodu tapdama politine jėga, bandančia telkti lietuvių tautą. Netrukus po Didžiojo Vilniaus seimo nuosakieji liberalai įkuria TLDP, turėjusią prisidėti prie šio seimo nutarimų įgyvendinimo. Tikėtina prielaida, jog TLDP 1905 m. pabaigoje - 1906 m. pradžioje siekė vadovauti lietuvių tautiniam judėjimui. Trūkstant faktinės medžiagos, lieka neaišku, ar ji pretendavo į koordinacinio centro, ar idėjinio - politinio vadovo vaidmenį.

TLDP programiniai siekliai

TLDP programos projekto analizė, be abejojimo, reikalauja atskiros studijos, tačiau, autorių nuomone, šiame darbe pravartu aptarti bent jau esminius partijos veiklos orientyrus. Priešingu atveju būtų neįmanoma polemizuoti dėl TLDP reikšmės ir vietos lietuvių tautiniame judėjime.

TLDP programos, kaip ir kitų dokumentų (manifesto, įstatų, atsišaukimų), autorius buvo J. Basanavičius. Šios programos pagrindiniai principai jau suformuluoti minėtame J. Basanavičiaus straipsnyje, išspausdintame "Vilniaus žiniose" 1905. XI. 27 (XII. 10). Tačiau dėl represijų, prasidėjusių po Didžiojo Vilniaus seimo, programinių dokumentų rengimas turbūt komplikavosi, nes šis darbas reikalavo kolegialumo, o dauguma partijos narių slapstėsi. J. Basanavičius, stengdamasis išvengti policijos persekiojimo, kurį laiką gyveno Kaune. Čia 1906 m. vasario 13 - 17 (vasario 26 - kovo 2) d. jis ir parašė "plačią" TLDP programą¹⁰⁰. Matyt, labai skubėta, nes TLDP rengėsi dalyvauti rinkimuose į I Valstybės dūmą (tarp kitko, reikia pažymėti, jog ši programa parengta TLDP Vilniaus ir Kauno kuopų svarstytos ir priimtos trumposios programos pagrindu¹⁰¹)*. Bet partijos suvažiavimo surengti nebesuspėta, ir galutinės redakcijos programa nesulaukė. Dėl šių priežasčių, lyginant ją su beveik tuo pačiu metu parengtomis LSDP (1905) ir ypač LDP (1906. III. 4) programomis, krinta į akis neišbaigta jos struktūra, neapibrėžtos kai kurių paragrafų formuluotės (skyriuose "Tautos sveikata", "Tautos apšvieta", "Karumenės dalykai"). Tačiau apskritai didesnė programos dalis turi konstitucinę išraišką.

Pastudijavus TLDP programą, atrodo, jog pagrindiniai jos punktai pakartoja LDP ir LSDP programų postulatų: Lietuvos politinė autonomija, demokratiniai valdymo ir savivaldos principai, lietuvių kalbos ir apskritai tautinės

---

* Rastas tik šio dokumento fragmentas (MACB RS, F. 27. Vž.- 9).

kultūros gynimas ir t.t.¹⁰². Ir tai visai natūralu, nes jie išplaukė iš bendros to meto nacionalinio judėjimo programos, kurią koncentruotai išreiškė Didžiojo Vilniaus seimo nutarimai. Vis dėlto kai kuriais akcentais ši programa išsiskyrė iš anksčiau minėtų, ir visų pirma keldama aukščiau kitų "tautos vienybės" idėja, etnokultūrinius pradus laikydama tautos išlikimo, egzistavimo ir vystymosi pagrindu. Kova su nutautimu, dėl tautos savitumo išsaugojimo, turėjo tapti nuolatinio besikuriančios partijos uždaviniu. Jo sėkmės garantu buvo laikomas demokratinių valdymo principų įgyvendinimas ir visų pirma Lietuvos politinės autonomijos realizavimas¹⁰³.

Pačiame TLDP programos projekte, priešingai LDP ir LSDP programoms, nebuvo išskirti partijos artimiausi ir tolesni tikslai, o visas dėmesys sutelktas į Lietuvos autonomijos dalykus. Tačiau tai nereiškė, kad partija nekėlė nepriklausomos valstybės idėjos. TLDP programos projektą svariai papildė Manifestas, kuris ir turėjo būti išspausdintas greta TLDP programos¹⁰⁴. TLDP veikloje "tuolaikiniu pereinamu tikslu" turėjo tapti Lietuvos autonomija etnografinėse ribose, sujungta su Rusija federaciniais ryšiais¹⁰⁵. Ten pat aiškiai pabrėžiama, jog "[...] partija žada pirmiausiai atgaivinti tarp žmonių viltį, kad lietuviai galėsia politiškai atsigaivinti, už savo tautystės teises kovoti ir įsteigti sau, kaip ir šenovėje kad buvo, savistovią ateitėje valstiją"¹⁰⁶. Dar ryškiau tautinės valstybės idėja užfiksuota kitoje formuluotėje, kur pažymėta, kad valstybė galėtų garantuoti sėkmingą kultūrinį ir ekonominį vystymąsi tik tada, kada "... pati tauta taptų viršiausiuoju savo krašto valdytoju ir pati galėtų savo likimą kreipti ir tvarkyti. TLD partija pasirūšo kovoti už pilną įkūnijimą šito demokratijos principo Lietuvoje, idant valstija kuo geriausiai galėtų gyveniman įvykdinti, realizuoti paminėtąjį principų siekį"¹⁰⁷. Vadinasi, tautos suverenumas suprantamas kaip absoliutus demokratijos principas ir kaip vienintelė priemonė normaliai jos egzistencijai.

Aptariant Lietuvos autonomijos reikalus, jos garantais programoje buvo nurodomi "Rusijos valstijos įstatymai", kurie turėjo būti priimti "visos valstijos steigiamajame seime"¹⁰⁸. Toliau programoje plačiai išdėstytos autonominės savivaldos ir centro vykdomosios valdžios funkcijos. Centrinei valdžiai buvo paliekama aukščiausios valdžios

funkcijos bendroje valstybėje, užsienio reikalų atstovavimas, valstybinių mokesčių sistemos tvarkymas, pinigų leidimas, kariuomenės reikalai (lietuvių karinę tarnybą turėjo atlikti autonomiškos Lietuvos ribose), vyriausiojo teismo funkcijos (pastaboje pažymėta, kad prie Senato turi būti įkurtas specialus Lietuvos skyrius)¹⁰⁹. Autonominės Lietuvos seimas turėjo nustatyti vietinės savivaldos formas ir kompetenciją, mokesčius vietos reikalams; buvo numatyta, kad jis galės disponuoti Lietuvai skirta biudžeto dalimi, spręsti įvairius kultūrinio gyvenimo klausimus ir kt.¹¹⁰. Siekiant apsisaugoti nuo centrinės valdžios diktato, viename iš programos paragrafų nurodoma, kad centrinės įstaigos privalės tvirtinti visus autonominės Lietuvos seimo priimtus įstatymus, pateiktus tris kartus ta pačia forma¹¹¹. Šiomis detalėmis TLDP programos projektas gana artimas LDP antrajai (1906) programai, tik pastarosios formuluotės kur kas nuoseklesnės. Kai kurie momentai radikalesni TLDP programoje (pavyzdžiui, labiau apribota centrinės valdžios organų kompetencija)¹¹², kiti - LDP programoje (pavyzdžiui, aiškiau ir tiksliau suformuluotos demokratinės teisės ir laisvės)¹¹³. Panašiai nusakomos ir autonominės Lietuvos ribos, tiksliai LDP programoje jos nurodytos preciziškiau¹¹⁴.

TLDP programos skirsnių "Tautos apšvieta", "Sociališka politika", "Teismaš", "Karumenės dalykai" teiginiai taip pat iš esmės identiški LDP programos analogiškų skirsnių formuluotėms.

Peržvelgus tautinių demokratų programinius dokumentus (Memorandumą gr.Vitei, Manifestą, Programos projektą, įstatus, atsišaukimus ir kt.), negalima nepastebėti, jog pagrindiniais postulatais jie tarpusavyje neprieštarauja. Turint galvoje, jog visų žinomų dokumentų autorius buvo J.Basanavičius, problema, rodos, iš karto turėtų atkristi. Tačiau, kita vertus, šie dokumentai juk buvo svarstomi ir priimami, be abejonės, kolegialiai, o dauguma TLDP narių turėjo didžiulę dalyvavimo tautiniame judėjime patirtį. Be to, TLDP programiniai dokumentai dauguma savo postulatų buvo nuoseklus nuosaikiųjų liberalų kultūrinės - šviečiamosios veiklos tęsinys. 1905 m. tautinės revoliucijos laikotarpiu etnokultūrinės veiklos orientyrai iš esmės nepakito - tautos kultūros puoselėjimas ir toliau buvo

laikomas jos egzistencijos pagrindu*. Todėl visiškai teisėtai kyla klausimas, kaip paaiškinti nuosaikiųjų liberalų posūkį į politinę veiklą 1905 m. pabaigoje - 1906 m. pradžioje. Juk šitoks taktikos pasikeitimas lyg ir prieštaravo jų kultūrinės - šviečiamosios veiklos tradicijoms, pradėjusioms formuotis dar XIX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje. Į šį klausimą, be abejo, negalima atsakyti vienareikšmiškai, tačiau tokį jų pozicijos dalinį pasikeitimą greičiausiai nulėmė tautos vienijimo uždaviniai ("tautos vienybės" principo įgyvendinimas): "T.L.D. partija ketina kovon sutraukti ir suvienyti medegiškas ir intelektuališkas tautos spėkas, budinti tautiškąją žmonių sąmonę, sužadinti tautiškosios vienybės ir solidariškumo jausmus ir remti tautiškuosius lietuvių reikalus"¹¹⁵. Iš esmės keičiantis politinei situacijai, keitėsi ir tautinių demokratų taktika.

Jau susiorganizavusių į politinę partiją tautinių demokratų taktikos klausimai programiniuose dokumentuose atskleidžiami labai šykščiai. Tik viename iš paragrafų, kalbant apie demokratinio autonominio valdymo Lietuvoje įvedimą, pažymėta: "T.L.D. partija eis drauge su visomis lietuvių ir tomis rusų politiškomis partijomis, kurios nori ir žada siekti to paties tikslo"¹¹⁶. Panašiai buvo teigiama ir TLDP steigiamojo susirinkimo metu¹¹⁷. Siekiant įgyvendinti partijos artimiausius ("pereinamuosius") uždavinius, buvo deklaruojamas parlamentinis veikimas, kuris sietas su konstitucinio valdymo visoje Rusijoje įvedimu¹¹⁸. Programiniuose dokumentuose neretai vartojamas ir "kovos" terminas¹¹⁹, bet konkretūs šios kovos būdai ir priemonės nebuvo aptariami. Šia prasme nuosaikieji liberalai liko ištikimi savo ankstesnei linijai. Kaip matyti iš Manifesto¹²⁰, taip pat J. Basanavičiaus straipsnio "Vilniaus žiniose"¹²¹, TLDP nesiekė išeiti už "realios" politikos rėmų. Tačiau šie rėmai revoliucijos laikotarpiu smarkiai išsiplėtė - tautos vienijimo uždaviniai determinavo ne tik etnokultūrinį, bet jau ir etnopolitinį TLDP deklaracijų pobūdį.

---

* Lietuviškos spaudos draudimo panaikinimas 1904 m. faktiškai reiškė oficialų lietuvių tautos egzistavimo pripažinimą de facto, todėl nuo 1904 m. atsirado tik naujos, kur kas palankesnės kultūrinės - organizacinės veiklos galimybės, o svarbiausi kultūrinės veiklos uždaviniai liko tie patys.

TLDP atvirai nestojo prieš kitas partijas, bet stengėsi būti virš jų, jungdama savo programoje bendrus to meto politinių ir kultūrinių organizacijų reikalavimus, sąmoningai vengdama fiksuoti tuos momentus, kurie galėjo skaldyti tautą. Todėl programoje nebuvo išryškėjusi partijos klasinė nuostata, liko neaiškus agrarinio klausimo sprendimas (beje, ir kitos to meto lietuvių partijos, tarp jų ir LSDP¹²², šiuo klausimu aiškios pozicijos nepateikė). Žiūrint iš nacionalinio judėjimo pozicijų, ši TLDP platforma, be abejo, buvo pažangi. Tik klasinės proletariato sąmonės požiūriu ji atliko konservatyvų vaidmenį. Beje, agrarinį klausimą buvo bandoma spręsti, tačiau bendros platformos parengti nespėta. Kaip matyti iš pastabų TLDP programos projekto parašėse, vieningos nuomonės tarp partijos narių nebuvo. Programos projekto autoriaus J. Basanavičiaus nuomone, reikėjo sudaryti bendrą žemės fondą ir iš jo pardavinėti "prieinama kaina" žemę mažžemiams ir bežemiams valstiečiams. Į šį fondą neapmokamai turėjo būti nusavintos majoratų, vienuolynų, caro valdžios pareigūnams priklausančios žemės ir už minimalią kainą, matyt, valstybės lėšomis, išpirtos viršijančios nustatytą maksimumą (250 - 300 ha) pavienių dvarininkų žemės¹²³. Neatpažintas programos projekto pastabų autorius pasisako už žemės, kaip privatinės nuosavybės, neliečiamybę, abejoja, ar valstiečiai pajėgs tą žemę pirkti¹²⁴.

Panagrinėjus programos projekto skyrius "Ekonomijos ir finansų politika"¹²⁵ ir "Sociališka politika"¹²⁶, aiškėja, kad TLDP, nors atvirai ir nedeklaruodama, savo socialinę bazę matė valstietijoje, kaip lietuviškiausiam to meto socialiniame sluoksnyje. Faktiškai toks vertinimas neprieštaravo "tautos vienybės" idėjai, nes atspindėjo realiai susiklosčiusią krašto sociokultūrinę situaciją. Kita vertus, stebina gana kategoriškai neigiami Lietuvos dvarininkijos socialinio - ekonominio statuso vertinimai¹²⁷, faktiškai eliminavę TLDP dialogą su šiuo luomu, nors kituose dokumentuose¹²⁸ ir praktinėje veikloje (rinkimuose į I Valstybės dūmą)¹²⁹ ieškoma bendrų sąlyčio taškų. Nuoseklios linijos šiuo klausimu, kaip matyti, nebuvo, tačiau "tautos vienybės" principas anksčiau ar vėliau turėjo nulemti konstruktyvų šios problemos sprendimą.

Kaip jau užsiminta, TLDP reikalavimai politinėje plotmėje iš esmės nesiskyrė nuo kitų lietuviškų partijų, tačiau šių

reikalavimų argumentacija specifinė (tiesa, ji neprieštaravo V.Kudirkos "Varpo" tradicijoms). Programos projekto autorių supratimu, politinės nepriklausomybės projektų įgyvendinimas tėra priemonė tautos egzistencijai, nes pati tauta yra sau tikslas. Jos "kultūriškoji ir ūkiškoji gerovė"¹³⁰ tiksliausiai ir apibūdina šį tikslą. Šie kultūriniai tautos uždaviniai programiniuose TLDP dokumentuose pakankamai detaliuoti¹³¹. Ypač akcentuojamas lietuvių kalbos, kaip svarbiausios kultūrinės vertybės, gynimo lozungas. Programoje pasisakoma už lietuvių kalbos, kaip pagrindinės kalbos, vartojimą visose administracijos, teismo ir kitose įstaigose autonominės Lietuvos teritorijoje. Taip pat numatyta atsižvelgti ir į kitataučių interesus, suteikiant teisę, kur jų yra dauguma, valdžios įstaigose vartoti "savo kalbą", o susikalbėjimui autonominės Lietuvos įstaigose, taip pat susirašinėjimui tarp jų nemokantiems lietuvių kalbos leisti vartoti rusų kalbą¹³². TLDP, remdamasi tautinės valstybės idėja, faktiškai reikalavo išimtinių lietuvių tautos teisių. Be abejo, tai sukėlė kitų Lietuvoje gyvenančių tautų inteligentijos nepasitenkinimą, taip pat ir neigiamą LDP reakciją^{*133}. TLDP atvirai propagavo nacionalinės valstybės idėją, kurią tiksliausiai išreiškė formulė tauta=valstybė. Todėl vienas iš svarbiausių TLDP programinių punktų, kuris teigė, kad "valdymo forma Lietuvoje turi būti konstitutiška valstija su seimu Vilniuje, susidedanti iš tautos atstovų, išrinktų visuotiniu, lygiu, stačiu ir slaptu balsavimu"¹³⁴, be abejo, buvo suprantamas kaip siekimas apriboti kitataučių teises. Todėl visiškai nekella nusistebėjimo, kad Kauno miesto žydai, rengdamiesi rinkimams į I Valstybės dūmą, sutinka derėtis tik su "lietuvių demokratais, o ne nacionaldemokratais"^{*135}, nes LDP programoje pasisakoma už "Lietuvos autonomiją su seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu,

---

* LDP besąlygiškai negalėjo pritarti šiai formulotei tik dėl taktinių sumetimų - ji glaudžiai bendradarbiavo su pažangiąja Lietuvos lenkų, žydų ir baltarusių inteligentija.

* Tiesa, istoriografijoje lietuvių tautiniai demokratai neprilyginami lenkų endekams. Nors šių partijų pavadinimai ir identiški, tačiau jos skyrėsi tiek užimama vieta abiejų tautų politiniame - kultūriniame gyvenime, tiek savo deklaruotais tikslais. Be abejo, TLDP ir lenkų endekų tikslų ir veiklos lyginamajai analizei turėtų būti skirta atskira studija.

slaptu, betarpišku ir lygiu balsavimu, be skirtumo tautos, tikėjimo..."¹³⁶ Ten pat, panašiai kaip ir TLDP programoje, reikalaujama išskirtinio lietuvių kalbos statuso, pasisakoma už lietuvišką mokyklą ir teismą, knygų, laikraščių, atsišaukimų leidimą ir t.t.¹³⁷ Tačiau LDP programa deklaravo ir analogiškas kitataučių teises, kai TLDP programoje jos buvo nepakankamai akcentuojamos. Vis dėlto čia nereikia užmiršti, kad buvo kuriamas modelis tautinės valstybės, kurioje sąvokos "Lietuvos valstybės pilietis" ir "lietuvis" būtų adekvačios. Galbūt todėl plačiau apie nelietuvių teises TLDP programoje ir nekalbama. Vis dėlto kituose TLDP dokumentuose (atsišaukimuose į rinkėjus), matyt, taktiniais sumetimais buvo pažymima: "[...] stengsimės, kad ateityje visos tautos turėtų lygias politiškas ir pilietiškas teises, kaip Lietuvoje, taip ir visoje valstijoje"¹³⁸. Dar plačiau ir aiškiau už visų Lietuvoje gyvenančių tautų teises pasisakoma antrajame atsišaukime į Kauno rinkėjus^{*139}. Bet anksčiau minėtų programinių nuostatų nebuvo atsisakyta, nes jas determinavo sudėtingi politiniai - kultūriniai procesai.

Kylant Lietuvos autonomijos, o perspektyvoje ir nepriklausomos valstybės idėjoms, šalia kovos prieš rusifikaciją, vis aktualesnė tapo kovos su polonizacija problema, aštrėjo lenkų - lietuvių santykiai. 1905 m. rugsėjo - lapkričio mėnesiais vykusiuose visos Rusijos žemietijų ir miestų atstovų suvažiavimuose, kur buvo svarstomi autonomijos klausimai, Lietuvos lenkų atstovai (K.Lednickis, T.Vrublevskis) pasisakė prieš Lietuvos autonomijos klausimo kėlimą, siūlė tenkintis Lenkijos autonomija, kuri apimtų ir Lietuvą^{*140}. 1905 - 1906 m. aktyvią veiklą Vilniuje ir Vilniaus gubernijoje išvystę lenkų endekai Lietuvą, kaip ir Baltarusiją, laikė tik istoriniu teritoriniu vienetu, nepripažino jai jokių teisių į savarankišką egzistenciją¹⁴¹. Lenkų laikraščiai "Gazeta Polska", "Kurjer litewski", "Wiek", "Dziennik Wilenski" ir kiti lietuvių tautinį judėjimą apibūdindavo kaip

---

* Pirmasis TLDP Vilniaus kuopos parengtas atsišaukimas į Kauno gubernijos rinkėjus turbūt ir buvo Kauno kuopos atmetas dėl pernelyg ryškių tautinių akcentų.

* Lietuvai numatoma tam tikra savivalda Lenkijos autonomijos rėmuose.

saujelės "litvomanų separatistų" judėjimą, lietuvių kalbos teisių gynimą tapatino su šovinizmu¹⁴². Tuo tarpu Lietuvos lenkų pažangiosios demokratinės jėgos, artimai bendravusios su LDP ir 1906 m. pirmoje pusėje susitelkusios apie dienraštį "Gazeta Wilenska"* , buvo gerokai silpnesnės ir negalėjo tapti atsvara nacionalistinėms (endeikiškoms)¹⁴³. Netgi vieno Lietuvos lenkų pažangiųjų demokratų sparno lyderių, kandidato į I Valstybės dūmos atstovus T.Vrublevskio platforma iš dalies išreiškė kadetų programinius siekius - joje pasisakoma tik už plačią lietuvių ir baltarusių žemių savivaldą, pripažįstant tik Lenkijos autonomiją¹⁴⁴. Faktiškai tai buvo senosios bajoriškosios lietuviškos politinės savimonės tradicijų tęsinys, lėmęs specifinę šio luomo nuostatą dėl kalbos ir jos reikšmės politinėje - kultūrinėje sistemoje. Šią nuostatą gana tiksliai apibūdina M.Riomeris 1911 m., teigdamas, jog kalba yra "vien įrankis, vien forma, bet neišreiškia visuomeniško skirtumo turinio"¹⁴⁵. J.Basanavičius, kiti TLDP nariai, kaip vėliau ir A.Smetona, šioje formuluotėje ir matė pavojų tautinės kultūros ugdymui, žiūrėjo realias galimybes polonizacijai plisti. Todėl jie ir kritikavo LDP, kuri etnopolitinius tikslus deklaravo kaip galutinius partijos tikslus, o kita vertus, norėdama įgyvendinti šiuos tikslus, tai yra realizuoti nepriklausomos demokratinės Lietuvos projektą, siūlė integruoti visų Lietuvoje gyvenusių tautų pažangias demokratinės jėgas. Bet juk šios jėgos labai skirtingai projektavo būsimos Lietuvos modelį (nė viena iš jų neįsivaizdavo visiškai nepriklausomos Lietuvos etnografinėse jos ribose), o sociokultūrinė Lietuvos padėtis dar negarantavo Lietuvos valstybingumo atkūrimo lietuvių etnoso pagrindu. Todėl tautiniai demokratai LDP demokratizacijos principų deklaravimą laikė nepakankamu. TLDP programa turbūt tiksliausiai formulavo naujos buržuazinės ideologijos pagrindus. Ji etnokultūrinio bendrumo suvokimą, tautinės kultūros ugdymą, ypač savos kalbos puoselėjimą iškėlė į pirmąją vietą (nepamirškime, kad iš dalies panaši "Aušros" ir V.Kudirkos "Varpo" pozicija). Šie komponentai buvo laikomi svarbiausiais ne tik "mažos"

---

* "Gazeta Wilenska" - visuomeninis - politinis ir literatūros dienraštis, ėjęs 1906.I.15(28) - VII.25(VIII.8).

tautos kovoje dėl išlikimo, bet ir jos egzistencijoje apskritai. Buvo suprantama, jog, siekiant palaikyti tautos "gyvybingumą", būtina rūpintis savitos kultūros ugdymu. Tautiškumas, kaip svarbiausia to savitumo išraiška apibūdinantis tautos individualumą, leidžiantis užimti lygiatęsę padėtį tautų bendrijoje, tapo absoliučia vertybe. Tik su šia vertybe buvo siejamas kuo plačiausias atskirų individų galimybių panaudojimas, jų dvasinių poreikių patenkinimas. Ji turėjo tapti svarbiausiu argumentu (šalia istorinių tradicijų) reiškiant tautos teises į visišką politinį savarankiškumą, o jį išsikovojus - svarbiausia jo išsaugojimo prielaida. Taigi TLDP programa buvo ilgalaikio, perspektyvinio pobūdžio. Joje pabrėžiama, kad "lietuviams [...] yra labai brangi ir svarbi jų tautystė ir jos prilaikymas, kaip dabar, taip ir ateityje"¹⁴⁶. Šia prasme netenka abejojti jos tiesioginėmis sąsajomis su 1924 m. įkurtos Lietuvių tautininkų sąjungos programine platforma. Pastarojoje, sudarytoje jau visiškai kitomis politinėmis aplinkybėmis, išliko minėtų sentencijų esmė, pažymint, jog "Tautinės sąjungos tikslas - tautiška kultūra, ugdoma laisvoj, nepriklausomoj, demokratiniiais ir teisės pagrindais tvarkomoj Lietuvoj su Klaipėda, Vilniumi ir Gardinu"¹⁴⁷.

TLDP rinkimuose į Valstybės dūmą

Nors TLDP liečianti medžiaga išblaškyta ir fragmentiška, tačiau apie partijos dalyvavimą Kauno gubernijos rinkimuose į I Valstybės dūmą galima susidaryti kiek ryškesnį vaizdą iš to meto periodikos. Tai gana vertingi duomenys, leidžiantys patikslinti Kauno gubernijos atstovų partinę priklausomybę, taip pat nustatyti TLDP taktiką reakcijos sąlygomis. Suvalkų ir Vilniaus gubernijų rinkimuose TLDP neparodė tokio aktyvumo.*

Kaip jau minėta, organizuojant TLDP didžiulį vaidmenį suvaidino J. Basanavičius. Nuo 1906 m. vasario pradžios jam

---

* Suvalkų gubernijai I Dūmoje atstovavo tik 2 atstovai, be to, ten didelę įtaką turėjo LDP ir LSDP (nors LSDP rinkimus boikotavo). Vilniaus gubernijoje, matyt, nesitikėta iškovoti nė vieno mandato, nes Vilniaus mieste buvo daugiausia žydų rinkėjų, o pačioje gubernijoje dėl nustatytų rinkėjų skaičiaus pagal kurijas ir dėl etninių Vilniaus krašto ypatybių išrinkti savo atstovą į Dūmą faktiškai buvo neįmanoma.

gyvenant Garliavoje, buvo organizuojama TLDP Kauno kuopa, kuri įsteigta 1906.II.11(24)¹⁴⁸. Tikslus jos narių skaičius nežinomas. Steigiamojo susirinkimo metu į Kauno kuopos komitetą buvo išrinkti: pirmininku - St.Raila, išdininku - R.Šliūpas, sekretoriumi - K.Samajauskas, nariais - vaistininkas Poška ir vargonininkas bei vargonų meistras J.Garalevičius. Taip pat identifiukuota ir dalis kitų Kauno kuopos narių: mokytojas T.Žilinskis, kun.prof. P.Januševičius, Garliavos vaistininkas K.Ąglinskas, Ciemnolonskis, Jodkauskas, kun.J.Jarašiūnas, I Valstybės dūmos nariai L.Lopas ir J.Sabalis¹⁴⁹, nors, be abejo, kuopos gretos buvo kur kas platesnės.

Iš pradžių buvo planuojama dalyvauti Kauno miesto atstovų rinkimuose į Dūmą (03.28). Todėl visų pirma bandyta pagausinti partijos narių skaičių, laiduoti rinkėjų paramą. Todėl vasario 25 (kovo 10) ir kovo 4 (17) Tilmanso fabriko salėje komitetas organizavo lietuvių susirinkimus. Pirma-jame iš jų dalyvavo 400 - 500 žmonių. Susirinkimo metu komiteto nariai St.Raila, K.Samajauskas, taip pat T.Žilinskis ir iš Vilniaus atvykęs Pr.Klimaitis savo kalbose aiškino partijos programą, kvietė visus vienytis ir stoti į partiją. Antrajame susirinkime St.Raila, plačiai aiškindamas programoje numatytas priemones ūkininkų ir darbininkų padėčiai pagerinti, stengėsi įtraukti juos į TLDP¹⁵⁰. Šios priemonės teigiamų rezultatų nedavė - naujų narių pritraukti nepavyko. J.Basanavičius šią nesėkmę aiškino priešiška veikla kun.K.Olšausko, patraukusio daug lietuvių prie Vilniaus vyskupo E.Ropo "Romos katalikų krikščionių - demokratų partijos".

Taip pat nesėkmingai bandyta sudaryti bendrą bloką su žydų demokratiniiais sluoksniais, šiems sutikus tartis tik su lietuvių "demokratais, o ne su nacionaldemokratais"¹⁵¹. Tačiau dalyvauti rinkimuose neatsisakyta ir kandidatais nuo partijos buvo iškelti R.Šliūpas, kun. prof. P.Januševičius, Ciemnolonskis, St.Raila, Jodkauskas, K.Samajauskas, J.Jarašiūnas¹⁵². Agitacijos tikslais Kaune išplatintas atsišaukimas "Rinkėjai Kauniečiai!"¹⁵³, kuriame išdėstyti pagrindiniai programos teiginiai: pasisakoma už autonomiją, demokratinę valdymą ir demokratines laisves, akcentuojamas visų tautų nevaržomas kultūrinis ir ekonominis vystymasis. Agrariniu klausimu buvo pasisakoma už žemės suteikimą bežemiams ir mažžemiams,

teisingą mokesčių paskirstymą, o kai kurių ir panaikinimą. Ten pat pabrėžiama, kad TLDP kandidatai gins visos Lietuvos darbo žmonių reikalus, o partija pristatoma kaip "tautos darbo žmonių partija"¹⁵⁴. Taigi, politiniais sumetimais, siekiant platesnės rinkėjų paramos, išplėsti partijos eiles, buvo daugiausiai akcentuojami bendrademokratiniai reikalavimai, nevengiant, tačiau ir neišryškinant, kaip kad TLDP programoje, tautinių akcentų. Tačiau nepavykus sutelkti Kauno lietuvių, partija patyrė pralaimėjimą.

Kur kas sėkmingesni buvo balandžio 8 d. Kauno gubernijos atstovų rinkimai. Čia J.Basanavičiaus, Pr.Klimaičio bei LDP nario A.Smetonos pastangomis pavyko sutelkti lietuvių rinkėjus (jų buvo 39) ir po ilgų ginčų susitarti, jog reikia jungtis su žydų rinkėjais ir iškelti bendrus kandidatus. Dvarininkai buvo vertinami kaip negalintys atstovauti tautos interesams¹⁵⁵. Atstovais į Dūmą buvo išrinkti 6 lietuvių rinkėjų susirinkimo iškelti kandidatai: žydas Bramsonas, dvarininkų kurijai atstovavę kun.V.Jarulaitis ir demokratinėmis pažiūromis garsėjęs advokatas Č.Milvydas*, TLDP nariai L.Lopas ir J.Sabalis ir LDP narys J.Kubilius. Baigiamajame susirinkime Pr.Klimaitis vėl agitavo už TLDP, ir, kaip nurodo J.Basanavičius, nemažai iš susirinkimo dalyvių įstojo į partiją¹⁵⁶.

Taigi Kauno gubernijos rinkimuose TLDP pavyko konsoliduoti lietuvių rinkėjus, faktiškai Kauno komitetas tapo koordinaciniu centru. Prie to nemažai prisidėjo ir TLDP Vilniaus kuopos atstovai. Du TLDP nariai buvo išrinkti atstovais į Dūmą. Taigi, panašiai kaip ir organizuojant Didįjį Vilniaus seimą, TLDP vėl pavyko užimti vadovaujančias pozicijas konkrečioje politinėje akcijoje. Tačiau tai buvo paskutinis žinomas TLDP pasirodymas politinėje arenoje.

---

* Žydų prašomi lietuviai sutiko į atstovų sąrašą įtraukti lietuvių dvarininką Č.Milvydą, o vėliau vietoj atsistatydinusio kun.A.Bačkio buvo išrinktas visus patenkinęs kun.V.Jarulaitis.

Kaip jau minėta, rinkimais į I Valstybės dūmą baigėsi TLDP organizacinis etapas. Nėra faktinės medžiagos, užuominų, jog būtų vykęs suvažiavimas, svarstyta ir priimta "plačioji" programa. Faktiškai nuosaikieji liberalai taip ir nesukūrė tokios organizacijos, kaip LDP ar LSDP. To priežasčių, visų pirma, matyt, reikia ieškoti besikeičiančioje to meto politinėje situacijoje. Kylančios reakcijos sąlygomis perspektyva, kad partija bus legalizuota, tapo nereali. Tuo tarpu nelegaliai politinei veiklai prieštaravo jau minėti nuosaikiųjų liberalų taktikos principai. Be to, organizaciniam, taip pat ir idėjiniam partijos konsolidavimuisi įtakos turėjo ir subjektyvios priežastys, susijusios su J.Basanavičiaus asmeniu. Dėl caro valdžios persekiojimo 1906 m. sausio mėnesio pradžioje jam išvykus į Peterburgą, o nuo vasario mėnesio gyvenant tai Kaune, tai Garliavoje, Vilniaus kuopos veikla, kurioje telkėsi TLDP pagrindinės intelektualinės jėgos, neteko savo ankstesnio gyvumo. Nesant J.Basanavičiaus, kuris buvo kuopos vienijančiu veiksmu, prasidėjo TLDP lyderių J.Kriaučiūno ir Pr.Klimaičio nesutarimai su "Vilniaus žinių" leidytoju P.Vileišiu, kurie baigėsi pirmųjų dviejų pasitraukimu iš "Vilniaus žinių" redakcijos¹⁵⁷. Vilniaus kuopa, kaip ir anksčiau, aktyviai dalyvavo kultūrinėje veikloje, tačiau apie jos konkrečias politines akcijas duomenų neturime. Tuo tarpu Kauno kuopos įkūrimas, be abejonės, atliko svarbų vaidmenį plečiant partijos narių eiles, jos politinę - idėjinę įtaką visuomenėje, tačiau tokių potencialių galimybių, kaip kad Vilniaus kuopa, ji neturėjo ir partijos centro vaidmens atlikti neįstengė. Bet ar galėjo partija, kaip politinė organizacija, viena sujungti ne socialinės klasės, o visos tautos interesus, ypač tuomet, kai tauta, vystantis kapitalizmui, socialiniu požiūriu vis labiau diferencijavoši, o visuomeniniame - politiniame gyvenime aktyviai veikė kitos partijos - LDP, LSDP ir besikurianti Lietuvos krikščionių demokratų sąjunga, siekusios atstovauti atskirų visuomenės sluoksnių klasiniams interesams*. Tiesa, tebeegzistavo labai svarbi

---

* Kitas dalykas, kad šioms partijoms ne visada pavykdavo įgyvendinti savo ketinimus. Antai 1905 - 1907 m. revoliucijos laikotarpiu LSDP veiklos sfera apėmė net vidutinius ūkininkus, o juos patraukti į savo pusę be

objektyvi prielaida - feodalizmo liekanos: tautinė priespauda ir dvarininkų žemėvalda, taip pat aktyvaizdus polonizacijos pavojus, kas, visa kartu paėmus, leido telkti tautą bendrai kovai. Tačiau vis ryškėjanti politinė konkurencija neleido sutelkti visų lietuvių politinių jėgų Didžiojo Vilniaus seimo nutarimams įgyvendinti.

1905 - 1906 m. pakilo LSDP akcijos. Ji tapo svarbiausia liaudies kovos su caro autokratija organizatore. Rytojaus dieną po Didžiojo Vilniaus seimo sukviestame darbininkų ir valstiečių susirinkime 1905 m. lapkričio 23 (gruodžio 6) d. LSDP atstovai iškėlė konkrečią veikimo programą siekiant iškovoti autonomiją; nutarta ginkluotis, naikinti caro valdžios įstaigas, vyti policiją, žandarus, caro administracijos paskirtus mokytojus, nemokėti mokesčių, kurti revoliucinius komitetus, įvesti naują tvarką Lietuvoje ir t.t.¹⁵⁸ Šioje veikimo programoje buvo detalizuota tai, ko dėl caro šnipų dalyvavimo nebuvo galima akcentuoti Didžiojo Vilniaus seimo posėdžiuose ir nutarimuose. Tuo tarpu besikuriančios TLDP propaguota "realios" politikos taktika, parlamentinė kova, švietėjiški, reformistiniai kovos būdai buvo gal kiek konservatyvūs ir neturėjo perspektyvų, bent jau konkrečiu 1905 m. gruodžio - 1906 m. vasario mėnesių revoliucinių akcijų Lietuvos kaime laikotarpiu, pritraukti prie savęs platesnius visuomenės sluoksnius. Ji buvo nepajėgi konkuruoti su LSDP, juolab kad pastaroji jau ėmė įgyvendinti kai kuriuos bendrus programinius reikalavimus¹⁵⁹. Tačiau, kita vertus, tiek TLDP programa, tiek vadinamoji kultūrinė - šviečiamoji veikla kėlė ne vienadienius uždavinius, buvo orientuota į tautinės savimonės ugdymą ir lietuvių tautos pagrindų stiprinimą. TLDP kūrė perspektyvinę tautos išlikimo ir suklestėjimo programą, remdamasi etnokultūrinėmis ir etnopolitinėmis tradicijomis. Tautinių demokratų lyderiai - J. Basanavičius, J. Kriaučiūnas ir kt. - LSDP revoliucinėse akcijose Lietuvos kaime vertino ir laikė priimtiniu ne socialinį, bet tautinį - demokratinių jų turinį: lietuviškas mokyklas, savų, lietuviškų vietinės administracijos organų kūrimą, lietuvių kalbos teisių gynimą ir t.t.¹⁶⁰. Jie, realiai vertindami ir suprasdami dideles

---

lietuvių deklaracijų buvo neįmanoma. Todėl klasinio atstovavimo klausimais specifinėmis Lietuvos sąlygomis nebūtinai privalėjo turėti klasinę išraišką.

socialdemokratų potencialias galimybes šioje veikloje ir vadovaudamiesi "tautos vienybės" principu, pritarė jai, o pretenzijas reiškė į nacionalinio judėjimo idėjinio - intelektualinio centro vaidmenį. LSDP galimybes šioje plotmėje ribojo siauri jų programos socialiniai rėmai, o LDP - priešingai, platus, visų Lietuvos gyventojų svarbiausius interesus apimantys reikalavimai. Abiems partijoms bendra tai, kad tautiniai aspektai jų programose nebuvo ypač akcentuojami, o tai kėlė TLDP nerimą. Jos veikėjams atrodė, jog, einant tokiu keliu, visų pirma atsiras aiškus atotrūkis nuo etnokultūrinių pradų ir dėl to sumažės galimybė sukurti sąlygas normaliam tautos gyvavimui.

Realioje praktinėje veikloje TLDP, būdama visų pirma tipiška politinė partija (be abejo, kiek gali būti tipiška partija nelegalios veiklos sąlygomis), norom nenorom tapo kitų partijų - LDP, LSDP - oponente. Tačiau revoliucinio pakilimo laikotarpiu dėl savo nuosaikios veiklos taktikos nei lietuvių visuomenės koordinuojančio centro, nei idėjinio intelektualinio vadovo funkcijų TLDP atlikti neįstengė.

Po rinkimų į I Valstybės dūmą TLDP veikla priblėso, tačiau bent jau dėl formalaus partijos egzistavimo iki 1906 m. pabaigos - 1907 m. pradžios abejoti netenka. Partijos buvimą iki tol liudija straipsniai periodinėje spaudoje ir laišškai¹⁶¹, TLDP lyderių J.Basanavičiaus ir J.Kriaučiūno susirašinėjime svarstyti partijos programiniai dalykai¹⁶², nors jau 1906 m. liepos 20 d. rašytame laiške J.Kriaučiūnas priekaištauja J.Basanavičiui, kad šis linkęs vienytis su Lietuvos demokratais¹⁶³. Tačiau jau 1907 m. apie tautinius demokratų spaudoje užsimenama labai retai. Apie partijos likvidavimąsi, jei jis ir įvyko, visuomenei nebuvo pranešta. A.Bulota 1909 m. išleistoje studijoje "Lietuviai" TLDP apibūdina kaip dar negalutinai išsiformusią partiją¹⁶⁴.

Visų pirma iš dalies partijos veiklą pratęsė "Sąjunga gražinti teises lietuvių kalbai Romos katalikų bažnyčiose"* (toliau - "Sąjunga"), daugiausiai kovojusi dėl lietuvių kalbos teisių Vilniaus vyskupystės bažnyčiose. "Sąjungos" organizavimosi laikotarpiu J.Basanavičius parašė Memorandumą popiežiui Pijui X¹⁶⁵, kuris jam ir buvo išsiųstas 1906.V.23 (buvo reikalauta atskiros nuo lenkų

---

* Sąjunga veikė 1906(?) - 1915 m.

Lietuvos bažnyčios iš trijų - Seinų, Žemaičių ir Vilniaus vyskupysčių¹⁶⁶. Didesnė Memorandumą pasirašiusiųjų dalis - J.Basanavičius, St.Raila, K.Samajauskas, R.Šliūpas, Pr.Klimaitis, T.Žilinskas, K.Aglinskas, M.Davainis - Silvestravičius, P.Vileišis¹⁶⁷ - buvę TLDP nariai. Taip pat pasirašė G.Landsbergis - Žemkalnis ir kunigaikštis J.Gediminas - Beržanskis - Klausutis¹⁶⁸, neabejotinai susiję su tautiniais demokratais¹⁶⁹. Be to, ždomu, kad Memorandumą J.Basanavičius pradėjo rašyti 1906 m. vasario mėnesį, tai yra pačiu aktyviausiu TLDP veiklos periodu. Reikia manyti, kad "Sajunga" veikė kaip vienas iš TLDP padalinių, kurį aktyviai turėjo remti Lietuvos dvasininkija. Be to, "Sajungos" tikslai asocijuojasi su TLDP steigiamajame susirinkime iškelto Vilniaus gubernijos atlietuvinimo klausimu¹⁷⁰.

"Sajungos" organu skelbėsi J.Ambraziejaus redaguojama "Šviesa". "Sajungos" ir TLDP tiesioginę "giminybę" taip pat liudija kun. Kajetono Jaunučio straipsnis, pasirodęs "Vilniaus žiniuose" 1907 m. pradžioje. Jame sakoma, kad "Šviesa" su "Šviesos laiškeliais" yra vienatinis lietuvių demokratų organas, o pastarieji skiriami nuo Lietuvos demokratų¹⁷¹, tai yra nuo LDP. Apie tai, kad "Sajunga" susidarė iš TLDP veikėjų, kalbama ir Tarybų Lietuvos enciklopedijoje¹⁷². 1907 - 1908 m. didesnę "Šviesos" bendradarbių dalį sudarė asmenys, anksčiau dalyvavę TLDP veikloje: J.Ambraziejus, J.Kriaučiūnas, J.Basanavičius, kun.St.Stakelė ir kt. Reikšminga ir tai, jog laikraštyje aptariamų problemų ratas atitinka TLDP programoje išskeltus etnokultūrinius reikalavimus. Tačiau tai buvo jau slūgstant revoliucijai, o 1906 m. netituluotu demokratų organu išliko "Vilniaus žinios", ir toliau siekusios suderinti įvairių pakraipų politinių grupuočių interesus ir propagavusios "tautinės vienybės" idėją. Tačiau išėjus iš redakcijos Pr.Klimaičiui ir J.Kriaučiūnui ir įsijungus į ją nepatyrusiam K.Puidai¹⁷³, šios linijos nuosekliai nebebuvo laikomasi. Be

---

* "Šviesa" ėjo 1906.I. - 1908.X. (1905.I - XII vadinosi "Lietuvos Bitininku"). 1906 m. vadinosi ūkininkų laikraščiu, o 1907 - 1908 m. "tautiškai - politišku ūkininkų" laikraščiu.

* "Šviesos laiškelis" - "Šviesos" laikraščio priedas, ėjęs 1906.I.10(23) - XII.20.(1907.I.12); išėjo 52 numeriai.

to, 1906 m. pagausėjęs periodinei spaudai (pradėjo eiti "Lietuvos ūkininkas", "Naujoji gadyne", "Nedėdienio skaitymas" ir kt.), "Vilniaus žinių" populiarumas krito, taigi sumažėjo ir dienraščio poveikis lietuvių visuomenei. 1906 m. pabaigoje P.Vileišis, J.Basanavičiui dar kartą atsisakius redaguoti laikraštį¹⁷⁴, bandė gelbėti padėtį pasikviesdamas redaktorais LDP narių A.Smetoną ir kun.J.Tumą. Sunku pasakyti, ar jis tai darė savo iniciatyva, ar šis klausimas buvo sprendžiamas kolegialiai. Šiaip ar taip, tai buvo dar vienas bandymas sujungti intelektualines tautos jėgas, baigęsis nesėkmingai. Be "Vilniaus žinių" ir "Šviesos", tautiniai demokratai kurį laiką leido "Lietuvį" (1906.XII - 1907.III) - visuomeninį, politinį, mokslo ir literatūros laikraštį, skirtą Vilniaus gubernijos lietuviams. Kartu jis skelbėsi ir Lietuvių mokytojų sąjungos organu. Laikraštį redagavo J.Basanavičius, Pr.Klimaitis ir tuo metu artimas tautiniams demokratams L.Gira.

Po rinkimų į I Valstybės dūmą TLDP nariai - P.Vileišis, J.Ambraziejus, D.Malinauskis, J.Basanavičius, St.Raila, R.Šliūpas, Pr.Klimaitis, J.Kriaučiūnas, St.Štakelė ir kt. - aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime, tačiau vėl, kaip ir ikirevoliuciniu laikotarpiu, prioritetas atiduodamas kultūrinei veiklai. 1906 m. antroje pusėje dar svarstomi partijos programiniai postulatai¹⁷⁵, tačiau duomenų apie kokias nors kitas partinės veiklos formas nėra. Nors ir trumpas buvo politinės veiklos patyrimas, įgytas organizuojant Didįjį Vilniaus seimą ir dalyvaujant rinkimuose į I Dūmą, bet jis, matyt, leido įsitikinti, jog programinių tautinio judėjimo uždavinių įgyvendinimo, ypač tautos vienijimosi, partinės veiklos forma negarantuoja. Šią nuostatą išryškino A.Smetona, toliau vystęs tautinės ideologijos teoriją. 1907 m. rudenį palikęs LDP ir nuo spalio 3(16) d. pradėjęs leisti "Viltį", jis pirmajame vedamajame straipsnyje rašė: "[...] Partijos darbas daugeliui pasirodė per siauras ir per ankštas, dėl to rados noro dideliu būriu darbuotis savo šalies naudai. Daugumas geidžia dirbti viešą, nepartinį tautos darbą. [...] Politikos gyvenimas labai yra varžomas, tad naudokimės visuomenės gyvenimu. Jis priruoš mus politikos gyvenimui"¹⁷⁶.

Atvirai buvo pripažįstama, jog partijos neišvengiamai stoja į klasines pozicijas, o tai neleidžia iki galo apimti visų tautos reikalų. Vėlgį vertinant iš "realios politikos" pozicijų,

to meto išliekamąjį veiklos vertė tautos labai buvo matoma šviečiamajame darbe. Tik čia buvo įžiūrta galimybė telkti visas tautos jėgas kovai prieš "žmonių tamsumą, nutautėlius lietuvius ir esamą santvarką"¹⁷⁷.

Taigi nuosaikieji liberalai skirtingai nuo kitų politinių srovių stebėtinai nuosekliai laikėsi savo pagrindinės veikimo linijos: "realiai" vertino priešininkų jėgas, rinkosi kompromisų kelią ir siekė vieno tikslo - ugdyti tautiškumą. Tai ir nulėmė organizaciniu požiūriu jų ne kaip partijos, o kaip tautininkų visuomeninės - politinės srovės įsiforminimą. "Viltis" tęsė "Vilniaus žinių" ir TLDP "tautos vienijimo" tradicijas, jų patirties pagrindu koreguodama savo veiklą. Kaip teigiama "Viltyje", "[...] "Vilniaus žinios" nesugebėjo aprėpti visų tautos reikalų [...] Švietimo ir kultūros reikalai "Vilniaus žiniose" sustingo"¹⁷⁸. Taip pat kaip svarbią "Vilniaus žinių" materialinio ir moralinio žlugimo priežastį* viltininkai nurodė jų leidėjo P.Vileišio autoritariškumą¹⁷⁹. Priešingai "Vilniaus žinioms", "Viltis" buvo leidžiama iš visuomenės įnašų ir sugebėjo sujungti kur kas didesnę lietuvių inteligentijos dalį. Prie viltininkų prisijungė dalis LDP dešiniųjų ir katalikų dvasininkijos, taip pat buvę tautiniai demokratai. Pastaruosius viltininkai sugebėjo patraukti dar 1907 m. pirmoje pusėje, t.y. savo kūrimosi pradžioje^{180*}. 1907 - 1908 m. greta "Vilties" ėjusios "Šviesos" idėjinis kryptingumas iš esmės nuo jos nesiskyrė, tik "Šviesos" problematika buvo daugiau orientuota į specifines problemas, t.y. į lietuviškos bažnyčios gynimą nuo "lenkomanų" ir Vilniaus gubernijos atlietuvinimą. Taigi TLDP tiesioginiai įpėdiniai ir jos programos faktiniai vykdytojai buvo viltininkai, veikę pagal šią programą 1907 - 1913 m.

Tik gilesnė mokslinė viltininkų veiklos analizė gali padėti nustatyti tiek TLDP ir "Vilniaus žinių", tiek ir "Vilties" reikšmę lietuvių tautos politinės savimonės, kultūros ugdymui, įvertinti tautininkų visuomeninės - politinės srovės vaidmenį nacionaliniame judėjime.

---

* Turimas galvoje pirmasis "Vilniaus žinių" leidimo periodas, vadovaujant P.Vileišiui (1904 - 1907).

* "Vilties" organizavimas prasidėjo 1907 m. balandžio mėnesį, laikinai nustojus leisti "Vilniaus žinias".

Literatūra:

¹ Tautiškoji Lietuvių Demokratų partija (toliau - TLDP). Manifestas - // Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau - LKLI RS). F. 22 - 1440. L. 1 - 23. TLDP. Rinkėjai Kau-
niečiai! (atsišaukimas). - Protokolas. - Įstatai. LKLI RS. F. 22 - 1440. L. 1 - 7.

² Dr. Basanavičius. Apie įsteigimą tautiška - demokratiškos lietuvių
partijos // Vilniaus žinios. 1905.XI.27(XII.10). Nr. 279.

³ Kun. Žilinskis J. Tautiška lietuvių demokratų partija // Lietuva.
1906.I.26. Nr. 4. Mokytojas [?] Rinkimai "Dumon" ir mėš // Lietuvos.
1906.XI.11(24). Nr. 1. P. 5. [Purėnas A.] Vidaus gyvenimo apžvalga. Kauno
rinkimai į dūmą // Naujoji gadynė. 1906.V.3(18). Nr. 1. P. 8. Lituania.
Litewska partja narodowo - demokratyczna // Kurjer litewski. 1906.III.1(14).
Nr. 49 ir kt.

⁴ D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija // Lietuvių Tauta. V., 1935
Kn. V. P. 90 - 92.

⁵ J. Kriaučiūno laišakai J. Basanavičiui. 1906 m. // LKLI RS. F. 2 - 1107.

⁶ Lietuvos Demokratų Partijos Programa (toliau - LDP programa). - Tilžė.
- 1906. - P. 3.

⁷ Iks. [Basanavičius J.] Kauno atstovų rinkimai // Vilniaus žinios.
1906.III.23(IV.5). Nr. 62. Iks [Basanavičius J.] Kauno gubernijos atstovų
rinkimas 1906 m. ir jo istorija // Vilniaus žinios. 1906.IX.6, 7, 8, 10, (19, 20,
21, 23) Nr. 196 - 199. Kun. Kajetonas Jaunutis. Mūsų partijų veikimas //
Vilniaus žinios. 1907.I.15(28). Nr. 11./?/ "Lietuvos ūkininkas" ir kun.
Jarulaitis // Lietuvos ūkininkas. 1906.VI.22(VII.5). Nr. 27. P. 362 - 363.
Gerulis L. [Gira L.]. Atmintinos sukaktuvės // Lietuvos ūkininkas.
1906.XI.23(XII.6). Nr. 58. P. 681 - 684.

⁸ [?] Lietuvos ūkininkas ir kun. Jarulaitis. Op. cit. P. 362 - 363.

⁹ [Purėnas A.] Vidaus gyvenimo apžvalga. Kauno rinkimai į dūmą. Op.
cit. P. 8.

¹⁰ Herbaczewski J.A. Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej. Kraków.,
1905. S. 74 - 75.

¹¹ Wasilewski L. Litwa i jej ludy. Warszawa, 1907. S. 50 - 51.

¹² Römer M. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litowskiego. Lwów,
1908. Bulat A. Litovcy. Spb., 1909.

¹³ Bulat A. Litovcy. S. 16 - 19.

¹⁴ Römer M. Litwa. S. 326 - 330, 348 - 353. Ромер М. Ромер -
Охенковская Е. Поляки (II) // формы национального движения в
современных государствах. Спб., 1910. С. 375 - 376.

¹⁵ Römer M. Litwa. S. 330, 426, 432.

¹⁶ Tenže. S. 433.

¹⁷ Lietuvos Komunistų partijos (toliau - LKP) istorijos apybraiža. V.,
1971. T. 1. P. 177.

¹⁸ Kapsukas V. Raštai. V., 1971. T. 10. P. 203 - 214. V., 1978. T. 12. P. 40
- 47. Lietuvos Enciklopedija. Boston. 1964. T. XXX. P. 440 - 442.

¹⁹ Zinkus J. Lietuvių Tautinė Demokratinė partija // Tarybų Lietuvos
enciklopedija. V., 1986. T. 2. P. 560.

²⁰ Kapsukas V. Raštai. T. 12. P. 46, 301. Plg.: Lietuvos TSR istorija. V.,
1963. T. II (nuo 1861 iki 1917 metų). P. 344.

²¹ Lietuvos Enciklopedija. T. XXX. Op. cit. P. 440 - 441. [?] Lietuvos
Tautininkų sąjunga. Socializmas ir jo istorija // Lietuvos TSR Mokslų
Akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau - MACB RS) F.
29 - 521. P. 91.

- ²² Kapsukas V. Raštai. T. 10. P. 203 - 214. T. 12. P. 42 - 46.
- ²³ Kapsukas V. Raštai. T. 12. P. 42, 46.
- ²⁴ LKP istorijos apybraiža. Op. cit. P. 177.
- ²⁵ Zinkus J. Lietuvių Tautinė Demokratinė partija. Op. cit. P. 560.
- ²⁶ TLDP. Rinkėjai Kauntečiai! - Protokolas. LKLI RS. F. 22 - 1440. L. 1 - 3.
- ²⁷ Prospektas "Varpas" literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis.
- ²⁸ QD ir K. [Kudirka V.]. Tėvyniški varpai // Varpas. 1890. Nr. 1. P. 10. j.a. [Adomaitis J.]. Reikia sutarties // Varpas. 1890. Nr. 2. P. 19. Girininkas [Leonas P.]. Armėnai ir lietuviai // Varpas. 1895. Nr. 3. P. 42. Berželis [Vileišis J.]. Iš savo pastogės // Varpas. 1899. Nr. 6. P. 95.
- ²⁹ Miknys R. Lietuvių liberalų periodinės spaudos organizavimas 1888 - 1905 m. // Lietuvos TSR MA darbai. A serija. 1988. T. 3(104). P. 65.
- ³⁰ Grinius K. Atsiminimai ir mintys. Tubingen. 1947. T. 1. P. 178.
- ³¹ N. [Matulaitis St.]. Kritika ir bibliografija. Ūkininko priedas 1894 metų // Varpas. 1895. Nr. 7. P. 114.
- ³² Miknys R. Op. cit. P. 62, 65.
- ³³ Da-gyvas [Landsbergis G.]. Be ko nepakilsime // Varpas. 1902. Nr. 11. P. 234 - 236.
- ³⁴ S.Ž. [Grinius K.]. Maskolių valdžia ir lietuviai // Ūkininkas. 1899. Nr. 7. P. 89. Liaudies draugas [?]. Persekiojimas finų ir mūsų kova prieš valdžią // Ten pat. P. 99 - 100.
- ³⁵ S. [Spudulis J.]. Ką darom // Varpas. 1896. Nr. 12. P. 177.
- ³⁶ [Kudirka V.]. Pro domo sua // Ten pat. P. 178. 37 Homo novus [Sirutavičius V.]. Vardan teisybės // Varpas. 1899. Nr. 3. P.
- ³⁷ Blinda [Višinkis P.]. "Credo" // Varpas. 1901. Nr. 5. P. 50. Barzdyla Jonas [Biliūnas J.]. Piešinėlis apie mūsų inteligentus // Varpas. 1901. Nr. 7. P. 151 - 152. Berželis [Vileišis J.]. Įvairūs atbalsiai // Varpas. 1902. Nr. 9/10. P. 196 - 197. To paties. Darbas legališkas ir revoliucinis // Varpas. 1901. Nr. 3. P. 25.
- ³⁸ Toliušis Z. Jonas Vileišis (Trumpa biografija) // Lietuvos TSR Respublikinė biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 66 - 33. L. 294 - 296. Matulionis P. Kaip lietuviai spietėsi Vilniuje // Vilniaus valstybinio universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau - VVU MB RS). F. 1 - E186. L. 1 - 3. Dvylika Vilniaus apaštalu // Lietuviškoji Enciklopedija. K. 1939. T. 7. skilt. 307.
- ³⁹ Programos Lietuvių Demokratų Partijos (projektas) // Varpas. 1902. Nr. 12. P. 258.
- ⁴⁰ Ten pat. P. 261.
- ⁴¹ Ten pat. P. 266.
- ⁴² Ten pat. P. 265.
- ⁴³ 1903.09.05. LDP suvažiavimo protokolas // VVU MB RS. F. 1 - F614. L. 67.
- ⁴⁴ Red. [Bagdonas J.]. Prie mūsų programos // Varpas. 1902. Nr. 12. P. 266 - 267.
- ⁴⁵ Matulionis P. Kaip lietuviai spietėsi Vilniuje. Op. cit. L. 3.
- ⁴⁶ Merkys V. Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.). V., 1977. P. 255. Matulionis P. Kaip lietuviai spietėsi Vilniuje. Op. cit. L. 3.
- ⁴⁷ Impr. [Šaulys J.]. Spaudos atgavimas // Varpas. 1904. Nr. 6. P. 81 - 82.
- ⁴⁸ Impr. [Šaulys J.]. Dėl p. Beržello straipsnio // Varpas. 1904. Nr. 12. P. 174. [Šaulys J.]. Mūsų taktikos principai // Varpas. 1904. Nr. 11. P. 157.

- 49 Berželis [Vileišis J.]. Dar dėl spaudos atgavimo // Ten pat. P. 155 - 157.
- 50 J. Bagdono laiškas J. Vileišiui. 1904. VI. 14 // VVU MB RS. F. 1 - F. 604. L. 166.
- 51 Nutarimai LDP CK 1904. VI. 14. // VVU MB RS. F. 1 - F. 614. L. 67.
- 52 Varpo red. Ar galime mes šelpti legališkąją spaudą, Varpas. 1905. Nr. 4
- 53 Romer M. Litwa. S. 348 - 353. Ромер М. Ромер - Охонковская Е. Поляки (II). Op cit. C. 375 - 376.
- 54 J. Bagdono laiškas LDP CK. 1905. II. 14(27) // VVU MB RS. F. 1 - F. 604. L. 166.
- 55 Varpo red. Ar galime mes šelpti legališkąją spaudą, Op. cit. P. 44.
- 56 J. Bagdono laiškas J. Vileišiui. 1904. XI. 21 // VVU MB RS. F. 1 - F. 604. L. 163.
- 57 Berželis [Vileišis J.]. Prie programos klausimo // Varpas. 1904. Nr. 5. P. 74.
- 58 Demokratas [Višinskis P.]. Demokrato balsas // Varpas. 1905. Nr. 9/10. P. 90 - 91.
- 59 Biržiška M. "Vilniaus žinių" prasiplatinimas per pirmąjį pusmetį 1905 metų // Vilniaus žinios. 1908. Nr. 162.
- 60 D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Op. cit. P. 87.
- 61 Vilniaus seimo medžiaga // LKLI RS. F. 22 - 1455. L. 1 - 27. TLDP. Protokolas. Op. cit. L. 2 - 3.
- 62 Vilniaus seimo medžiaga. Op. cit. L. 6. Dr. J. Basanavičius. Dėl Didžiojo Lietuvos seimo ir jo dokumentų // LKLI RS. F. 2 - 230. L. 1 - 5. (T. P. Lietuvos Aidas. 1918. Nr. 43). Basanavičius J. Raštai. V., 1971. P. 226 ir kt.
- 63 Liudas [Gira L.]. Platesnis aprašymas pirmojo Lietuvos tautos susivažiavimo Vilniuje Lapkričio 21 - 22 d. // Vilniaus žinios. 1905. XI. 30(XII. 13). Nr. 281. Gira L. Didysis Vilniaus seimas // Lietuvos Aidas. 1918. IV. 4. Nr. 40. J. Gabrys [Paršaitis]. Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai // Naujoji Romuva. 1936. Nr. 47. P. 55 ir kt.
- 64 Kapsukas V. Raštai. T. 12. P. 43 - 44.
- 65 P. Višinskio ir K. Griniaus interviu "Novoje Vremia" redaktoriui prieš V-ąjį visos Rusijos žemietijų ir miestų atstovų susivažiavimą // CVIA. F. 378. Ap. BS. 1905 m. B. 406. L. 4. Grinius K. Atsiminimai ir mintys. Chicago. 1962. T. 2. P. 160 - 162.
- 66 P-tis [Vileišis J.]. Lietuvos reikalavimai // Varpas. 1905. Nr. 4 - 5. P. 41 - 42. P-tis [Vileišis J.]. Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų // Varpas. 1905. Nr. 7 - 8. P. 73 - 76. Kairys S. Tau Lietuva. Boston. 1964. P. 119, 123.
- 67 P-tis [Vileišis J.]. Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų. Op. cit. P. 74. Kairys S. Tau Lietuva. P. 123.
- 68 Vilniaus seimo medžiaga. Op. cit. L. 1 - 25.
- 69 Ten pat. L. 9.
- 70 Ten pat. L. 14. B-ka M. (Biržiška M.). Didysis Vilniaus seimas // Lietuviškoji Enciklopedija. K., 1937. T. 6. P. 694.
- 71 Vilniaus seimo medžiaga. Op. cit. L. 12 - 13. Atsišaukimas į Lietuvos tautą, Lietuviai ir lietuvės! // Vilniaus žinios. 1905. X. 29(XI. 11). Nr. 254.
- 72 Vilniaus seimo medžiaga. Op. cit. L. 21 - 22 (Меморандум, поданный Литовской депутацией Его Сиятельству графу С. Ю. Витте, Председателю Совета Министров). Memorandumo juodraštis, parašytas J. Basanavičiaus, saugomas ten pat. L. 17 - 19.
- 73 Ten pat. L. 15 - 16, 20.

- 74 Kapsukas V. Rašai. T. 12. P. 45. Lietuvos TSR istorija nuo seniausių laikų iki 1917 metų. V., 1985. T. I. P. 332. История Литовской ССР. С древнейших времен до наших дней. Вильнюс, 1978. С. 264.
- 75 Vilniaus seimo medžiaga. Op. cit. L. 22.
- 76 Ten pat.
- 77 Sprindis A. Povilas Višinskis. V., 1978. P. 272.
- 78 Vilniaus seimo medžiaga. Op. cit. L. 20.
- 79 Ten pat. L. 22.
- 80 Romer M. Litwa. S. 399.
- 81 Atsišaukimas į Lietuvos tautą, Lietuviai ir lietuvės. Op. cit.
- 82 Vilniaus seimo medžiaga. Op. cit. L. 27. (Susivažiavimo programa statoma Lietuvos socialdemokratų Partijos.)
- 83 Gerulis L [Gira L.]. Atmintinos sukaktuvės. Op. cit. P. 682 - 633.
- Kapsukas V. Rašai. T. 10. P. 203 - 214. T. 12. P. 42 - 46. Gabrys J. [Paršaitis]. Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai. Op. cit. Nr. 47. P. 940. B-ka M. [Bržiška M.]. Didysis Vilniaus seimas. Op. cit. P. 692. Wasilewski L. Litwa i jej ludy. S. 50 - 51 ir kt.
- 84 Višinskis P. Didžiojo Vilniaus seimo užrašai // LKLI RS. E1 - 682. L. 3 - 5. Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. V., 1968. P. 77 - 78, 82 - 84. Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V. Lietuvos istorija. V., 1988. P. 170 - 171.
- 85 Vilniaus seimo medžiaga. Op. cit. L. 27.
- 86 Aleksandravičius E. Sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa // Kultūros barai. 1988. Nr. 9. P. 54 - 58.
- 87 TLDP. Protokolas. Op. cit. L. 2 - 3.
- 88 Ten pat. L. 2.
- 89 Ten pat.
- 90 Ten pat.
- 91 Ten pat.
- 92 Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. P. 83 - 84.
- 93 Vaidelutė (O.Pleirytė - Puidienė). Reikia vienybės su latviais // Vilniaus žinios. 1905.XI.30(XII.13). Nr. 281.
- 94 Vilniaus seimo medžiaga. Op. cit. L. 26.
- 95 Ten pat. L. 23.
- 96 TLDP. Protokolas. Op. cit. L. 3.
- 97 Ten pat. L. 2.
- 98 D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Op. cit. P. 90.
- 99 Ten pat.
- 100 D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Op. cit. P. 91.
- 101 TLDP. Manifestas. Op. cit. L. 4.
- 102 Romer M. Litwa. S. 433.
- 103 TLDP. Manifestas. Op. cit. L. 2. TLDP. Programa. Op. cit. L. 5.
- 104 TLDP. Manifestas - Programa. Op. cit. L. 1.
- 105 TLDP. Manifestas. Op. cit. L. 3 - 4.
- 106 Ten pat. L. 2.
- 107 Ten pat. L. 3. Plg.: TLDP. Programa. Op. cit. L. 7.
- 108 TLDP. Programa. Op. cit. L. 6.
- 109 Ten pat. L. 6, 7.
- 110 Ten pat. L. 6.
- 111 Ten pat.
- 112 Ten pat. Plg.: LDP programa. P. 8 - 9.
- 113 LDP programa. P. 10 - 11. Plg.: TLDP. Programa. Op. cit. L. 8 - 10.
- 114 LDP programa. P. 7 - 8. Plg.: TLDP. Programa. Op. cit. L. 5.

- 115 TLDP. Manifestas. Op. cit. L. 3.
- 116 TLDP. Programa. Op. cit. L. 5.
- 117 TLDP. Protokolas. Op. cit. L. 2.
- 118 TLDP. Programa. Op. cit. L. 5 - 6.
- 119 Ten pat. L. 5. TLDP. Manifestas. Op. cit. L. 3. TLDP. Protokolas. Op. cit. L. 2.
- 120 TLDP. Manifestas. Op. cit. L. 4.
- 121 Dr. Basanavičius. Apie įsteigimą tautiškai - demokratiškos lietuvių partijos. Op. cit.
- 122 Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. P. 168 - 169.
- 123 TLDP. Programa. Op. cit. L. 17 - 18.
- 124 Ten pat.
- 125 Ten pat.
- 126 Ten pat.
- 127 Broliai Lietuviai! Smulkieji ir stambieji ūkininkai // MACB RS. F. 57. Vž - 9. L. 1 - 2.
- 128 TLDP. Programa. Op. cit. L. 17 - 18.
- 129 Iks. [Basanavičius J.]. Kauno gubernijos atstovų rinkimas 1906 m. ir jo istorija. Op. cit. Nr. 196 - 198.
- 130 TLDP. Manifestas. Op. cit. L. 3.
- 131 Ten pat. L. 2, 3. TLDP. Programa. Op. cit. L. 5. §2, 3, 4. L. 6, 7 ir kt. Dr. Basanavičius. Apie įsteigimą tautiškai - demokratiškos lietuvių partijos. Op. cit.
- 132 TLDP. Programa. Op. cit. L. 6.
- 133 Višinskis P. Raštai. V., 1964. P. 537 - 538. (P. Višinskio laiškas P. Vileišiui 1906 m. sausio mėn.)
- 134 TLDP. Programa. Op. cit. L. 7.
- 135 Nežinomo autoriaus laiškas neišaiškintam adresatui. 1906.I.1 // MACB RS. F. 255 - 450. L. 1
- 136 LDP programa. P. 7.
- 137 Ten pat.
- 138 Rinkėjai Kauniečiai! (TLDP atsišaukimas) // MACB RS. F. 57. Vž - 9. L. 3.
- 139 TLDP. Rinkėjai Kauniečiai! (atsišaukimas). Op. cit. L. 1.
- 140 Grinius K. Atsiminimai ir mintys. Chicago. 1962. T. 2. P. 160 - 163.
- 141 Sprindis A. Povilas Višinskis. V., 1978. P. 273. Jurkiewicz J. Demokraci Wilenscy w latach 1905 - 1914. Zarys dzietalnosci i myslci politycznej. // Acta Baltico - slawica. 1983. XV. S. 164.
- 141 Ромер М. Ромер - Охенковская Е. Поляки (II). Op. cit. С. 373 - 374.
- 142 Kwestya Litewska w prasie polskiej. Warszawa, 1905. S. 52 - 62 i dr.
- 143 Ромер М. Ромер - Охенковская Е. Поляки (II). Op. cit. С. 377.
- 144 Jurkiewicz. Demokraci Wilensci w latach 1905 - 1914. Op. cit. S. 164, 167.
- 145 Smetona A. Dėl pasenėjusios pažiuros // Lietuvių santykiai su lenkais. Raštai. K., 1935. T. IV. P. 237.
- 146 TLDP. Programa. Op. cit. L. 5.
- 147 Lietuvių Tautininkų Sąjunga // Socializmas ir jo istorija. Op. cit. L. 93.
- 148 Iks [Basanavičius J.]. Kauno atstovų rinkimai. Op. cit. D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Op. cit. P. 92.
- 149 TLDP. Rinkėjai Kauniečiai! // LKLI RS. F. 22 - 1440. L. 1. /?/ Rinkimai Dumon // Lietuvos ūkininkas. 1906. Nr. 14 /?/ Nr. 49. Iks

[Basanavičius J.]. Kauno atstovų rinkimai. Op. cit. Iks [Basanavičius J.]. Kauno gubernijos atstovų rinkimas 1906 m. ir jo istorija // Vilniaus žinios. 1906 m. IX. 7, 8, 10(20, 21, 23). Nr. 197 - 199. D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Op. cit. P. 90 - 93.

150 Ten pat. P. 92. Iks [Basanavičius J.]. Kauno atstovų rinkimai. Op. cit.

151 Nežinomo autoriaus laiškas neišaiškintam adresatui 1906.I.1 // MACB RS. F. 255 - 450. L. 1 - 2.

152 Iks [Basanavičius J.]. Kauno atstovų rinkimai. Op. cit. D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Op. cit. P. 92.

153 TLDP. Rinkėjai Kauniečiai! LKLI RS. F. 22 - 1440. L. 1.

154 Ten pat.

155 Broliai Lietuviai! Smulkieji ir stambieji ukininkai! Op. cit. L. 1 - 2. Iks [Basanavičius J.]. Kauno gubernijos atstovų rinkimas 1906 m. ir jo istorija // Vilniaus žinios. 1906.IX. 10(23). Nr. 199.

156 Ten pat.

157 Biržiška V. Lietuvių bibliografija. K., 1935. D. IV. T. I. P. 1767.

158 Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. P. 82.

159 Ten pat. P. 88 - 90, 100 - 119, 125 - 134 ir kt. Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V. Lietuvos istorija. P. 168.

160 J. Kriaučiūno laiškas J. Basanavičiui. 1906.VII.20 // LKLI RS. F. 2 - 1107.

161 Juozas [Ruseckas P.]. Ką daryti? // Lietuvos ukininkas. 1907.I. 11(24). Nr. 2. P. 9. Kun. Kajetonas Jaunutis. Musų partijų veikimas. Op. cit. Nežinomo autoriaus laiškas neišaiškintam adresatui. 1906.XII.13 // MACB RS. F. 255 - 868. L. 1.

162 J. Kriaučiūno laiškas J. Basanavičiui. 1906 m. Op. cit.

163 Ten pat. 1906 m. VI.20 laiškas.

164 Булат А. Литовцы. С. 16.

165 Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose (Lietuvių raštas, paduotas Jo šventenybei Pijui X. Popiežiui ir visiems S.R. Katalikų Bažnyčios Kardinolams). K., 1906.

166 Ten pat. P. 70.

167 D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Op. cit. P. 91.

168 Ten pat. P. 90 - 91.

169 Vilniaus seimo medžiaga. Op. cit. L. 9, 10, 13, 20, 23, 24. Gira L. Didysis Vilniaus seimas // Lietuvos Aidas. 1917.09.22. Nr. 6.

170 TLDP. Protokolas. Op. cit. L. 2.

171 Kun. Kajetonas Jaunutis. Musų partijų veikimas. Op. cit.

172 Zinkus J. Sąjunga gražinti teises lietuvių kalbai Romos katalikų bažnyčiose // Tarybų Lietuvos enciklopedija. V., 1987. T. 3. P. 610.

173 Merkelis A. Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla. New York. 1964. P. 69.

174 D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Op. cit. P. 94.

175 J. Kriaučiūno laiškas J. Basanavičiui. 1906 m. Op. cit.

176 Smetona A. Ko mes geidžiame? // Viltis. 1907.X.3(16). Nr. 1.

177 Ten pat.

178 Nuo naujo laikraščio sumanytojų (Atsišaukimas apie "Vilties" įsteigimą). V., 1907.

179 Ten pat. Kaip "Vilties" sumanymas įvyko // Viltis (pavyzdinis nenumeruotas leidimas). V., 1907.

180 Nuo naujo laikraščio sumanytojų. Op. cit. D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Op. cit. P. 97.

SALIAMONO BANAIČIO SPAUSTUVĖ

Vilius Užtupas

Kaip po ilgos žiemos pavasarį atgyja gamta, taip po keturiasdešimtmetį trukusio lietuviškos spaudos draudimo 1904 m. pradėjo kaltis naujo Lietuvos kultūrinio gyvenimo daigai. Artėjant, o vėliau ir pakilus 1905 - 1907 m. revoliucijos bangai, susipynė revoliuciniai ir nacionaliniai siekimai - jie veržėsi prabilti liaudį gimtąja kalba.

Nacionalinis pakilimas ypač ryškiai jautėsi lietuvių kultūros centre Vilniuje. Čia 1905 m. J.Jablonskio rūpesčiu įsikūrė knygų leidimo bendrovė "Aušra", spėjusi išleisti paties J.Jablonskio surinktas "Lietuviškas pasakas", A.Baranausko "Anykščių šilelį", dviejų moterų (Bitės ir Žemaitės) dramą "Parduotoji laimė", dar keletą knygų. Tais pačiais 1905 m. P.Višinskis subūrė Vilniuje kitą knygų leidimo bendrovę "Šviesa". Ji išleido apie dvidešimtį mokslo populiarinimo bei grožinės literatūros leidinių. Tačiau maži knygų tiražai neleido surinkti pakankamai lėšų už spaudos darbus, ir abi šios bendrovės netrukus užsidarė.

Geriau sekėsi P.Vileišio vadovaujamai "Vilniaus žinių" spaustuvei, kurioje buvo išspausdintos kelios dešimtys lietuviškų knygelių. Lietuviškas knygas Vilniuje taip pat ėmė leisti M.Kuktos, J.Zavadskio, A.Syrkino ir kitos spaustuvės bei 1907 m. įsikūrusi Lietuvių Mokslo Draugija. Knygų leidyba Vilniuje ėjosi palyginti nesunkiai todėl, kad čia gyveno nemaža lietuvių šviesuomenė, o vietos spaustuvėse buvo pakankamai lietuviškos spaudos draudimo metu lenkiškiems leidiniams vartotų lotyniškų šriftų.

Kur kas sunkesnė padėtis buvo Kaune. Nors čia 1905 m. veikė apie dešimtį spaustuvių, tačiau jose teturėta labai mažai lotyniškų šriftų, o ir specialistų, sugebančių rinkti lietuviškus tekstus, beveik nebuvo. Tuomet ir pasirodė S.Banaičio figūra.

Pasiturinčių valstiečių sūnus Saliamonas Banaitis (1866 - 1933) buvo kilęs iš Suvalkų gubernijos Sintautų valsčiaus Vaitiekupių kaimo (netoli Šakių). Jaunuolis mokėsi Marijampolės gimnazijoje (išstojo iš IV klasės), domėjosi

lietuviškais spaudiniais, lankydavosi Ragainės bei Tilžės spaustuose. Čia neabejotinai įgijo supratimą apie knygų bei laikraščių spausdinimą. Vėliau Peterburge baigė buhalterijos ir komercijos kursus.

1904 m. S. Banaitis atvyko į Kauną ir pradėjo dirbti Roko Šliūpo įkurtame kooperatyve "Nemunas". Pats šeimininkas tuo metu buvo mobilizuotas į kariuomenę ir išvežtas į rusų - japonų frontą. Dirbdamas Kaune, S. Banaitis susipažino su spaudos mylėtoju Antanu Daukša, ir abu nutarė leisti laikraštį bei įsigyti spaustuve.

Numatę laikraštį pavadinti "Lietuvos balsu", kompanionai nuvyko į Peterburgą pas švietimo ministrą ir ten gavo leidimą laikraščiui bei spaustuvei. Iš Peterburgo S. Banaitis atsigabeno ranka sukamą su dideliu smagračiu spausdinimo mašiną "Konig und Bauer" ir šriftų¹.

Viktoras Banaitis atsiminimuose apie tėvo Sallamono spaustuve rašo, kad tėvo noras buvęs keleriopas: parodyti lietuvių iniciatyvą kurti pramonės įmonę; gaivinti lietuvišką spaudą; įjungti lietuvius į spaustuvininkystės amatą. Ten pat rašoma, kad spaustuve ėmė kurti savo lėšomis².

S. Banaičio spaustuve pradėjo veikti 1905 m. rudenį. Mašinistu joje dirbo žydas Laveteris, o rinkykloje - prūsų lietuvis Jonas Užkuraitis, spaustuvės darbo išmokęs Mažojoje Lietuvoje. Jis gerai mokėjo lietuviškai, tačiau netrukus turėjo grįžti į Vokietiją atlikti karinę prievolę. Be J. Užkuraičio, rinkykloje dirbo kvalifikuoti darbininkai Pranckevičius ir Jurevičius bei mokinys šešiolikametis Edmundas Steponaitis iš Šakių. Jis gavo Banaičių šeimoje pilną išlaikymą, gyveno viename spaustuvės kambarėlyje, tačiau jaunas mirė³.

Spaustuvei vadovavęs J. Užkuraitis gaudavo 60 rublių mėnesinę algą. Pranckevičiui ir Jurevičiui už tūkstantį surinktų raidžių buvo mokama po 20 kapeikų. Gerai dirbdami, jie sugebėdavo surinkti po dešimtį tūkstančių raidžių per dieną. Sutemus dirbdavo prie žibalinų lempų.

Spaustuvės tarnautoju dar dirbo namo, kuriame buvo spaustuve, kiemsargis Pranciškus Karnišauskas. Jis valė patalpas ir ėjo pasiuntinio pareigas. Mašiną rankomis suko Rimdeika, nemokėjęs lietuviškai.

S. Banaičio spaustuve buvo Kauno senamiestyje, Vilniaus ir Ligoninės gatvių (dabar Rotušės ir Trakų gatvės)

kampe, savininko Cibavičius namo pirmajame aukšte. Tame pačiame name Banaičių šeima nuomojo butą.

Pirmiausia S.Banaičio spaustuvėje imta spausdinti įvairūs lapeliai, pakvietimai, o 1905 m. pačioje pabaigoje išleista 28 puslapių brošiūra "Žemės sklypelis". 1906 m. čia išspausdinta jau keliolika knygelių. Bene svarbiausias leidinys, davęs pretekstą atidaryti spaustuve, buvo laikraštis "Lietuvos balsas", tačiau jis gana greit bankrutavo. JAV išleistoje Lietuvių enciklopedijoje (T.2. P. 159) rašoma, kad ši prorusiškos krypties laikraštį S.Banaitis tyčia spausdinęs labai nekokybiškai, siekdamas, kad jis užsidarytų. Tačiau nei Saliamono, nei Viktoro Banaičių atsiminimuose šis teiginys neatsispindi.

"Lietuvos balsui" užsidarius, S.Banaičio spaustuvėje imta spausdinti periodinius leidinius "Nedėdienio skaitymai" (1907), "Vienybė" (nuo 1907 m.), "Draugija" (nuo 1908 m.), "Garnys" (nuo 1910 m.), "Lietuvaitė" (nuo 1910 m.), "Ateitis", "Pavasaris", "Bažnytinė apžvalga", "Viensėdis" ir kitus. Daugumą šių leidinių rengė pagrindinė užsakovė Švento Kazimiero draugija. Gana gausiai buvo spausdinamos ir lietuviškos knygos, kurių dauguma bažnytinės tematikos⁴.

Plečiantis darbų apimčiai, įmonėje daugėjo įrengimų ir darbininkų. Iš pradžių ji tilpo viename kampiniame minėto namo kambaryje, o vėliau užėmė jau kelis kambarius. Kol spaustuvė neturėjo brošiūravimo skyriaus, atspausdintų knygų lankai būdavo vežami į lenko Gžegoževskio knygrišyklą Didžiojoje žandarų (dabar Majakovskio) gatvėje.

1907 m. greta plokščios spausdinimo mašinos stovėjo ir rankinė "Bostonkė", kuria buvo spausdinami blankai, vizitinės kortelės, o vėliau ir knygoms viršeliai. 1908 m. jau buvo įrengta savo knygrišykla, kurios pirmasis meistras buvo kurčnebylys Kotyba. Po jo knygrišyklai vadovavo Reutas, o šiaip jau čia daugiausiai dirbo K.Pakštas, vėliau studijavęs užsienio universitetuose ir pofesorjavęs Kaune.

Išsiplėtus spaustuvei, joje veikė trys elektra varomos spausdinimo mašinos, dirbo 30 ir daugiau žmonių⁵. Tik prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą žmonių skaičius buvo perpus sumažėjęs. Tai pavyko padaryti, spaustuvei įsigijus linotipą, įgalinusį keleriopai paspartinti teksto rinkimą.

Greta periodinių leidinių ir smulkių brošiūrėlių, S.Banaičio spaustuvė išleisdavo ir vertingų pasaulietinio turinio knygų, tarp kurių K.Būgos "Kalbos dalykai",

M.Dagilėlio "Dainos dainelės", V.Šekspyro "Hamletas" (K.Samajausko išverstas) ir daugelis kitų leidinių. 1910 m. S.Banaičio spaustuvė išleido 75 tūkstančius egzempliorių kalendoriaus, kuris buvo pardavinėjamas po tris kapelkas. Tais laikais tai buvo rekordinis tiražas. Iš viso iki 1914 m. pavasario čia buvo išspausdinta apie 1.300.000 egzempliorių knygų ir brošiūrų ir daugiau kaip 1.700.000 egzempliorių laikraščių ir žurnalų.

Kaizerinei armijai užėmus Kauną, 1915 m. rudenį čia imta spausdinti atsišaukimai į gyventojus, o vėliau ir laikraštis "Kauno žinios" lietuvių, vokiečių ir lenkų kalbomis. Šiaip jau karo metu spaustuvės darbų apimtis buvo labai kritusi. Tuo metu įmonės vedėju dirbo B.Bauža. Darbininkų skaičius vos beviršijo dešimtį. Okupacijos metais S.Banaičio spaustuvėje buvo išspausdinta prieš vokiečius nukreiptų atsišaukimų.

S.Banaitis, pats sunkiai skynęsis kelią į mokslus, gabiems jaunuoliams teikdavo įvairių lengvatų, ragino šviestis, mokytis. Ypač jis mėgo muziką. Sumažėjus užsakymų, S.Banaitis parsikvietė iš Skriaudžių kanklininką Praną Puskunigį, kuris ėmėsi iš spaustuvininkų organizuoti kanklininkų ansamblį. Nors laikas buvo sunkus, spaustuvės savininkas mokėjo pinigų tiek kankles drožusiam meistriui, tiek kanklininkų ansamblio vadovui. Kai kuriems neturintiems muzikinės klausos darbininkams teko net atsisveikinti su spaustuve, užtat naujai priimdavo tik muzikai gabius jaunuolius.

Būdamas karštas patriotas lietuvis, S.Banaitis su A.Dambrausku, J.Kriaučiuonu ir kitais 1916 m. pradžioje parengė ir išspausdino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nepriklausomybės deklaraciją ir konstituciją. Nors jos toli gražu nebuvo tobulos ir didesnės reikšmės neturėjo, vis dėlto tai buvo drąsus ir energingas žingsnis. Kaizerinės okupacijos metais S.Banaitis išsirūpino leidimą kurti Kaune lietuvišką gimnaziją. Lygiagrečiai jis šiame mieste įkūrė 12 lietuviškų pradžios mokyklų ir buvo paskirtas jų inspektoriumi⁶.

Energingai darbuodamasis Lietuvos atgimimo labui, Salliamonas Banaitis dalyvavo Vilniuje vykstančiuose Lietuvos Tarybos pasitarimuose. Čia 1918 m. vasario 16 dieną jis pasirašo Lietuvos nepriklausomybės akta.

Matydamas, kad negalėsiąs nykstančioje spaustuvėje panaudoti savo neilstančios energijos, S.Banaitis 1918 m.

lapkričio 1 d. pardavė įmonę Šv.Kazimiero draugijai už 25 tūkstančius Oberosto rublių. Pats ėmė organizuoti Lietuvos savanorių kariuomenę. 1919 m. S.Banaitis skiriamas Šakių apskrities viršininku.

Tačiau pagrindinėmis pareigomis S.Banaitis neapsiribojo. Jis 1920 - 1922 m. ėmėsi organizuoti Lietuvos žemdirbių sąjungą, leido ir redagavo jos laikraštį "Žemdirbių balsą". S.Banaitis dalyvavo steigiant Lietuvos prekybos ir pramonės banką, suorganizavo Lietuvos garlaivių akcinę bendrovę, dirbo Kauno užmiesčio autobusų stoties viršininku. Pajutęs teisinių žinių stoka, jis, turėdamas daugiau kaip 60 metų, dar kurį laiką Kauno universitete studijavo teisę.

Šv.Kazimiero draugijos nupirktą ir pavadintą "Šviesa" buvusi S.Banaičio spaustuvė toliau plėtėsi. Ji Lietuvos nepriklausomybės metais išspausdino daugiau kaip tūkstančio pavadinimų knygų, kurių tiražas skaičiuojamas milijonais egzempliorių.

Paskelbus Lietuvoje tarybų valdžią, "Šviesa" tuoj pat buvo perimta valstybės žinion. 1940 m. liepos 31 d. nacionalizuota. Tuo metu joje veikė 3 linotipai, 3 didelio formato spausdinimo mašinos ir tiek pat pusformačių, tigelinė bei "Bostonkės" tipo spausdinimo mašinos, kiti įrenginiai. Įmonėje dirbo 29 žmonės. "Šviesa" buvo perduota naujai įkurtai LTSR valstybinei leidyklai⁷.

"Šviesos" spaustuvė savarankiškai veikė ir okupacijos, ir pokario metais, kada buvo gerokai išplėsta. Tik 1948 m. lapkričio 16 d. Leidyklų ir poligrafijos valdybos prie LTSR Ministrų Tarybos viršininko įsakymu Nr. 295 "Šviesos" spaustuvė buvo sujungta su Popieriaus gaminių fabriku ir litografija "Aušra". Naujoji įmonė įsikūrė buvusiose "Spaudos fondo" patalpose ir buvo pavadinta V.Mickevičiaus-Kapsuko vardu⁸. "Šviesos" įrengimus išgabeno, buvusios S.Banaičio spaustuvės pėdsakai dingo.

Literatūra:

¹ Iš S.Banaičio autobiografijos (J.Banaitienės - S.Banaičio marčios - archyvas. Kaunas, Savanorių pr. 65 - 8).

² Iš V.Banaičio atsiminimų (J.Banaitienės archyvas).

³ Ten pat.

⁴ Užtupas V. Pirmosios spaustuvės Kaune // Kauno tiesa, 1986.I.18. Nr. 16.

⁵ Merkys V. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795 - 1915 m. // Spauda ir spaustuvės. V., 1972. P. 167.

⁶ Jakštas A. A.A.Salemonas Banaitis (1866 - 1933) // Židinys. 1933. Nr. 56. P. 480.

⁷ Galperinas J., Užtupas V. Poligrafijos pramonė Lietuvoje 1940 - 1941 metais // Žurnalistika. V., 1986. P. 124.

⁸ Užtupas V. Pirmosios spaustuvės Kaunė // Op. cit.

II. SVARSTOME PROBLEMA: ATGIMIMO KONCEPCIJA

APIE TAUTINIO ATGIMIMO SAVOKĄ, TAUTINIŲ SAJŪDŽIŲ EPOCHĄ IR LIETUVIŲ TAUTINĮ ATGIMIMĄ

Antanas Kulakauskas

1987 m. išleistoje kolektyvinėje monografijoje "Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas /ligi 1904 m./" Vytautas Merkys rašė: "Nacionalinio atgimimo, pabudimo terminas lietuvių, čekų, bulgarų, serbų istoriografijoje bei publicistikoje žinomas nuo XIX amžiaus. Jis aptinkamas ir tarybinėje istoriografijoje: šiuo terminu sąlygiškai vadinamas pavergtųjų nacijų formavimasis perėjimo iš feodalizmo į kapitalizmą laikotarpiu (pabraukta mano. - A.K.), kai siekiama įtvirtinti savo etnokultūrinį bendrumą ir įveikti nacionalinės raidos kliūtis" (p. 71.). Reikia pridurti, kad iki pastarojo meto sąvoka "nacionalinis (tautinis) atgimimas (pabudimas)" tarybinėje Lietuvos istorijos istoriografijoje vartota mažai. Pokario metais pas mus ji berods laikyta "buržuazine". Netgi po to, kai septintajame dešimtmetyje daugiausia Rimanto Vėbros pastangomis tautinio atgimimo sąvoka buvo, galima sakyti, reabilituota, ji netapo plačiai vartojama. Labiau paplito jai artimi terminai: "nacionalinis (tautinis) judėjimas (sąjūdis)", "nacionalinio (tautinio) išsivadavimo judėjimas".

Visi šie terminai vargu ar laikytini sinonimais, nors atskiras atvejais jų, visų pirma sąvokų "tautinis atgimimas ar pabudimas" ir "tautinis judėjimas", turinys gali sutapti. Vis dėlto aišku, kad tautinio judėjimo terminas žymi pirmučiausia tautiškai susipratusių, kaip anksčiau sakydavo, žmonių visuomeninį sąjūdį, kolektyvines, derinamas pastangas ginti ir plėtoti tautos etnokultūrinį savitumą, laiduoti tautai, kaip kolektyviniam individui, lygias teises su kitomis tautomis ir pagaliau - suverenumą. "Tautinis atgimimas", o dar labiau "tautinis pabudimas" reiškia daugiau vidinį vyksmą, t.y. vyksmą dvasios,

savimonės lygyje, nors, kai kalbama apie tautos, kaip kolektyvinio individo, atgimimą ar pabudimą, turimas omenyje etnosocialinis procesas, tautos "savyje", atsidūrusios prieš išnykimo, nutautimo ar etnokultūrinio savitumo praradimo perspektyvą, tapsmas tauta "sau", t.y. etnosocialiniu ar etnokultūriniu (tautinės mažumos atveju) organizmu, norinčiu ir galinčiu savarankiškai kurti savo likimą, apginti savo tautinę tapatybę, puoselėti ir plėtoti tautinę kultūrą. Žinoma, šis procesas vargu ar gali vykti be organizatorių, tad ir tautinis atgimimas ar pabudimas realiame visuomeniniame gyvenime reiškiasi tautinio sąjūdžio forma, tautiškai susipratusių žmonių įsijungimu į tautos kultūros darbą, į kovą dėl asmens ir tautos lygiateisiškumo ir suverenumo.

Tautinis atgimimas ir tautiniai sąjūdžiai nėra tik pavergtųjų, savo valstybingumo neturinčių, svetimųjų valdomų tautų "privilegija". Prieš etnokultūrinio savitumo, etnokultūrinės tapatybės praradimo perspektyvą istorijoje buvo atsidūrę, o ir dabar atsiduria ir savo tautinę valstybę turinčios, kitas tautas valdančios tautos, pavyzdžiui, kad ir rusai. Neabejotina, kad XIX a. daugelis rusų visuomeninių sąjūdžių kėlė į bendratautinių vertybių rangą liaudies kultūros vertybes, kovojo prieš valdančiųjų sluoksnių kultūrinį kosmopolitizmą, orientaciją į prancūziškai europietišką kultūrą, siekė sukurti savitą Rusijos etnokultūrinį ir etnopolitinį modelį. Reikalo esmės, žinoma, nekeičia ir tai, kad kai kuriems rusų visuomeniniams sąjūdziams buvo būdingas šovinizmas kitų Rusijos valdomų tautų atžvilgiu. (Beje, ar ne tokio pat tipo uždavinius ir ne taip pat šiandien bando spręsti liūdnai garsėjanti "Pamiatj"?).

Žinoma, pavergtų tautų tautiniai sąjūdžiai vyko (ir vyksta) kitokiomis politinėmis sąlygomis ir formomis. Šių sąjūdžių tendencija, anot V.Lenino, - tautinės valstybės sukūrimas ar atkūrimas. Matyt, dėl to ir šiandieninėje Lietuvos istoriografijoje tautinį sąjūdį labiau linkstama vadinti tautinio (nacionalinio) išsivadavimo judėjimu. Nors, pavyzdžiui, žinoma, kad anaipol ne visada tautinio išsivadavimo idėjos, savo suverenios ar autonominės valstybės sukūrimo (ar atkūrimo) reikalavimai tautiniame sąjūdyje reiškiami, juo labiau dominuoja. Neretai ribojamasi kova dėl tautinės - kultūrinės priespaudos likvidavimo.

Tiesa, tokių reikalavimų dominavimo laikotarpį galima laikyti pradinio, brendimo periodu ar "priešaušriu", kaip neretai vadinama istoriografijoje. Betgi, rodos, pavyzdžiui, Mažosios Lietuvos lietuvininkų judėjimas politinės brandos etapo taip ir nepasiekė, liko iš esmės etnokultūrinis tautinės mažumos sąjūdis, nors, kita vertus, tai ne įrodymas, kad šis sąjūdis neturėjo išsivaduojamojo judėjimo tendencijos... Vokietijai pralaimėjus Pirmąjį pasaulinį karą ir atsikuriant nepriklausomai tautinei Lietuvos valstybei, buvo netgi deklaruotas Mažosios Lietuvos prisijungimo prie Lietuvos reikalavimas. Bet šis reikalavimas berods nebuvo plačiai palaikomas ir pačioje, jau gausiai vokiečių kolonizuotoje, Mažojoje Lietuvoje, netgi lietuvininkų. Pastarieji, matyt, jau buvo bevirstą su vokiečių nacija asociuota (kartu vis labiau nykstančia, vokiečijančia) tautybe, o praktiškai tautine mažuma. Nors, be abejojimo, ir tai nereiškia, kad ateityje lietuvininkai negalėjo tautiškai atgimti. Juk analogiški procesai vyksta ir dabar Bretanėje, Korsikoje ir kitur...

Šiandien jau nereikia įrodinėti, kad tautinis atgimimas ir tautiniai sąjūdžiai - tik istorinės kategorijos, procesai, susiję tik su perėjimu iš feodalizmo į kapitalizmą. Akivaizdu, kad tai ir nūdienos realija. Tarybų Sąjungos tautos, įskaitant ir rusus, yra atsидūrusios sociokultūrinės ir etnokultūrinės degradacijos situacijoje. Šios situacijos socialinis - politinis ir sociokultūrinis mechanizmas tipologijos požiūriu yra analogiškas vėlyvojo, irstančio feodalizmo mechanizmui (žinoma, skiriasi konkrečiu istoriniu turiniu), - bemaž visiškai viešpataujančio socialinio sluoksnio atitrūkimas nuo liaudies, vartotojiškas, o vadinasi, ir kosmopolitinis viešpataujančio sluoksnio kultūros pobūdis. Skirtumas tik tas, kad feodalizmo laikais viešpataujančio sluoksnio socialinis elgesys buvo atvirai deklaruojamas, o dabar yra pridengtas storu socialinės ir politinės demagogijos šydu. Išėiti iš sociokultūrinės ir etnokultūrinės degradacijos situacijos įmanoma tik tautiškai atgimstant. Tiesą sakant, pertvarka ir yra tam tikrų sluoksnių tautinio pabudimo (nors kol kas bundančių vokus vis dar sunkina senos politinės ir ideologinės schemos) požymis, o sykiu ir tolesnio masinio tautinio atgimimo prielaida, sąlyga ir forma. Žinoma, forma įgaus realų socialinį turinį, virs etnosocialinės savikūros procesu tik tada, kai atsiras, bus sukurta tautinė ideologija ir jai skleisti skirtas socialinis -

politinis mechanizmas. Kol kas tai yra tik Pabaltijo tautos, nors kuriasi ir kitur. Beje, šiaandieniniai procesai TSRS daug kuo primena Renesanso epochą, renesanso "kultūrinę revoliuciją" Vakarų Europoje...

Ši epocha, kaip žinoma, buvo tik parengiamoji didelių, formacinių socialinių ir sociokultūrinių permainų, žinomų XVI - XVII a. buržuazinių revoliucijų ir reformacinių judėjimų vardais, stadija. Nors XVI - XVII a. socialinių - politinių ir sociokultūrinių sąjudžių, kilusių Vakarų Europoje, bangos atsirto ir į Vidurio Europą (jos buvo matomos ir Rytų Europoje), bet čia, kur buvo kitokia, dar feodalinė socialinė - ekonominė bazė, jų sukelti rezultatai kiti: modernūs, naujesiems laikams būdingi etnosocialiniai organizmai (į marksizmą besiorientuojančios sociologijos tradicijoje vadinami nacijomis), kuriose tarp "apačių" ir "viršūnių", tarp liaudies ir viešpataujančių sluoksnių kultūros nebūtų neperžengiamų barjerų, nesusiformavo. Socialinės - ekonominės sąlygos tokiems organizmams formuotis čia pradėjo bręsti tik nuo XVIII a. (rytiniame regiono pakraštyje, kur buvo ir Lietuva, matyt, tik nuo šio amžiaus antrosios pusės, o gal ir paskutinio trečdaliao ar ketvirčio), o visiškai subrendo regiono centre turbūt apie XIX a. vidurį, rytiniame, Rusijos valdžioje atsidadurusiame pakraštyje, kaip ir pačių rusų žemių centre, - tik į XIX a. pabaigą. Idėjinė sociokultūrinių šio laikotarpio procesų bazė formavosi antrojo sociokultūrinės "revoliucijos" Vakarų Europos etapo - Švietimo epochos - ir vėliau kilusio romantizmo idėjų poveikyje.

* * *

Dėl lietuvių tautinio atgimimo (pabudimo) pradžios, paties proceso sampratos ir etnosocialinės charakteristikos istoriografijoje esti įvairių nuomonių. Ilgą laiką vyravo, o ir dabar visiškai neatmesta nuomonė, esą lietuvių tautinio atgimimo pradžią reikia sieti su 1883 m. pradėtu leisti žurnalu "Aušra". Dar Mykolas Riomeris "Aušros" pasirodymą laikė tikrojo lietuvių atgimimo pradžia. Tiesa, jis išskyrė ir tikrojo atgimimo priešaušrį, brendimo etapą, jo pradžią įžiūrėdamas XVIII - XIX a. sandūroje. Pirmuosius tautinio atgimimo ženklus M. Riomeris įžvelgė žemaičių bajorų kultūrinėje kūryboje. Anot jo, prie lietuvių tautinio atgimimo prisidėjo ir kai kurie kultūros (aš sakyčiau - etnolingvistiniu) požūriū sulenkėję Lietuvos bajorai (K. Bogušas, L. Jucevičius,

T.Narbutas, L.Kondratovičius - Sirokomlė), tautiniu, t.y. etnosocialiniu, požiūriu dar neatitrūkę nuo Lietuvos. Socialiniu tikrojo lietuvių tautinio atgimimo pagrindu M.Riomeris laikė iš baudžiavos jungo išėjusią valstietiją, o tautinio atgimimo varikliu - iš liaudies kilusią inteligentiją. Tautinio atgimimo pabaigą jis siejo su 1905 metais, kada lietuvių tauta viešai ir atvirai deklaravo savo sieki savarankiškai, autonomiškai tvarkytis etnografinės Lietuvos teritorijoje, o lietuvių valstiečiai pabandė revoliuciniais veiksmais likviduoti carizmo įvestą tautinės sprespaudos sistemą (žr. Romer M. Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego. - Lwow, 1908).

Kiek kitaip į lietuvių tautinį atgimimą žiūri šiuolaikinis lenkų istorikas Ježis Ochmanskis. Jis išskiria laikotarpį nuo XIX a. pradžios iki 1863 m., laikydamas jį bajoriškuoju lietuvių atgimimo laikotarpiu - tikrojo atgimimo priešaušriu. Tačiau kaip atskirą laikotarpį J.Ochmanskis išskiria ir 1864 - 1882 m., vadindamas juos "kovos už tautinę kultūrą laikotarpiu", kuriame vadovaujantį vaidmenį atliko katalikų dvasininkija. 1883 - 1889 m., anot J.Ochmanskio, - "tikrojo Lietuvos tautinio atgimimo apraiška", bet tik 1890 - 1905 m., jo nuomone, "Lietuva atgijo kaip naujoviška buržuazinė tauta", o lietuvių "tautinis - kultūrinis" judėjimas virto "tautiniu - išsivaduojamuoju" judėjimu (žr. Ochmański J. Litewski ruch narodowo - kulturalny w XX wieku. - Białystok, 1965; Ochmański J. Historia Litwy. - Wrocław, 1982).

Nors ir tarp lietuvių tyrinėtojų buvo ir yra tokių, kurie lietuvių tautinio atgimimo, tautinio sąjūdžio istoriją pradeda nuo "Aušros", vis dėlto lietuvių istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad lietuvių tautinio atgimimo ištakų reikia ieškoti XIX a. pradžioje, žemalčių bajorų veikloje ar vėliausiai S.Daukanto "godynėje", arba netgi XVIII a. antrojoje pusėje.

Tiesa, yra bandančių teigti, jog lietuvių tautinio atgimimo priešaušrio pradžia galima nukelti į M.Daukšos epochą. Nors etnokultūrinis - tipologinis (kultūrologinis) požiūriu toks teiginys gal ir teisingas, istoriniu - vargu. Šiaip ar taip, jeigu M.Daukšos epocha lietuvių tautinio atgimimo priešaušris, tai po jos dar sekė ištisa epocha, kurią reikėtų pavadinti tautos egzistencijos naktimi. Reikalo esmės nekeičia ir tai, kad ir "naktį" buvo dirbamas lituanistinis darbas. Mat šis darbas nebuvo ir negalėjo būti lietuvių

liaudies tautinio budinimo darbas, todėl jis ir nelaikytinas tautinio atgimimo, kaip istorinio, etnosocialinio proceso, sudėtine dalimi. Lituanistinės XVI - XIX a. pradžios tradicijos - ne daugiau nei etnokultūrinė prielaida, "lengvinanti" aplinkybė lietuvių tautiniam atgimimui prasidėti.

Nereikia abejoti, kad pirmieji tautinio pabudimo ženklai, arba, anot V.Merkio, "lietuvių nacionalinės savimonės sistemingos pradinės apraiškos", pastebimos XVIII a. Mažojoje Lietuvoje, tačiau reikia turėti omenyje tai, kad čia, t.y. Mažojoje Lietuvoje, prasidėjęs tautinio (lietuvninkų) atgimimo procesas su Lietuva nebuvo "organiškai", etnosocialiniu požiūriu susijęs. Knygoje "Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas /ligi 1904 m./" esantis teiginys (p. 71 - 72) dėl Didžiąją ir Mažąją Lietuvą apėmusio lietuvių nacijos formavimosi proceso, švelniai tariant, yra abejotinas.

Lietuvių tautinio atgimimo Lietuvoje užuomazga, matyt, laikytinas XIX a. antrojo dešimtmečio pabaigoje ar trečiajame dešimtmetyje prasidėjęs etnokultūrinis sąjūdis, siekęs ne tik studijuoti krašto praeitį, liaudies kalbą, papročius, gyvenimo būdą, ne tik populiarinti valstiečių subkultūros vertybes tarp viešpataujančių sluoksnių, bet ir šviesti pačią liaudį, kovoti dėl jos socialinio, visų pirma juridinio išlaisvinimo. Žinoma, pastarųjų tikslų nebūtinai turėjo būti siekiama tiesiogiai. Galima buvo tai daryti (ir daroma) atitinkamai veikiant viešpataujančio bajorų luomo nusistatymą. Todėl ir aptariamasis etnokultūrinis, savo esme demokratinis sąjūdis bent jau baudžiavos sąlygomis (Lietuvoje iki pat 1863 m.) vyko bajoriškiosios kultūros formomis. Be abejo, ryškiausia, idėjiškai reikšmingiausia šio sąjūdžio figūra buvo S.Daukantas.

Remiantis čekų sociologo, Europos mažųjų tautų atgimimo sąjūdžių žinovo M.Hrocho pasiūlyta tautinio atgimimo raidos dvifazė schema išeity, kad aptartasis etnokultūrinis sąjūdis turėtų priklausyti - su tam tikrom išlygom - tautinio atgimimo B (antrajai) fazei, kuri prasideda tada, kai "tautinis susipratimas inteligentijos pastangomis skleidžiamas masėse ir tampa visuotiniu, nepereidamas dar į aktyvias išsivadavimo kovos formas" (Tyla A. /Rec./: M.Hroch. Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei der kleinen Völkern Europas. - Praha, 1968 // Lietuvos istorijos metraštis. 1971 metai. V., 1971. P. 143). Beje, pats

M.Hrochas lietuvių tautinio atgimimo B fazę žiūri tik nuo "Aušros". Tačiau, kaip parodė A.Tyla, čekų mokslininkas neturėjo bent kiek išsamesnės informacijos apie etnokultūrinį sąjūdį Lietuvoje iki "Aušros" ir natūralu, kad, remdamasis dominuojančia istoriografijoje tendencija, priskyre jį tautinio atgimimo A fazei. (Jai, anot M.Hrocho, būdinga: "kai grupė intelektualų uždarai ima studijuoti engiamos tautos kalbą, kultūrą, istoriją.")

Žinoma, galima rasti nemažai argumentų paremti įrodinėjimui, kad S.Daukanto laikų tautinis sąjūdis priskirtinas tautinio atgimimo A fazei, bet tokio tipo argumentais remdamiesi ne mažiau sėkmingai įrodysime, kad ir "Aušra" nebuvo B fazės pradžia. Juk tai ne liaudies masėms, ne valstietijai skirtas žurnalas. Jo tikslas - telkti inteligentiją tautos budinimo darbui, formuoti tautinę ideologiją naujomis istorinėmis, pobaudžiavinėmis, kapitalistinės raidos ir atviros, nemaskuojamos, galima sakyti, totalinės rusifikacijos sąlygomis. Valstietijai skirta, tautinio atgimimo idėjas skleidžianti periodinė spauda prasidėjo nuo "varpininkų" 1889 m. imto leisti "Ūkininko". Į šios paskirties periodikos grupę galima priskirti ir 1890 m. pradėjusią eit konservatyvią katalikišką "Žemaičių ir Lietuvos apžvalgą", tiesa, su tam tikromis išlygomis, o ypač J.Tumo - Vaižganto 1896 m. įkurtą liberalų katalikišką "Tėvynės sargą".

Nereikėtų pamiršti, kad S.Daukanto laikų etnokultūrinio sąjūdžio tam tikras, sąlyginis uždaramas išplaukė ne (ar - ne tiek) iš vidinės šio reiškinių raidos, t.y. nebrandumo, o (kiek) buvo nulemtas objektyvių istorinių sąlygų: visų pirma baudžiavos egzistavimo. Tokiomis sąlygomis viešpataujančios bajoriškos kultūros ir valstietiškos subkultūros atskirumas buvo objektyvus dalykas, ir tik bajoriškoje kultūroje galėjo subręsti (ir subrendo) supratimas, kad šį atskirumą reikia įveikti. Kaip jau buvo užsiminta, to, daukantinio, man rodos, su Žemaitijos istorinės (socialinės - ekonominės, etnosocialinės, etnopolitinės ir etnokultūrinės) raidos ypatybėmis ir tradicijomis susijusio sąjūdžio tikslas ir buvo demokratine, švietėjiška kultūrine veikla padėti įveikti tą atskirumą: sudaryti bent minimalias galimybes valstiečiams sąmoningai įsitraukti į civilizacijos, t.y. civilizuotos kultūros, procesą (rūpestis dėl pradžios mokyklų valstiečiams gimtąja kalba,

didaktinės literatūros leidimas ir pan.), ugdyti naujo istorinio tipo, istoriniu ir etniniu požiūriu savitą Lietuvos kultūrą, įtraukiant į ją valstiečių subkultūroje išlikusias vertybes (kova dėl "žemaičių - lietuvių" kalbos teisių viešajame gyvenime, folkloro rinkimas ir populiarinimas, lietuviškos savo dvasia Lietuvos praetis ir ateities vizijos puoselėjimas). Pagaliau tuo metu, dar iki baudžiavos panaikinimo, norėta leisti ir lietuvišką periodinės spaudos organą, tik caro valdžia neleido to padaryti.

Atkreiptinas dėmesys, kad ir lenkiškai kalbėjusių (lietuviškai nemokėjusių) Lietuvos bajorų kultūriniame sąjūdyje apie XIX a. vidurį išsikristalizavo srovė (jos centrine figūra laikytinas A.H.Kirkoras), kuri siekė panašų kaip ir žemaičių - lietuvių sąjūdis tikslų ir buvo linkusi su juo bendradarbiauti (žr. Kulakauskas A. "Šaka, atskilusi nuo tautos...?" // Sietynas. 1988. T.3). Galima netgi teigti, kad S.Daukanto ir A.H.Kirkoro tautinės kultūros modeliai objektyviai skyrėsi tik vidine struktūra: skirtingomis proporcijomis tarp liaudiškumo ir bajoriškumo, lietuviškumo (A.H.Kirkoro modelyje, - ir baltarusiškumo) ir lenkiškumo. Žinoma, ši išvada - hipotetinė. Ją būtų galima paneigti įrodžius, pavyzdžiui, kad S.Daukantas buvo priešiška nusiteikęs lenkų bajoriškojo tautinio išsivadavimo sąjūdžio (1831 m. ir 1863 m. sukilimų) atžvilgiu ir savo viltis bei Lietuvos ateitį siejo su rusų demokratiniu ir liberaliniu sąjūdžiu (kartu ir su rusų nacionalizmu) bei liberalinėmis permainomis Rusijoje...

Tokie tad būtų argumentai lietuvių tautinio atgimimo B fazės pradžią nukelti į XIX a. pirmąją pusę. Žinoma, būtų sunku nubrėžti griežtą chronologinę ribą tarp tautinio atgimimo Lietuvoje A (genezės) ir B (brendimo) fazių. Matyt, galima A fazei priskirti XIX a. pirmųjų dviejų dešimtmečių "lituanistinį sąjūdį", nors, be abejo, ir vėlesnė lenkiškai kalbančių LDK patriotų "lituanistinė veikla" iki pat pirmosios revoliucinės situacijos laikų neišėjo iš šitos fazės. Žinoma, nepaneigsi ir to fakto, kad tarp lituanistinės veiklos dalyvių buvo ir ("grynai") lenkų bei rusų mokslo, kultūros ir politikos veikėjų.

Lietuvių atgimimas (B fazė) nesibaigė ir negalėjo baigtis baudžiavos sąlygomis. Baudžiavos panaikinimas tegalėjo pradėti baigiamąjį tautinio atgimimo etapą, kuris negalėjo baigtis anksčiau nei į visuomenės gyvenimą ateitų nauja, per

15 - 20 pobaudžiavinio gyvenimo metų subrendusi žmonių karta: ir inteligentų - tautinio sąjūdžio organizatorių bei tautinio atgimimo idėjos generuotojų; ir valstiečių - laisvų ūkininkų - potencialių tautinio atgimimo ir tautinio sąjūdžio dalyvių. Todėl nepriimtina L.Mulevičiaus išvada, pateikta knygoje "Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas /ligi 1904 metų/", esą pirmasis lietuvių nacionalinio (tautinio) judėjimo laikotarpis nuo XVIII a. paskutinio ketvirčio iki 1861 m. vadintinas "nacionaliniu atgimimu arba tiesiog kultūrinio kalbinio laikotarpiu" (p. 259). Tiesa, iš konteksto aišku, jog autorius sąvoką "nacionalinis atgimimas" vartoja ne visai ta prasme, kuria ši sąvoka vartojama istoriografijoje. L.Mulevičiui šiuo atveju "nacionalinis atgimimas" - tik "dėl Švietimo idėjų įtakos kilęs domėjimasis lietuvių kalba ir tautosaka, Lietuvos istorija, rūpinimasis nacionaliniu švietimu ir apskritai kultūra" (ten pat). Nepagrįsta ir 1861 m. laikyti ribine, etapine data lietuvių tautinio sąjūdžio istorijoje (vidinėje). Juk socialinės - politinės ir sociokultūrinės raidos (o koks nors sąjūdis, be abejo, ne ekonominis reiškinys) sąlygos Lietuvoje esmingiau pasikeitė tik po 1863 m. sukilimo pralaimėjimo. O koks buvo sukilimo pobūdis (nevalstietiškas) ir santykis su Lietuva ir lietuvių tauta, šiandien, berods ginčų jau nekelia.

Remiantis tuo, kas išdėstyta, būtų logiška galvoti, kad tautinio atgimimo (B fazės) pabaigą būtų galima sieti su "Aušros" pasirodymu. Vis dėlto istorinė realybė neleidžia tokios išvados daryti. Kodėl? Ogi todėl, kad 1863 m. sukilimo pralaimėjimas ir po jo prasidėjusios represijos kuriam laikui pakirto ir lietuvių tautinį sąjūdį, sustabdė (arba bent jau smarkiai pristabdė) lietuvių tautinį atgimimą. M.Valančiaus vadovaujama Katalikų bažnyčios Telšių vyskupijoje (Kauno gubernijoje) nelegali kova prieš rusifikaciją, lietuviškos, daugiausia religinės, konservatyvios, katalikybės dvasia alsuojančios literatūros leidimas Rytprūsiuose ir nelegalus platinimas Lietuvoje, slapto grupinio ir naminio vaikų mokymo gimtąja kalba skatinimas ir organizavimas, žinoma, sužlugdė rusifikatorių užmačias, palaikė lietuviybę, netgi plėtė socialinę bazę tautiniam atgimimui ir sukūrė materialines - organizacines sąlygas (spaudos leidimo užsienyje ir nelegalaus platinimo Lietuvoje organizavimas ir tradicija) nelegaliam tautiniam sąjūdžiui plėtotis, tautinio budinimo darbui dirbti, bet vargu ar tai

traktuotina kaip tautinis, tautinio atgimimo sąjūdis. Mano galva, nėra pagrindo išskirti atskirą, klerikalinį lietuvių tautinio judėjimo etapą tarp 1864 ir 1880 (ar 1882) m., kaip tai daro J. Ochmanskis ir R. Vėbra (žr. Problemos. 1968. Nr. 2). Beje, ir R. Vėbra kitame savo darbe (Lietuvos katalikų dvasininkija ir visuomeninis judėjimas. XIX a. antroji pusė. V., 1968) yra įrodinėjęs, kad klerikalinė, tiksliau turbūt būtų pasakyti - katalikiška, srovė (būsimų krikščionių demokratų pirmtakas) lietuvių tautiniame sąjūdyje susiformavo tik XIX a. pabaigoje.

Su "Aušra" lietuvių tautinis sąjūdis ir tautinis atgimimas prasidėjo tarsi iš naujo. Tik jo socialinis pagrindas buvo kitas nei ikisukiliminio laikotarpiu - bemaž grynai liaudiškas, valstietiškas. Atitinkama ir socialinė orientacija. Matyt, tai ir davė pagrindą M. Riomeriui bei J. Ochmanskiui ir kitiems su "Aušra" siekti "tikrąjį" lietuvių atgimimą, tarsi XIX a. pirmojoje pusėje vykęs atgimimo sąjūdis būtų netikras. Žinoma, tam tikras socialinis ir kultūrinis ryšys (tiesioginio kartų kontakto, perimamumo prasme) su ikisukiliminio laikotarpiu išliko, bet jis reikšmingesnio, juo labiau lemiamo vaidmens nevaicino. Nauja socialinė - ekonominė ir kardinaliai, brutaliai pasikeitusi etnopolitinė situacija vertė atgimstantį lietuvių sąjūdį rinktis kitą nei iki 1863 m. socialinę - kultūrinę, etnokultūrinę ir etnopolitinę orientaciją. Nebeteko prasmės dėtis su lenkų tautinio išsivadavimo sąjūdžiu, nes ir pastarasis numatomoje ateityje neturėjo jokių šansų laimėti. Tuo labiau, kad caro valdžia rusinimo politiką Lietuvoje vykdė su depolonizavimo vėliava. (Ši politika carizmui trokštamų rezultatų nedavė, bet etnosocialinę Lietuvos raidą, be abejo, šiek tiek koregavo.) Lietuvių tautinis sąjūdis atgimė kaip savarankiška politinė jėga, nors devintajame dešimtmetyje konkrečių politinių - valstybinių reikalavimų ir nekėlė, ribojosi siekimu likviduoti brutaliausias tautinės sprespaudos formas, iškovoti lietuviams bent jau tokias kultūrinės raidos politines sąlygas, kokias turėjo Pabaltijo kaimynai - latviai ir estai. Lenkų politinės grupuotės, tebesilaikančios reikalavimo atkurti Lenkiją bajoriškosios Abiejų Tautų Respublikos 1772 m. sienose, pajuto, kad tautiškai bundanti Lietuva etnopolitiškai atsiriboja nuo Lenkijos, ir pradėjo priešišką kampaniją prieš lietuvių, anot jų, t.y. lenkų šovinistų, "litvomanų", tautinį sąjūdį. Kadangi lenkų politiniai ir kultūriniai sąjūdžiai turėjo socialinę bazę bei organizacines struktūras ir Lietuvoje, tai ėmė bręsti lenkų ir lietuvių konfliktas. Lietuvių sąjūdyje ir tautoje polonizacijos

pavojaus akivaizdoje stiprėjo antilenkiškos ("antišlėktiškos") nuotaikos. Nors, be abejo, "Aušros" "gadynėje" visa tai buvo tik pradinėje stadijoje. Ir lenkams, ir lietuviams didžiausią pavojų kėlė carizmo vykdoma politika.

Vadinasi, lietuvių tautinio atgimimo (B fazės) pabaigos, žinoma, sąlyginės, reikia ieškoti tik XIX a. paskutiniame dešimtmetyje, kada gerokai pagausėjo lietuviškos spaudos (nelegalios) ir tautinio atgimimo idėjos vienaip ar kitaip ėmė pasiekti tautos didumą, kada tautinis sąjūdis tapo masinis (vėlgi sąlyginai), kada išryškėjo lietuvių tautinio sąjūdžio, jau suskilusio į kelias socialines - idėjines gruputes ir sroves, valstybingumo siekis, politinių - valstybinių programų metmenys. Su šio, paskutinio praėjusio šimtmečio dešimtmečio viduriu šiuolaikinė lietuvių istoriografija linkusi sieti ir lietuvių nacijos formavimosi proceso pabaigą, be abejo, irgi sąlyginę.

Žinoma, parinkti simbolinę lietuvių tautinio atgimimo, galutinio atbudimo datą sunku ir mokslo požiūriu turbūt nereikalinga. Vis dėlto, jeigu ieškotume tokios datos, kas didaktikos ir tautinio auklėjimo požiūriu būtų prasminga, tai galima pasiūlyti 1896 m. Tais metais imamas leisti plačialajai visuomenei skirtas "Tėvynės sargas", beje, didesniu tiražu nei "Ūkininkas". Kartu gimsta moderni lietuviška katalikiška srovė, tarp Lietuvos katalikų dvasininkų atsiranda ir stiprėja sąjūdis, siekiantis pakreipti į atgimstančios Lietuvos pusę Katalikų bažnyčią, kurios tarnų ir hierarchų dauguma vis dar buvo nusiteikusi prolenkiškai arba konservatyviai - kosmopolitiškai. Šio sąjūdžio reikšmę sunku pervertinti, žinant, kokią reikšmę žmonių gyvenime tuo metu turėjo bažnyčią. Kita vertus, 1896 m. atsiranda ir lietuviška socializmo, socialdemokratijos srovė - įsikuria Lietuvos socialdemokratų partija. Taigi lietuvių visuomenėje susiformuoja beveik viso to meto politinio spektro pradmenys.

Žinoma, tai, kad "pasibaigė" lietuvių tautinis atgimimas ir susiformavo lietuvių nacija - naujesiems laikams būdinga pagrindinio taksonominio lygio etnosocialinė bendrija, siekianti būti lygiateise su kitomis pasaulio tautomis ir pati lemti savo likimą, - tuo metu nežinojo turbūt niekas, net patys lietuviai. Tai daugiau mažiau Lietuvai ir jos kaimynams paaiškėjo tik 1905 metais.

KAS ATMIRĖ ATGIMIMO METU?

Antanas Tyla

Šiandien yra paprasčiau kalbėti apie Atgimimą, nes tai jau ne vien praeities, bet ir dabarties procesas. Mes visi esame XX a. pabaigoje vykstančio lietuvių tautos atgimimo dalyviai ar liudininkai. Atrodo, lyg iš karto atsirado Atgimimo jėgos, tiek žadinančios, tiek norinčios keltis iš atnirimo inercijos. Iš tikrųjų taip tik atrodo, nes jos buvo gyvos visą laiką. Tačiau, be abejo, visuomenė daug ko atsikratė, pasikeitė jos galvosena, suformuluotas aiškus svarbiausias tikslas yra tolesnės Atgimimo raidos pagrindas.

XIX a. vykęs lietuvių tautinis atgimimas taip pat buvo lydintas atmirimo. Tad kas gi tada atmirė? Socialiniu požiūriu atmirė bent keli elementai. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tauta save laikė tik bajorų luomas. Tokia arogantiška pažiūra paliko ir po trečiojo Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo. Šis luomas buvo atsakingas už valstybės atkūrimą. Valstiečius jie laikė tik galimais sąjungininkais tiems idealams įgyvendinti. O paskui, aktyviojo Atgimimo laikotarpiu, įvyko atvirksčiai. Iš valstietijos kilusi inteligentija ieškojo būdų, kaip bajorija padaryti savo sąjungininke kovoje dėl tautinio išsivadavimo. Kas gi sukėlė tokią metamorfozę? Tai ilgo politinio ir socialinio proceso rezultatas. Istorinėje literatūroje yra tvirtinama, kad lietuvių bajorija masiškai sulenkėjo XIX a. pradžioje. Iš dalies tai būtų galima paaiškinti politinėmis aplinkybėmis, jei mes lenkiškai anksčiau kalbėjusios bajorijos nelaikysime lenkais, kaip kad lenkais šiandien laikome nutautusius Pietryčių Lietuvos valstiečius. Bajorijos kalbinis atsiskyrimas nuo svarbiausią tautinį elementą - kalbą išlaikiusių valstiečių vyko nuo XVI amžiaus. Tačiau tik kalbinis. Bajorai laikė save lietuviais ir senosios Lietuvos valstybės patriotais. Jie savo garbingą praeitį siejo su Gedimino, Kęstučio, Vytauto laikais. Visa luominė heroika buvo motyvuojama Lietuvos, o ne Lenkijos istorija. Labai ryškus tokios heroikos buitinis panaudojimas yra XVII a. vykusios Valavičiūtės vestuvės. Lydint ją į miegamąjį, buvo

priminta, kokios garbingos Lietuvos giminės šaką ji turėsianti tęsti. Tokių pavyzdžių galima pateikti daugybę. Užbaigai galime priminti ir Teodoro Narbuto lenkiškai parašytą 9 tomų Lietuvos istoriją. Savo istoriją jis užbaigė Gediminaičių dinastijos nutrūkimu, t.y. kai mūsų istorija neteko dinastinio ryšio su garsiųjų kunigaikščių valdymu.

Po Lietuvos ir Lenkijos grubuoniško padalijimo pati reali politinė padėtis stiprino ištiknimą, kad valstybę viena Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė nepajėgs atkurti, kad tai įmanoma tik bendrai su Lenkija. Be to, didėjo lenkų kultūros, mokslo, literatūros įtaka. Vilniaus universitetas, kaip niekad iki tol, pasidarė polonizacijos židiniu. Lenkų kalba įsigalėjo viduriniame moksle. Ir tai sutapo su romantizmo epocha Europoje. Sunku pasakyti, kur tai galėjo nuvesti mūsų tautą, kurios niekas negynė. Šitokioje aplinkoje iškyla nedviprasmiška Simono Stanevičiaus, Simono Daukanto veiklos reikšmė.

Kai S.Daukanto veikalų Lietuvos istorijos klausimais, Lietuvos istorija praktiškais interesais (genealogija, garbė) domėjosi bajorija. S.Daukantas rašo lietuvėms motinoms, kad jos turėtų ką vaikams paskaityti ar papasakoti. Tai jau kitam visuomenės sluoksniui, kuris tradiciškai nebuvo laikomas tautos dalimi, skirta edukacija istorinei atminčiai įtvirtinti. Šis Lietuvos istorijos išplukdymas į kitus socialinius vandenis buvo, galima sakyti, tautinės savimonės bajorų luome monopolio panaikinimas. Nors, tiesa, gal jo ir nebuvo. Liudvikas Jucevičius 1842 m. išleistoje knygoje "Žemaičių žemės prisiminimai" rašė: "Žemaičiuose (nekalbu čia apie aukštesniąją visuomenę) Kęstutis, kryžiuočiai bei švedai ir jėzuitai sudaro svarbiausią ir vienintelį kasdieninių liaudies kalbų turinį" (Jucevičius L.A. Raštai. Vilnius, 1959. P. 387). Negalima pasakyti, ar analogiška atmintis funkcionavo Aukštaitijoje. Teko patirti, kad XIX a. pabaigoje gimęs aukštaitis - mano tėvas pasakojo apie švedų karus Lietuvoje. Tos žinios ne iš knygų, matyt, ėjo iš lūpų į lūpas. Liaudies dainose buvo ankstyvesnės istorijos relikto.

S.Daukantas tautinę valstiečių ir apskritai lietuvių savimonę žadino ir formavo tebesant baudžiavai, kai pagrindinė lietuvių dalis - valstiečiai daugelyje sričių negalėjo savarankiškai veikti, pasirinkti gyvenimo būdą ar vietą. Feodalinė priklausomybė varžė visos Lietuvos valstiečių

visapusišką integraciją. Žinoma, feodalinės užtvaras ardė L.Ivinskio kalendoriai, galėjo integraciją didinti lietuviškas, visų skaitomas pasaulietiškas laikraštis. Antano Baranauskio "Anykščių šilelis", nors buvo išspausdintas L.Ivinskio kalendoriuje, tačiau jį dainavo tik Anykščių valstiečiai. Laikraščio integracinę reikšmę suprato jį leisti planavęs Motiejus Valančius, o vėliau - J.Basanavičius.

Istorinė atmintis buvo tik vienas iš Atgimimo elementų. Valstietija išsaugojo kalbą, mažiau pažino istoriją, kuri buvo reikalinga politinei kultūrai brandinti, skiepyti valstybingumo, jo atkūrimo idėją. Bajorija buvo geriau susipažinusi su Lietuvos istorija, bet prarado ryšį su lietuvių kalba. Politinė, arba valstybinė, bajorijos nuostata krypo unijos su Lenkija keliu. Praktiškai tai pasireiškė 1918 m. atkuriant Lietuvos valstybę.

Atgimimas, kurį lietuvių tauta pergyveno XIX a. - XX a. pradžioje, buvo ilgas procesas, prasidėjęs atskirų asmenų iniciatyva ir pasibaigęs visos tautos įsijungimu į valstybės kūrimą.

Tad baigiant - kas gi Atgimimo metu atmirė? Pirmiausia siekimas ištraukti lietuvių tautą į lygių Rytų Europos tautų gretas iš esmės paneigė Vienos kongreso aprobuotą Europos tautų nelygiateisiškumo koncepciją. Mirė teisė vienoms tautoms engti kitas. Atmirė monopolis teikti Lietuvos istoriją lenkų kalba, atsirado šiam dalykui skirti lietuviški darbai ir leidiniai. Atmirė ir bajorijos proteguota Lietuvos ir Lenkijos unijos koncepcija. Iškilė jai alternatyva, skelbusi tautinės Lietuvos valstybės atkūrimą. Atgimimo procesui labai svarbus buvo feodaliųjų santykių panaikinimas, suteikęs asmeninę laisvę pagrindinei lietuvių tautos daliai. Tauta atsisakė inertiškumo ir pati, palikusi nuošaly nutautusią bajoriją, ėmėsi spręsti savo likimą ir ateitį.

PRIE LIETUVIŲ ATGIMIMO IŠTAKŲ

Egidijus Aleksandravičius

Atgimimas, atgimimo epocha - tai reiškiniai, kurie mūsų istorinėje literatūroje tarytum nekelia noro teoriškai diskutuoti. Šiandieninėje kasdieninėje kalboje tie žodžiai vartojami labai plačiai ir nusako labai įvairius, nors neretai miglotus visuomeninius reiškinius. Istoriografijoje šiomis kategorijomis sutartinai žymimas perėjimas iš feodalizmo į kapitalizmą procesas, vykęs Centrinėje ir Rytų Europoje XVIII antrojoje pusėje - XIX a. pirmojoje pusėje. Šis procesas aprėpia visą krūvą dalykų: tai ir naujų gamybinių santykių klostymasis, ir šiuolaikinio, juridiškai laisvo ir formaliai tarp lygių lygaus žmogaus atsiradimas, ir demokratinės kultūros apraiškų stiprėjimas, ir - kas svarbiausia - nacionalinės savimonės pabudimas. Panašius XIV - XVI a. reiškinius anapus Elbės, t.y. Vakarų Europoje, labiau priimta įvardinti itališkuoju Renesanso terminu, nors tai irgi reiškia Atgimimą. Visi šie Atgimimo požymiai - tai bendri Centrinės ir Rytų Europos tautų savojo identiteto, atskirybės ir nepriklausomo gyvavimo ieškojimo keliai. Ta prasme lietuvių tauta pergyveno Atgimimą, kaip ir daugelis kaimynių. Į vienas daugiau, į kitas mažiau, tačiau vis dėlto panašiai buvo eita prie šiuolaikinio tautos supratimo, artėta prie tos tautos savarankiškumo slenksčio. Kitąpariant, tai buvo visiškai tipiškas savo netipiškumo ieškojimas. Tautos savastis, jos būtis savyje ir sau buvo suvokiama kartu su kitų tautų savitumo pripažinimu. Šių samprotavimų paradoksalumas kelia ir bendrą teorinio pobūdžio klausimą: ar bendri Atgimimo keliai gali pagrįsti kiekvienos atbundančios tautos savitumą ir kaip bendruosiuose šio proceso raidos dėsniuose aptinkama tai, kuo viena tauta nuo kitos skiriasi? Jei lietuvių Atgimimas yra bendrų europinės civilizacijos apraiškų invariantas, jei yra visiškai suprantamastyrinėtojų mėginimas aiškintis, kuris - čekų, slovakų, vengrų, chorvatų ar lenkų - Atgimimas yra artimesnis lietuviškajam, tai tuo labiau suprantamas turėtų būti teiginys, kad bet koks šių problemų tyrimas gali būti tik

nepamiršus, kad mūsų Atgimimo kelias yra savitas. Jis palyginamas su kitų tautų istorijos pėdsakais, bet nepasimetantis tarp jų. Todėl visa tai, kas neleidžia ištrinti lietuvių Atgimimo bendrų, anoniminių dėsningumų sraute, kas įgalina turėti ypatingą atpažinimo įrankį, savotišką tautinio tapatumo ženklą, siejantį praeitį su dabartimi, turi būti apmąstoma, suvokiama, prisimenama, ir - kas svarbiausia - tiriama mokslo darbuose. Kitaip tariant, ne tik bendruosiuose Atgimimo dėsningumuose slypi visaapimantis paaiškinimas. Savita lietuvių tautinė savimonė, tautinis charakteris ir kitos tautos būties žymės tiesiogiai neišauga iš bendrųjų socialinių - ekonominių santykių raidos dėsnių. Aišku, lietuvių, kaip ir bet kurio kito Atgimimo, sąlygos, priežastys glūdi objektyviuose, sunkiai individualiam protui pasiekiamuose reiškiniuose, sudarančiuose pagrindinį istorinio materializmo objektą, tačiau negalima priežasčių aprašymu pakeisti paties tiriamojo reiškinio aprašymo bei analizės. Priežastys negali būti reiškinio būties turiniu. Taigi lietuvių Atgimimo priežastys - tai dar ne pats Atgimimas. Jo turinys - tai kultūros, sąmonės ir savimonės domenai, kuris nėra tiesiogiai ir "kietai" koreliuotas su objektyviais, materialiniais žmonių visuomenės gyvavimo dėsniais. Kultūros, savimonės, žmogiškosios dvasios dalykai neretai pralenkia (ar atsilieka) tuos bendruosius gamybinių santykių dėsnius. Kitaip tariant, gali atsitikti taip, kad kultūros reiškinys, tiriančiojo akimis žiūrint, atsidurs tartum ne savo vietoje arba ten, kur viso šito neturėtų būti. Iš čia gal kiek keistoki klausimai: kas turi apmirti, kad galėtų atgimti, prisikelti? Ar tie iki šiol tarsi savaimė aiškūs lietuvių Atgimimo ženklai yra to reiškinio esmę išduodantys dalykai, ar tai jau Atgimimo pasekmės? Ar mūsų bandymai išsiaiškinti Atgimimo esmę nesiblaško tarp iš anksto aiškių priežasčių aprašinėjimo ir akivaizdžių pasekmių analizės? Jeigu taip, tada turėtume prisipažinti, kad mūsų aptariamas reiškinys teoriškai nėra aiškus. Dar daugiau: nėra deramai supastas to reiškinio neaiškumas.

Panaši mintis kyla ir susipažinus su XVI - XVII a. Lietuvos kultūros istorijos problemomis arba, kitais žodžiais, apmąstant Renesanso Lietuvoje klausimus. Bene aštriausiai tai paliesta A. Bumblausko straipsnyje "Renesanso Lietuvoje ir nacionalinės lietuvių kultūros formavimosi pradžios klausimu". Autorius labai taikliai pažymėjo, jog, suprantant

Renesansą kaip naujos kylančios visuomeninės jėgos - buržuazijos (su išlygomis - viso trečiojo luomo) kultūrą, nėra paprasta šio reiškinių požymių ieškoti XVI a. Lietuvoje, kur kapitalistiniai elementai ir nauji visuomeniniai santykiai dar bemaž nepastebimi, o feodalizmas toli gražu dar ne smukimo stadijoje. Sakydami, jog feodalizmo apogėjus (tautos istorijoje tai tam tikra prasme viduramžiai) Lietuvai XVI a. dar nebuvo praėjęs, visai pagrįstai galime klausti: kas Lietuvoje galėjo atgimti, jei dar niekas nebuvo mirties agonijos stadijoje? Toliau A.Bumblauskas daro išvadą, kad "K.Donelaičio, A.Strazdo, S.Daukanto epocha tipologiškai atitinka Vakarų Europos Renesansą ir yra revoliucinis lietuvių kultūros raidos lūžis". Būtent XIX a. pradžios situacija jau turėjo vieną akivaizdžią Atgimimo sąlygą - nepaprastai pašlijusią kalbinę, kultūrinę, politinę lietuvių tautos padėtį. Šiuo metu reikėjo gavinti visa, kuo gali remtis savarankiška tauta. Bet vėlgį - ar XIX a. pirmosios pusės Lietuvos visuomenėje buvo subrendusi kita sąlyga, be kurios, sociologizuojant problemą, kultūros istorikas negalėtų surasti Atgimimo kaip tokio? Ar buvo trečiasis luomas su savita (ir lietuviška) kultūra, ar buvo nacionalinė buržuazija, ar galima aptikti kiek ryškesnes jos veiklos apraiškas? Sakydami - nebuvo, turėtume žengti ir kitą žingsnį, t.y. imti ieškoti lietuvių Atgimimo pradžios XIX a. pabaigoje, "Aušros" ir "Varpo" laikais. Todėl S.Stanevičiaus ir S.Daukanto veikla galėtų būti vertinama kaip savotiškas anachronizmas. Betgi ši karta - nepaisant jos pačios gan miglotai reflektuoto Atgimimui būtinų sąlygų deficito - suformulavo, išskėlė ir iš dalies įgyvendino tuos kultūrinės veiklos uždavinius, kurie ir sudaro Atgimimo esmę. Jų dėka lietuvių tauta ėmė virsti istorine tauta, t.y. istorinės atminties sfera iš susvetimėjusios bajorų aukštuomenės "viršaus": S.Daukanto, S.Stanevičiaus, M.Valančiaus dėka buvo nuleista iki valstietijos "apačios". Ši karta išpuoselėjo lietuvių tautinės ideologijos pagrindus, kurie daugiau ar mažiau gyvybiškai buvo iki pat J.Basanavičiaus kartos įsiliejimo į visuomeninį gyvenimą. Neigti tai yra bergždzias darbas. Tačiau, matyt, iš čia plaukia požiūris į XIX a. lituanistinį sąjūdį kaip į kažką, kas susiformavo išorinių sąlygų - vokiečių, lenkų ar rusų romantizmo veikiamas. Pats aptariamasis reiškinys taip paliekamas be savo vidinių priežasčių, be autentiškų šaknų ir todėl be savo savaimingos

būties. Lietuvių Atgimimo paskatos tada neišvengiamai apribojamos pasipriešinimu polonizacijai, rusifikacijai, germanizacijai ir degeneracijai apskritai. Lietuvių Atgimimo savarankiškumas ir savaimingumas nepastebimas, jis pamažu gali būti sutapatinamas tik su savotišku tautiniu refleksu, instinktu, tik su reakcija į išorinius reiškinius, į pasipriešinimą priespaudai ir nevaldomai kultūrinei asimiliacijai. Bet, žinoma, savotišką Atgimimą patyrė ir tos Europos tautos, kurios toli gražu nebuvo kieno nors užkariautos, bet dargi laikė paklupdžiusios daugelį kultūringų kaimynų. Vadinasi, siekimas ieškoti vidinio Atgimimo variklio nėra visiškai beprasmis dalykas, nors istoriografijos patirtis leidžia skaudžiai pajusti, kaip viena ar kita išankstinė schema, metodologinė dogma uždaro istorijos mokslą į priežasčių ir pasekmių kalėjimą, nepalikdama net angos, pro kurią galima nužvelgti tiriamą reiškinį. Tai verčia vis dėlto bandyti aiškintis tą mechanizmą, tą mįslę, už kurios oriai glūdi tautinio Atgimimo esmė.

Čia norėtusi atkreipti dėmesį tik į vieną aspektą, kuris leidžia suvokti Atgimimą kaip istorinės tautos tapsmą, kaip reiškinį, kuriam G.Hėgelis taikė "individualumo", arba "individo" kategorijas. Būtent didžiojo vokiečių mąstytojo istoriosofinėje sistemoje visuomenės reiškinijų priežastys rado sau vietą: Hėgelis neieško tolimų istorijos reiškinio priežasčių, bet stengiasi jį parodyti kaip unikalų, nepakartojamą, išskirtinį ir nepalyginamą dydį - epochą, tvykį ar asmenį. Taip ir Atgimimo fenomenas, matyt, gali būti suprastas tik iš jo paties, o ne iš to, kas transcendentiška paties fenomeno būčiai. Patogus ir kitas metodologinis Hėgelio filosofijos principas, nepakankamai išnaudotas aprašant XIX a. Lietuvos dvasinį gyvenimą. Tai pats tautinės individualybės, jos galimumo aiškinimas. Anot Hėgelio tik tai, kas individualu, yra istoriška. O istorija prasideda tik ten ir tik tada, kai iš anoniminės natūralistinio sociumo stichijos išsiskiria individas, kaip substancinė realybė. Filosofo, klasikinės vokiečių filosofijos tyrinėtojo A.Šliogerio nuomone, Hėgeliui individo substancialumo ir visuomenės istoriškumo rodiklis yra laisvės principas, o vergų visuomenės negali būti laikomos istorinėmis bendrijomis. Kaip tik tokie neistoriški jam buvo visi Rytai, kur laisvas yra tik vienas - valdovas, despotas, o visi kiti - tik biologiniai individai. O biologinis individas pats yra anoniminis ir

neatskiriamas nuo savo socialinės kaukės; jis neturi jokio substancinio svorio. Viduramžiška feodalinės Europos situacija ne tik Hėgelui, bet ir kitiems XIX a. vokiečių filosofams buvo savotiška pusiaukelė tarp natūralistinės Rytų visuomenės (arba vergovinės santvarkos apskritai) ir moderniosios, laisvo žmogaus, substancinio individo, visuotinės pilietybės visuomenės. Tos visuomenės, kurioje gimsta žmogus, suvokiantis savo laisvę, gerbiantis savo lygybę su kitu laisvu žmogumi, ir kurioje jis yra ginamas valstybės ir teisės. Feodalinėje visuomenėje individualybė ir asmenybės sąmoningumo trajektorija pasiekia tik privilegijuoto luomo viršų - aristokratiją. Ta visuomenė jau turi visą luomą laisvų piliečių. Tačiau ne tik žmogiškosios individualybės deficitas, ne tik jos uždarymas siauruose bajorų luomo rėmuose skiria feodalinę visuomenę nuo moderniosios. Naujųjų laikų visuomenės, kurioje, tarant XIX a. vidurio Lietuvos filosofo hėgelininko T.Ščeniovskio žodžiais, "[...] plečiantis vis didesniam individualumui, tautos grįš prie savo pirminio būvio, prie bendrybės[...] Tada ateis tokia tvarka, kai formuosis žmonija apskritai ir asmuo atskirai". (Szczeniowski T. Przygotowania do nauki dziejów powszechnych i historii. Rozwiniencie się umysłu i ducha ludzkiego. Wilno, 1842, s. 143 - 144). Pastaroji formuluotė jau visiškai arti to klausimo, dėl kurio čia samprotaujama Hėgelio filosofijos tema: ar tokia idealiai konstruojama situacija, kai asmenybės individualumas pasiekia ir valstietiškas gan konservatyvios XIX a. Lietuvos visuomenės "apačias", kai nebelieka luominių tarpiklių, pereinamų būsenų tarp sąmoningo asmens ir tautos, kai individas ima susivokti priklausęs tautai, o ne luomui ar religinei bendruomenei, ar tokia situacija nėra Atgimimo ašis? Atgimimu tartum baigiasi šis dialektiškas progresuojančios individo laisvės ciklas, o kartu prasideda naujos bendrybės - šiuolaikinės tautos era. Era tautos, gyvuojančios kaip laisvų žmonių asociacija.

Šie samprotavimai anaipol nėra primygtinis bandymas nuleisti idealiai modeliuojamą konstrukciją ant ištiso XIX a. Lietuvos dvasinio gyvenimo sklaidos lauko. Dar daugiau, panašios mintys negali pretenduoti net į darbinių hipotezių rangą. Jos prieštaringos. Tačiau prieštaringi ir paties Atgimimo klausimai, kurių teorinio apmąstymo stygius yra ypač ryškus.

REPLIKA POLEMIKOJE DĖL TAUTINIO ATGIMIMO SAMPRATOS

Darius Kuolys

Šiandieniniai mūsų svarstymai apie tautinį lietuvių atgimimą vienaip ar kitaip paremia rusų istoriko Levo Gumilovo įsitikinimą: "Etnosas yra biosferos fenomenas, ir visos pastangos išaiškinti jį, remiantis visuomenės raidos socialiniais dėsniais, vedė absurdan". Tikriausiai joks istorinis materializmas niekadės iki galo neatskleis tautos gyvenimo dėsningumą: siedami tautos savivokos slinktį su klasiniais santykiais, gamybos jėgų išsirutuliojimu, esame verčiami daugelį praeities dalykų iškreipti ar nutylėti ("taip buvo, bet negalėjo ir negali būti").

Gal tautinio atgimimo supratimui kiek pagelbėtų Arnoldo Toinbio "iššūkio" teorija. Anglų istoriko nuomone, etnosai, jų kultūros nuolat patiria kaimynų, gamtos metamus iššūkius. Nuo to, sugebama ar ne išpuolį atremti, pareina tautos likimas, jos ateitis. Matyt, "tautinis atgimimas" ir yra teigiamas atsakymas į istorijos iššūkį, gebėjimas pergalėti išorės aplinkybes, atsikirsti. Tokiu požiūriu remdamiesi, neturėtume tautinio atgimimo sieti vien su XIX amžiumi - konkrečiu Lietuvos istorijos laikotarpiu. Iššūkio būklėn lietuvių kultūra yra patekusi ne kartą. Ir kiekvienas tautos atgimimas vis dėlto išsergsti bendrą vardiklį - bendrų, atsikartojančių bruožų visumą.

Ir XVI, XIX amžius, ir dabarties Lietuvos prisikėlimas visų pirma pasireiškia tautystės idėjos suabsolutinimu. Tautystė pripažįstama esanti nelygstama gėrybė, žmogaus gyvenimo vertybinis pamatas. Visais šiais tarpniais regimos pastangos asmenis ir tautos jungtį kelti greta ar net virš asmens ir Dievo ryšio (etninės bendrijos ideologiją virš religijos). Ir anuomet, ir nūdien kalba, bendras istorinis likimas ir kultūrinio gyvenimo bendrumas suvokiami kaip tvirčiausios tautystės atspirtys. Tautinio atgimimo laikotarpiais pradedama labiau rūpintis gimtąja kalba, padidėja dėmesys šalies istorija, jos kultūrai. Pagaliau tauta aiškiai išsako valstybingumo siekį arba ryžtą savo valstybingumą apginti. Visas šias tendencijas

įžvelgsime ne tik šiandienos gyvenime ar XIX amžiuje, bet ir renesansinėje Lietuvoje, kurioje nebūta nei gausiau susibūrusios buržuazijos, nei kapitalistinių gamybos santykių.

Jau XVI a. pradžioje - LDK kanclerio Alberto Goštauto veikloje - matome sutelktus pamatinius tautinio atgimimo bruožus. A.Goštauto aplinkoje parašoma Bychovco kronika - taigi duodama tautai jos bendrą likimą įprasminanti istorija, parengiamasis pirmasis Lietuvos statutas - savarankišką šalies dabartį ir ateitį pagrindžiantis teisinys. Dėsninga yra ir LDK kanclerio kova dėl tautinės, lietuviškos bažnyčios, ir jo ryšiai su lietuvių raštijos pradininkais - rūpestis gimtosios kalbos likimu. Vėlesni A.Rotundo, M.Strykovskio, Mykolo Lietuvio, M.Daukšos darbai šias A.Goštauto ratelio veiklos kryptis ne tik praktiškai išplėtojo, bet ir teoriškai įprasmino.

Kas nulėmė tautinį lietuvių atgimimą XVI amžiuje? Lietuvai, kaip ir kitiems Europos kraštams, tada teko atsakyti į bendrą iššūkį - Renesansą, kuris iškėlė sutelktinį humanizmo kultūros modelį ir privertė dėl jo varžytis Vakarų tautas. Lietuvai reikėjo arba susitaikyti su barbarų šalies vardu, virsti ekspansyvių kaimyninių kultūrų grobiu, arba, įrodžius savo kūrybos galią, tapti laisva, savarankiška Europos kultūrinės bendrijos nare. Į šį lemtingą iššūkį lietuvių tauta pajėgė atsakyti tik iš dalies: nei kultūrinis, nei politinis savarankumas tuo metu ligi galo nebuvo apgintas. Kita vertus, Renesanso išpuolį Lietuva įstengė atremti, neišnaudodama visos kūrybinės energijos. XIX amžiuje, atsakydama į rytų slavų mestą iššūkį, ji sugebėjo ne tik pabusti, bet kiek vėliau atkurti ir valstybinį savarankiškumą.

KAS YRA ATGIMIMAS?

Fragmentas iš Arvydo Šliogerio spaudai rengiamos A.Maceinos filosofinių raštų knygos įvadinio straipsnio "A.Maceinos sugrįžimas" ir dar kelios pastabos.

Kažkas yra pasakęs, kad žmogus yra dvimatė būtybė. Iš tikrųjų, žmogus nėra vientisas kaip akmuo, kaip medis ar kaip laumžirgis. Jo prigimtyje nuo amžių pradžios grumiasi du pradai, ir nė vienam nelemta būti šių grumtinių nugalėtoju. Žmogus yra švytuoklė, kabanti tarp dangaus ir žemės, o jo širdis tarsi paukštis nuolat blaškosi tarp grumsto ir žvaigždės. Žmogaus egzistencijos vieta yra didysis Tarp: tarp dievo ir gyvulio, tarp kūno ir sielos, tarp gamtos ir antgamtės, tarp būtinybės ir laisvės. Žmogus visada siekė harmonijos, tačiau pasiekti ją galima tik tapus arba angelu, arba gyvuliu, vadinasi, nustojus būti žmogumi. Disharmonija yra mūsų, mirtingųjų, lemtis ir prakeikimas. Kartą išvaryti iš rojus, ten mes jau nebesugrįšime. Tačiau ši tragiškoji lemtis nėra tik prakeikimas. Iš jos kyla visi didieji žmogaus siekliai ir, stovėdamas ant žemės, jis stiebiasi į dangų, trupindamas grumstą, paverčia jį žvaigžde. Tik tas amžinasis dualizmas yra žmogaus kūrybiškumo šaltinis. Tik būdamas tame Tarp, žmogus tampa kūrėju, žmogus tampa laisvu, žmogus tampa žmogumi. Žmogus apskritai yra tik tiek, kiek jis tampa. Štai kodėl žmogus gimsta du kartus. Pirmą kartą žmogus gimsta kaip gamtiškoji būtybė, ir nuo tos akimirkos prasideda tos būtybės tapsmas žmogumi. Ir jeigu toji būtybė išties tampa žmogumi, šitokį tapsmą galima pavadinti antruoju gimimu arba atgimimu. Žmogus gimsta gyvuliu, o atgimsta žmogumi. Tauta, kaip ir paskiras žmogus, irgi gimsta du kartus. Pirmasis gimimas - tai gamtinės žmonių bendrijos išsiskyrimas iš pirmapradžių ūkanų. Tokia bendrija pamažu telkiasi, sukurdamą savo kalbą, papročius, tradicijas, dievus ir reikmenis. Ji pamažėl sukuria savo daiktiškąjį pasaulį, t.y. tą vietą, kurioje jai lemta gyventi ir kuri, praslinkus ilgiems amžiams, tampa bendrijos tėvyne. Tačiau tokia gamtinė bendrija, netgi susaistyta dvasinių simbolių, šnekanti viena kalba ir gyvenanti vienoje teritorijoje, dar nėra tauta. Tauta

yra idealus darinys. Ji egzistuoja tik paskiro individo sąmonėje. Galima sakyti, kad tauta yra idealus sutelktinis individas, per atskiro individo sąmonę suvokiantis savo išskirtinį individualumą. Tokio idealaus sutelktinio individo suvokimą mes vadiname tautine savimone. Tauta yra sąmoningų, t.y. laisvų ir mąstančių, individų junginys. Tautiniai ryšiai yra idealūs ryšiai. Tauta atsiranda tik po to, kai susiformuoja tautinė savimonė. Žmonių bendrija be tautinės savimonės dar nėra tauta. Ne tauta yra tautinės savimonės priežastis, o priešingai: tautinė savimonė yra tautos kaip sutelktinio individo atsiradimo prielaida. Štai kodėl aš sakiau, kad tauta gimsta du kartus. Pirmą kartą ji užgimsta gamtinės būtinybės iščiose, o antrąjį - atgimsta antgamtinės laisvės lopšyje. Todėl tikrasis tautos gimimas yra jos atgimimas laisvėje, kurio visų pirma suvokiama kaip politinė laisvė. O pastaroji yra ne kas kita, kaip sutelktinio individo būties savimonė. Tautinis atgimimas yra absoliuti metafizinė akimirka, atsitinkanti kiekvienos istorinės bendrijos kelyje į save. Tik nuo šios akimirkos prasideda ir tauta, ir tikroji tautos istorija. Tauta ir tautinis atgimimas yra tapatūs dalykai. Visos istorinės tautos yra atgimimo kūdikiai. Bet jeigu tauta gimsta du kartus, tada tautinis atgimimas gali būti tik vienas. Tačiau toks vaizdinys dažnai neatitinka tikrovės, todėl jį turime laikyti tik idealiu modeliu. Esama tautų, kurių sklaida šį modelį atitinka. Tai laimingos tautos; jų istorinis kelias palyginti aiškus ir paprastas. Jų savimonė nukreipta į ateitį, kurion harmoningai ir nepastebimai įtausta jų praeitis. Tokiu keliu ėjo graikai, prancūzai, anglai arba švedai. Bet esama tautų, kurias likimas privertė atgimti ne vieną, o keletą kartų. Tokia lietuvių tauta. Dabartinę mūsų istorijos akimirką mes vadiname tautiniu atgimimu. Bet šis mūsų atgimimas turi visai kitokią prasmę negu, tarkim, prancūzų ar vokiečių atgimimas, pirmasis pavadintas Švietimu, antrasis - Reformacija. Skirtingai nuo didžiųjų Europos tautų mes atgimstame mažų mažiausiai trečiąjį kartą, jeigu pirmuoju atgimimu laikysime "Aušros" ir "Varpo" gadyne. O antrasis arba trečiasis atgimimai yra saviti; jie skiriasi nuo pirmojo vienu lemtingu bruožu, kurį aš pavadinačiau sugrįžimu. Tauta, atgimstanti antrąjį arba trečiąjį kartą, priversta sugrįžti į savo pirmąjį atgimimą ir susigražinti tai, kas buvo atrasta ir padaryta atgimus pirmąjį sykį. Todėl pakartotinai

atgimstanti tauta visų pirma atsigrįžta į praeitį, nusišuka nuo dabarties ir tik akies krašteliu žvelgia į ateitį. Sugrįžimas yra ne kas kita, o tik kaip reikiant negimusios praeities atgaivinimas. Neatgaivinus praeities, nesusigražinus pirmųjų atgimimų, neįmanoma atgimti dar sykį. Praeities sugrįžimas ar jos susigražinimas suriša nutrūkusią laikų grandinę ir atkuria vientisą istorijos savimonę. Tušti, neistoriniai tarpsniai tarsi išnyksta, ir praeitis regima taip, tarsi visa ji būtų buvusi istoriška ir rišli. Tauta tarsi sugrįžta iš tremties.

Dabar mes gyvename kaip tik tokio sugrįžimo laike. Mes grįžtame iš tremties. Sugrįžta mūsų kalba ir istorija, mūsų pergalės ir pralaimėjimai, sugrįžta mūsų kilnumo ir niekšybės akimirkos, sugrįžta mūsų kankiniai ir išdavikai, mūsų didvyriai ir niekadėjai, sugrįžta mūsų politikai ir poetai, mūsų darbai ir mūsų mintys. Būname sugrįždami. Todėl ir paklauskime: kas yra sugrįžimas? Ar paprasta ir lengva sugrįžti? Apskritai sugrįžimas gali būti dvejopas: surįžimas erdvėje ir sugrįžimas laike. Sugrįžimas erdvėje nekelia didelių problemų, ypač mūsų epochoje. Gerokai sunkesnis sugrįžimas laike. Mat erdvė nekeičia laiko, o laikas - gyvasis individo gyvenimo ir tautos istorijos laikas, - keičia erdvę. Erdvė nekeičia nei mūsų pačių, nei mūsų pasaulio, nes galų gale ji pati yra mūsų pasaulis. Bet mus ir mūsų pasaulį smarkiai keičia laikas. Todėl kaip tik sugrįžimas laike yra ypač sunkus, todėl žmonija yra sukūrusi sugrįžimo mitą, kurio esminis sandas yra viską į nebūtį nusinešantis laikas. Pranašas, išėjęs į dykumas, sūnus paklydėlis, apleidęs tėvų namus, tremtinys, išvartytas iš savo tėvynės, visi jie, jei bando sugrįžti, sugrįžta laike. Sugrįžti laike - reiškia įveikti arba atgauti prarastąjį laiką, nes sugrįžti visų pirma reiškia sugrįžti ten pat, kur buvai iki išeidamas, ir susigražinti tai, ką išeidamas turėjai ir kame buvai. Ar tai įmanoma padaryti? Sugrįždamas pirmiausia turi susigražinti save. Bet juk tai neįmanoma, nes esi negrįžtamai pasikeitęs; laikas nusinešė tavo ankstesniąją būtį, ir dabar esi visai kitoks. Negana to: sugrįžti, - tai reiškia susigražinti savo pasaulį. Bet juk tai irgi neįmanoma, nes anas pasaulis, kuriame buvai iki išeidamas, jau pasikeitęs. Jo nebėra, o tu sugrįžti į šį, vadinasi, į kita pasaulį. Aname buvai, o į šį reikia įsibūti. Todėl sugrįžimas yra ne tiek atgavimas, kiek netektis ir kančia. Todėl ne visiems ir ne visada lemta sugrįžti, todėl sugrįžimas gali išitikti ne kaip atgimimas, o kaip mirtis. Gal tardamas

"Išėjusiems negrįžti" Marius Katiliškis kiek perdėjo, bet labai nedaug. Tikras sugrįžimas visada sunkus ir tragiškas."

[...]

"Taigi ne tauta yra tautinės savimonės priežastis, o priešingai: tautinė savimonė yra tautos, kaip kolektyvinio individo, atsiradimo prielaida. Tauta atsiranda tada, kai iš pirmą kartą natūralistinės žmonių bendrijos, jungiamos kalbos, teritorijos, papročių, išsiskiria sąmoningas, t.y. savo išskirtinumą, unikalumą, savo nepakeičiamumą suvokiantis individas. Susvetimėjimas! Tik kai atsiranda tokių savimonę turinčių paskirų individų ansamblis, prabunda ir tautinė savimonė, vadinasi, gimsta tauta. Tautos gimimas nulemtas inteligentiškosios sąmonės prabudimo. Intelligentija čia suprantama ne kaip profesinė ar socialinė grupė. Tai žmonės, galintys priklausyti bet kuriam luomui (pavyzdžiui, mūsų knygnešiai), bet turintys vieną bendrą bruožą: kiekvienas, suvokdamas savo individualumą, suvokia ir bendrijos, kuriai jis priklauso, individualumą.

Tautinės savimonės formos gali būti įvairios, nelygu kas laikoma tautinio individualumo pagrindu: teritorinis vientisumas, kalba, papročiai, istorija, tautos misija pasaulyje. Bet aukščiausia tautinės savimonės forma yra politinė savimonė. Tik kai tauta suvokia poreikį savo individualumui duoti griežtą politinę formą, sukurti valstybę ir tapti suvereniu, nuo kitų tautinių individų nepriklausomu individu, ji tampa tauta intensyviausia šio žodžio prasme. Žinoma, tautinė savimonė gali egzistuoti ir neturint valstybingumo, bet tauta be valstybės nėra pilnavertė tauta, o tautinė savimonė, nepakilusi iki politinės savimonės, nėra pilnavertė tautinė savimonė. Net galime manyti, kad tautinė savimonė gali egzistuoti kaip politinės savimonės apraiška, t.y. tautinės savimonės subjektas privalo turėti valstybinio suverenumo intuiciją, bent jau kaip prisiminimą arba kaip idealą.

XIX a. LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO KLAUSIMU

Vytautas Radžvilas

Apie XIX a. lietuvių tautinį atgimimą nelengva kalbėti jau vien todėl, kad pats žodis "atgimimas" tėra graži ir vaizdinga metafora, kuri mažai ką sako žmogui, rimtai besidominčiam istorija. Atskleisti sunkiai apčiuopiamą šios metaforos turinį bei išsakyti jį griežta mokslo sąvokų kalba yra istoriko uždavinys. Tačiau istorija, kaip ir kiekvienas kitas mokslas, turi savo galimybių ir kompetencijos ribas, kurias peržengti, nesunaikindama savęs, ji negali. Išsamiai aprašęs "atgimimo" požymius, vienaip ar kitaip paaiškinęs jo priežastis, istorikas anksčiau ar vėliau susidurs su pačios atgimimo "esmės" klausimu, kuris priklauso jau ne istorijos mokslo sričiai, bet atsiveria istoriosofinei (filosofinei) refleksijai.

Istorinė tautos savimonė neatsiranda savaime ir iš karto - ji subrandinama pamažu ir nuosekliai ugdant istorijos filosofiją ir istorijos mokslą. Todėl iš pirmo žvilgsnio labai geranoriškos, tačiau skubotos pastangos istorijos mokslą žūt būt pagrįsti filosofine "metodologija" dažniausiai baigiasi visai nelauktai: istorikas, pats to nesuvokdamas, savo tyrimu iliustruoja abejotinos vertės istoriosofines schemas, o filosofas mėgėjiškai "nagrinėja" specifinius istorijos mokslo klausimus.

I šį pavojų derėtų atsizvelgti ir svarstant XIX a. lietuvių tautinio atgimimo problemas. Nėra abejonės, kad visų laukiama "tautiška" ir "nenuasmeninta" Lietuvos istorija bus istorikų ir filosofų bendrų pastangų kūrinys. Tačiau glaudžiai ir dalykiškai bendradarbiauti tik pradėdama, o kol kas dar nėra nei galimybių, nei reikalo stengtis bet kuria kaina "bendravardiklinti" įvairias nuomones ir tuo pagrindu daryti pernelyg plačius apibendrinimus. Diskusijos tikslas bus pasiektas, jei šiame pokalbyje išryškės nors bendriausios tolesnio filosofų ir istorikų dialogo gairės.

Svarstant XIX a. lietuvių tautinio atgimimo problemas, neįmanoma apeiti trijų itin svarbių klausimų: kokiomis sąlygomis yra galimi ir kaip turėtų klostytis natūralūs ir

harmoningi istorijos mokslo ir istorijos filosofijos ryšiai? Kas yra Atgimimas kaip specifinis Europos kultūros reiškinys? Kokie yra XIX a. lietuvių tautinio atgimimo ypatumai ir kokie veiksniai juos lėmė?

Didėjantis lietuvių istorikų dėmesys pirmajam klausimui, jų atkaklios pastangos atsigręžti į filosofiją yra geras ženklas, liudijantis, jog mūsų istorijos mokslas žengia į naują savo raidos etapą. Nors šis žingsnis smarkiai vėluoja, tačiau yra būtinas ir neišvengiamas. Istorijos mokslas pradeda įgyti savimoneį nuo to momento, kai, suvokdamas savo nekritiškumą ir nebrandumą, peržengia save ir sutelkia dėmesį į savo tikrumo paieškas. Koks bus šių paieškų rezultatas - kitas klausimas, nes čia, deja, ne viskas priklauso nuo gerų istoriko norų.

Iš principo filosofijos ir istorijos mokslo ryšys yra akivaizdus ir niekam nekelia abejonių. Kiek žmogaus būtis skleidžiasi laike, tiek ji yra istoriška. Filosofija, kaip būties apmąstymas, yra atvira istorijai net ir tada, kai teoriškai paneigia šį būties istoriškumo faktą. Todėl joje visada slypi istoriosofinis matmuo ar aspektas, kuris neretai lieka neišsakytas, tačiau reikiant gali būti rekonstruotas specialiais tyrinėjimais.

Kalbėdami apie prigimtinių filosofijos istoriškumą, mes, žinoma, turime omenyje anaipol ne sunkiai apibūdinamą "istorizmo principą", kuriuo taip plačiai remiasi šiuolaikinė (arba vadinamoji "poklasikinė"), visų pirma marksistinė filosofija. "Istorizmo principas", išreiškiantis kai kuriuos esminius "moderniojo" žmogaus savivokos ypatumus, teoriniu požiūriu yra savotiškas ir, drįstume tvirtinti, gan destruktivus žmogaus istoriškumo sampratos variantas. Dar daugiau - klasikinės filosofijos "istoriškumas" ir poklasikinės filosofijos "istorizmas" yra ne tik netapatūs, bet dažnai vienas kitą išskiriantys dalykai. Pirmasis išreiškia siekimą istorijos įvykių prieinamybėje ieškoti to, kas pastovu ir nekintama, antrasis šią praeinamybę linkęs suabsoliutinti iki visiško istorinio reliatyvizmo. Galbūt čia ir slypi viena svarbiausių mūsų istorijos "nuasmeninimo" priežasčių: nuosekliai vadovaudamasis istorizmo principu, istorikas privalo sureliatyvinti ir savo paties buvimo istorijoje faktą, t.y. be pėdsakų "ištirpti" istorinėse situacijose. Toks istorikas suvoks save kaip "socialinių istorinių sąlygų produktą", "visuomeninių santykių visumą" ar dar kitaip, bet galutinis

rezultatas bus tas pats - jis sunaikins savo istorinę savimoneį ir save kaip asmenį. O asmuo, žinia, yra ne socialinė - istorinė, bet metafizinė - dorovinė kategorija...

Istorijos mokslo uždavinys - išaiškinti priežasties ir padarinio ryšius, ledžiančius istoriją aprašyti kaip nuosekliai susijusių faktų grandinę. Atrinkdamas ir aiškindamas istorijos faktus, tyrinėtojas anksčiau ar vėliau susiduria su jau minėtu istorinio įvykio arba reiškinių "esmės" klausimu, į kurį sudūžta istorijos, kaip "objektyvaus" mokslo, vaizdinys. Šitoks vaizdinys, nors ir labai smarkiai iššaknijęs daugelio istorikų sąmonėje, yra ne kas kita, o gryniausias pramanas, kadangi bet kuris istorijos faktų mokslinis aiškinimas visada remiasi išankstine vertinamąja nuostata. Kai ši nuostata yra išsąmoninta, ji paprastai grindžiama istoriosofiniais argumentais. Tačiau istoriko pastangos remtis istoriosofiniais argumentais dar nėra galutinis ir nenuginčijamas jo kritiškumo įrodymas. Tikroji istorinė savimone atsiranda tik kartu su vadinamuoju istorijos mokslo metodologinio pagrindimo rūpesčiu, kada praeities tyrinėtojas aiškiai suvokia bet kurių istoriosofinių prielaidų problemišumą ir sąmoningai stengiasi kritine refleksija nustatyti jų patikimumą ir kartu pateisinti jų buvimą.

Istorijos mokslui būtinas tvirtas filosofinis pamatas - ši tiesa daugumos mūsų istorikų išsąmoninta ir darosi aksioma. Tačiau nėra ir iš principo negali būti vienos "teisingos" filosofinės metodologijos, laiduojančios istorinio tyrinėjimo sėkmę. Viskas priklauso nuo to, kaip istorikas supranta pačią metodologijos sąvoką ir jos vaidmenį. Juk metodologiniu istorinio tyrimo pagrindimu galima lygiai vadinti ir mechaniską kažkieno sukurtų istoriosofinių schemų taikymą, ir visą tyrinėjimo giją koreguojantį gyvą istoriko filosofinės minties darbą.

Egzistuojantys net empiriškai konstatuojami žmogaus metafizinių nuostatų, arba orientacijų, skirtumai yra ryškus žmogiškosios būties daugiamatiškumo paliudijimas ir kartu filosofinių koncepcijų įvairovės šaltinis. Prisiminkime, kad ir A.Maceina kažkada yra analizavęs ir aprašęs tris Europos kultūros raidoje išsiskleidusius žmogaus tipus - buržuazinį, prometėjišką ir krikščionišką. Tačiau šiuo atveju neturi reikšmės nei galimas tokių tipų skaičius, nei jų klasifikavimo principai. Svarbiau yra tai, kad iš skirtingų metafizinių orientacijų savaime išplaukia nevienodas to paties istorijos

reiškinio ar įvykio "esmės" supratimas. Štai kodėl mokslininkui istorikui yra taip svarbu sąmoningai pasirinkti istoriosofines savo tyrinėjimų prielaidas. Aklas ir nekritiškas šių prielaidų paisymas tapatus mėginimui žvelgti į istoriją pro svetimus akinius. Čia slypi svarbiausias bet kokio istorinio dogmatizmo šaltinis.

Šis kiekvienam mąstančiam istorikui skausmingas klausimas išsprendžiamas tik nuosekliomis filosofijos studijomis. Žinoma, tai nereiškia, kad istorikas turi tapti profesionaliu filosofu. Geras istorikas yra filosofas ta prasme, kad jis sugeba įsisaugoti savo metafizinę orientaciją ir laisvai pasirinkti dvasiškai jam priimtinas filosofines pažiūras. Kai šiais reikalavimais iš tiesų vadovaujamosi istorijos tyrinėjimuose, galima kalbėti apie gyvą, būtišką ir nenuasmenintą istorijos mokslą.

Toks mokslas vargu ar įmanomas be brandžios tautiškos filosofijos. Kuo filosofija būtiškai universalesnė, tuo ji savitesnė ir tautiškesnė. Kitaip tariant, tautiška yra savarankiška ir kūrybiška filosofija, atverianti visuotinai reikšmingus žmogaus egzistavimo metmenis ir atitinkanti aukščiausius europietiškojo mąstymo reikalavimus.

Dėl gerai žinomų priežasčių tautiškas pradą mūsų filosofijoje reikėsi labai menkai. Būdami palyginti neblogai susipažinę su Europos filosofija, mes vis dėlto tebesame jos vartotojai, o ne kūrėjai. Todėl neatsitiktinai per visus pokario metus sukurta bene vienintelė tikrai originali ir brandi E. Gudavičiaus istorijos koncepcija iš esmės yra pozityvistinė, išaugusi empiristiškai orientuotos lietuviškos mąstysenos dirvoje (jeigu Gerbiama koncepcijos autorius mano kitaip - labai atsiprašau). Tolesnė lietuviškos filosofijos plėtotė ir ypač kitokio tipo istoriosofinių koncepcijų atsiradimas galėtų smarkiai praplėsti istorijos mokslo horizontus.

Antrasis - Atgimimo, kaip ypatingo Europos istorijos reiškinių, - klausimas dėl savo platumo ir sudėtingumo yra filosofų, istorikų, kultūros tyrinėtojų nesibaigiančių diskusijų tema. Pradžiai pakaktų bent jau korektiškai jį išskirti, nors ir šis uždavinys nėra iš lengvųjų. Dėl seniai paplitusios dalykinės bei sąvokų painiavos sunku net atskirti du šio klausimo aspektus - filosofinį ir istorinį. Atgimimo, kaip europinės kultūros reiškinių (kalbos apie Azijos kultūrų "renesansus" yra tiesiog nesusipratimas), "esmė" ir konkretūs, laikiškai bei erdviškai apibrėžti istoriniai jo pavidalai nėra

tapatūs dalykai. Pavyzdžiui, Italijos ar Šiaurės Europos Renesansas jokiū būdu neišsemia Atgimimo esmės. Kai neatsižvelgiama į šį skirtumą, bet kurios tautos praeities tyrinėjimas skęsta paviršutiniškose istorinėse analogijose, o pats tyrinėtojas pameta iš akių jos istorinės raidos savitumą. Tokiais atvejais tautos istorija "praranda veidą", nes ji matuojama dirbtiniu, mechaniškai jai taikomu ir todėl vienpusišku masteliu. Pastarasis - tai paprastai vadinamųjų "pažangių" tautų istorija, tiksliau - jų pasiekimai ir laimėjimai, įnašas į pasaulio kultūrą. Tiesmukiška ir primityvi, bet istorikui labai patogi "metodologija": užtenka suskaičiuoti bei pasverti kurios nors tautos pasiekimus ir praradimus, ir viskas taps aišku - tauta "atgimusi" ar "merdi".

Tačiau šį paprastumą ir aiškumą išsklaido vienas klausimas: ką vis dėlto reiškia pati "atgimimo" sąvoka? Savo garsiajame "Laiške apie humanizmą" M.Heidegeris nurodo, kad "taip vadinamas 14 ir 15 amžių Italijos Renesansas yra "romėniškosios dorybės atgimimas", "renascentia romanitatis". Bet mums ne taip jau svarbu, kaip savo epochą suprato ir vertino to meto žmonės ir ją tyrinėję istorikai. Kur kas svarbiau išsiaiškinti, kas iš tikrųjų slypi už žodžio "Renesansas". Praeitis nesikartoja. Mes juk žinome, kad Renesansas nebuvo nei "romėniškosios dorybės" atgimimas, nei juo labiau seniai mirusio antikos pasaulio sugrįžimas. Ir kas pagaliau iš viso turėjo atgimti, jei barbariškai viduramžių "tamsos" laikai egzistuoja tik suklaidintų ar suklydusių tyrinėtojų vaizduotėje?

Filosofiniu požiūriu Renesansas tėra antropocentrinis posūkis, smarkiai, bet toli gražu ne iš karto ir ne iš esmės pakaitęs metafizinę Europos žmogaus orientaciją. Keistai atrodo šis posūkis iš laiko perspektyvos. Juk į absoliutą nukreiptam viduramžių žmogaus žvilgsniui stabtelėjus ir galop apsistojus prie nuodėmingos žemės, pamažu sukles-tėjo metafiziškai individualistinė ir subjektyvistinė europiečio nuostata, kuri po kelių šimtmečių ją atvedė prie apokalipsės slenksčio. Ar bereikia geresnio įrodymo, kad civilizacijos ir kultūros laimėjimai, t.y. vadinamoji "pažanga", negali būti absoliutus atgimimo matas ar kriterijus, nes jie patys yra vidujai prieštaringi ir dažnai virsta savo priešybėmis? Visuomenės nuopuoliai, krizės, pralaimėjimai istorijai yra ne

mažiau reikšmingi, nors jų prasmė neretai paslėpta ir todėl sunkiai įžvelgiama.

Jau vien todėl filosofija neatskleidė ir niekad neatskleis "tikrosios" Europos istorijoje pasikartojančių tautų bei jų kultūrų atgimimo esmės. Ji turi kitą tikslą - kuo visapusiškiau, autentiškiau ir išsamiau apmąstyti pasaulyje ir istorijoje vykstančią žmogaus būties dramą. Einant šitokio apmąstymo keliu, atsiveria begalinis žodžio "atgimimas" prasmių horizontas, atsklendžiantis ir užsklendžiantis laisvų istoriko ieškojimų erdve.

Mintys apie tautos atgimimą kažkaip savaime teigia jos ir žmogaus buvimo analogiją. Šnekantys viena kalba ir gyvenantys pagal bendrus papročius žmonės dar nėra tauta, o tik jos galimybė. Tauta yra laike tampanti tikrovė, kuri auga ir skleidžiasi arba žūsta susiklosčius tam tikroms aplinkybėms. Jos buvimą ar nebuvimą visiškai lemia būtiškoji savivoka, kuri įkūnijama ir sutikrovinama sąmoningai kuriamais kultūros bei civilizacijos gyvenimo pavidalais. Italų Renesansas, Nyderlandų tapyba, anglų ir prancūzų revoliucijos - tai tik ryškiausi šios kūrybos pavyzdžiai. Ir kuo jų daugiau, tuo tauta universalesnė ir europietiškesnė, o kartu individualesnė ir gyvastingesnė.

Visa ši tūkstantmečius trunkanti kūryba sruveno iš bendro - krikščioniškojo - šaltinio. Galbūt todėl Vakarų pasaulio istorijos raida turi kažkokią paslėptą vidinę logiką ir vyksta dėsningai. Kuo gi kitu galima paaiškinti jau minėtą Europos žmogaus metafizinių orientacijų kaitą, apie kurios priežastis ir prasmę galime tik spėlioti? Atsižvelgiant į šią prielaidą (priešingu atveju mums liktų neigti, kad istorija turi prasmę ir tikslą), reikėtų tarti esant savotišką tautos gyvenimo "pulsą". Tauta atgimsta tada, kai geba "pataikyti" į tam tikrą Europos istorijos fazę. Jeigu to neįvyksta, ji lieka "snausti".

Baigiant kelios fragmentiškos ir hipotetinės pastabos trečiuoju klausimu. Nėra abejonės, kad pirmoji tautinės savimonės žadintoja buvo XIX a. pirmoje pusėje iškilusi lietuvių šviesuolių karta. S.Daukantas yra ryškiausias jos atstovas, kurio nuopelnai tautos atgimimui yra didžiuliai ir neginčytini. Ir vis dėlto tikraisiais lietuvių tautos atgimimo šaukliais ir vadais laikome J.Basanavičių ir V.Kudirka, nors S.Daukantas iš pirmo žvilgsnio mažai kuo jiems nusileidžia. Vaizdingu J.Ambrazevičiaus pastebėjimu, šis iš liaudies kilęs

žmogus "valstietiškiems metmenims pritaikė europiškus ataudus". Jam gerai žinomos ir artimos romantikų pažiūros, jis puikiai suvokia istorinės savimonės reikšmę ir gimtosios kalbos svarbą, kelia jo valstietišką kilnę ir prigimtą išreiškiantį demokratišką socialinį idealą. Žodžiu, jis žmogus žvelgia toli į atėtį. Ir vis dėlto šioje nuosekloje argumentų grandinėje trūksta kažkokios svarbios grandies. Atrodo, kad J.Ambrazevičius ir bus ją suradęs: "Kad tauta veržtųsi pasireikšti kultūrinio gyvenimo autonomija; kad siektų susiorganizuoti į politiškai nepriklausomą valstybę, - to S.Daukanto tautinėj sąmonėj dar nėra", - tvirtina jis 1938 m. išleistoje ir iki šiol nepelnytai ignoruojamoje knygoje "Lietuvių rašytojai". Tautos atgimimas, bent jau teoriškai, privalo skleistis visu jos gyvenimo plotu. Tikrojo tautinio atgimimo datai nukelti į "Aušros" ir "Varpo" laikus aukščiau cituoto teiginio visiškai pakanka. Ir vis dėlto tai pernelyg svarbi išvada, kad į ją būtų galima žiūrėti kaip savaime suprantamą.

Tikra yra tai, kad S.Daukantui buvo lemta gyventi pusiaukelėje tarp dviejų epochų, ir šį "tarp" patvirtina net paviršutiniška jo pažiūrų analizė.

S.Daukantas ieško kažkada praeityje buvusios idealios, t.y. turtingos, laimingos ir linksmos Lietuvos. Čia jis atsiskleidžia kaip tipiškas "klasikinės" mąstysenos žmogus, žvelgiantis į istoriją antlaikišku žvilgsniu. S.Daukantas gerai žino, kad pasaulis nuolat kinta, tačiau vadinamoji šiuolaikiška istorizmo samprata jam svetima.

Tas pats ir su kalba. Renesanso ir Naujųjų amžių žmogui, koks buvo ir pats S.Daukantas, kalba yra ne savaiminė vertybė, kaip būtina tautos egzistavimo prielaida, o visų pirma priemonė geriau suprasti ir plačiau skleisti Dievo žodį. S.Daukantas jau gerai suvokė, kad gimtoji kalba padeda išlaikyti tautos savastį, tačiau laikas, kai M.Heidegeris galėjo ištarti, jog "kalba yra būties namai" (vadinasi, ir tautos būties) dar nebuvo atėjęs.

S.Daukanto skelbtas socialinis idealas pramato epochą, kuri taip pat ateis nepalyginamai vėliau. O kol kas per revoliuciją pralobę prancūzų buržua už beprotiškus pinigus perkasi aristokratų titulus, ir ši aistra yra kažkas daugiau negu paprastas tuštybės bei ambicijų tenkinimas. Viduramžių pasaulis nugrimzdo į nebūtį tik sudužęs Pirmojo pasaulinio karo audrose.

Galime tik spėlioti, koks likimas būtų ištikęs S.Daukanto idėjas, jei ne 1863 metų sukilimas, sustabdes natūralią lietuvių tautos raidą ir atitolinęs jos tikrąjį atgimimą keliems dešimtmečiams. Galbūt, pažadintas tautinių ir socialinių S.Daukanto idėjų, kilmingasis Lietuvos luomas būtų sugrįžęs prie savo ištakų ir pakreipęs tautos vystymąsi ramesne ir kur kas palankesne vaga. Aišku viena: tiltas tarp dviejų epochų liko nepastatytas. Tauta žengė į nepriklausomą gyvenimą, turėdama labai menką tokios stovybos patirtį, ir už tai mokėjo didelėmis kolizijomis bei praradimais.

O pats S.Daukantas išliko tautos istorijoje kaip didinga ir kartu tragiška jos atgimimo figūra. Likimas šiam žmogui skyrė gyventi "niekieno žemėje" tarp praetities ir ateities. Jis kalbėjo būsimums kartoms, tačiau beveik neturėjo galimybių kreiptis į tuos, kuriems buvo reikalingas čia ir dabar.

III. IŠ ARCHYVŲ

PENKI P.VILEIŠIO LAIŠKAI J.ŠLIŪPUI

Parengė *Žilvinas Norkūnas*

Publikuojami P.Vileišio laišakai J.Šliūpui saugomi LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraščių skyriuje F. 1 - 4205. Iš fonde esančių 7 laiškų skelbiame 5. Rašyba kiek pakeista (įvestos raidės l, y, ū, ū, vietoj zs - š, rz - ž, w - v), išlaikant autentišką stilių.

LKLI, F. 1, B. 4205.

P.Vileišio 7 laišakai J.Šliūpui.

Širdings mano prieteliau!

Greitai bus Tavo varduvės — tada šiuo raštu sveikinu Tavą, Duok Dievi Tau sveikata ir gerą pasivedimą!

Nu gi tada kas gero girdėti? Apie draugystę mūsiškųjų filogų aš dar nei jokios žinios neturiu. Ar pargrįžai jau iš kelionės ir kama buvai? Parašyk man — nes to didžiai norėčia žinoti. Jeigu pasimatysi su Spuduliu, arba jeigu pas aną raštą rašysi — tada pasveikink ir pažodink jį nuo manęs.

Ar jau visiškai nutarėte persikelti in Petaburgą? Broliai, — važiuokit ten. Reikia mums rinktis in krūvą ir iš tiesų darbuotis. Kitaip ne kovosi. Aš rudenį taip pat visiškai persikelsiu in Petropilį, jeigu ministerijoj ir negausiu vietos. Ilgiaus neb galiu tverti. — Jonai, Tu didžiai nesibijok — aš tavį išpažinsiu su savaisiais ten pažįstamais — ir per juos — turiu viltį — jog galėsi gauti lekcijas — jeigu pinigų tau truks. Tiktai dabar gerai apsimislyk iš ko sau duoną pelnysi — Tu nori būti naturalistu profesoriumi — tai, nes katalikas (mislyk tik) gal sunkenybe tuom pastoti visiškai būti pašalėj. Dėl to tai būk daktaru, arba mekaniku. Tada savajam krašte galėtum muilą, žvakes etc. dirbti ir tą savo vaikams palikti — arba da vėl su tuom pigiau bus nors ir Petropily užturėti. Brol! Neimk man to už blogą, jog neprašytas, duodu Tau rodą — tą gi darau dėl to, nes žinau, kaip mūsų tėviškę myli

— dėl to tai noriu kad paskiaus turėtum ir daugiaus grašio ir liuosybės — be kurių daiktų sunku bus ir norint ką padaryti. Gana. Mano atarašas yra šioks:

На почтовую станцію
Пятиизбянск, на Дону

Bučiuoju Tavį širdingai
Petras

14.VI.82
Piatizbiansk

Mano atarašas: Область Войска Донского
Пятиизбянская почтовая станция
Инженеру Вилейшису

Tai antras raštas, kurį pas Tavį slunčiu.

Širdings prieteliau!

Užvakar apturėjau iš Petropilės raštą nuo Jono Kymanto. Ans man rašo, jog Jagičiui nepatinka, jog mes nustatėme vietą žinomos Tau draugystės Petropilėj, bet ne Maskvoj. Vienok jis padavė prašymą ministeriui apšviesos — šis paskutinis buk pasakęs, kad jis savo valia negal užtvirtinti draugystės, bet kad apie tą rudeny praneš "Государственному совету". Toliau Jagič'as buk prižadėjęs apie mūsų reikalus pasikalbėti su ministriu "Vidurinių reikalų" (Внутренних Дел) — šiuom gi, kaip žinai, dabar yra grafas Tolstoj, buvęs ministeris Apšviesos, kuris žinomas daiktas geriau nei kas kitas numanys apie reikalingumą dėl mūsų lotyniškų raidžių. Toliau Jagič'as Kymantui pasakė, jog jeigu iš to nieks neišeitų, tada, girdi, reiks pasiausti, idant reikalavimas raidžių išeitų iš pačių žmonių.

Iš viso to, mieliausias drauge, gali suprasti, jog nepaliautinau reikia idant po apsvainikavimų Ciesoriaus ir Jam atgal in Petrapilį sugrįžus — keletas vyrų nuvažiuotų in Petropilį ir pasakytų: "Šviesiausias Pone! mes tavo tarnai — viskas yra gerai, bet tik meldžiam duoti mums senoviškas mūsų raides dėl spaudimo lietuviškų knygų (maldu, gaspadorystės ir daktarystės)". Daugiau kaip kalbėjome nereikia nė vieno daikto prašyti, idant šio svarbiausio daikto

— kuriame mūsų išsigelbėjimas nuo pražuvimo ir ubagystės — negalėtų atsakyti. Daugiau kaip 3 vyrų nereikia — mažiau ir nepritinka: tres faciunt konsilijum. Juos pas ministerį galės nuvesti Kymontas, nes tai vyras yra gudrus, ir ten kur reikia pasakyti vieną žodį — dviejų nepasakys. Lietuviai gi išrinkti, nors ir mokėtų šiek tiek gudiškai, tur nė žodžio neištarti, nes tada gal pasakyti — "ot, mokate gudiškai — tai ir gudiškas knygas galite skaityti". Geriausiai būtų šitaip padaryti: kad selskoj vyrai padirbtų sueigą ir ant sueigos nutartų išrinktuosius vyrus tris nusiųsti in Petropilį pasveikinti Ciesorių su apsivainikavimu ir prašyti Ciesoriaus daleisti spaudimą lietuviškų knygų senoviškomis lietuviškomis raidėmis. Ir tiems vyrams, kurie bus išrinkti, idant nuo selskos būtų išduotas popierius, dėl ko anuos selska siunčia ir ko ana nori šlame atsitikime prašyti nuo Ciesoriaus, kurį popierių galėtų Tolstajam tuojau inbrukti.

Prieteliau, padaryk tik tą — o durys mums in rojų atsivers.

Ant šio reikalo aš prižadu Tau nusiųsti 15 rublių — daugiau negalėsiu, bet tą krūvikę tuojaus po Tavo atrašymo galėsiu išsiųsti — ir išsiųsiu be atmainos.

Jeigu pati selska neduotų pinigų, tai ant pargrūžimo trims vyrams iš Petaburgo — ten bus pinigai sudėti. Parašysiu pas Kymontą. Aš, duos Dievas, būsiu Petropilį apie visus Šventus.

Laukiu rašto

Tavo Petras V.

19.VI.82

Piatizbiansk'as

Pastaba parašėje: Žmonėms apie tą visą galima pakalbėti: nes maldų knygos iš tiesų taip pat kaip knygos gaspadorystės, o taip pat laike priepolių gydymo galvijų — taip pat reikalinga. Už tą gi nieko blogo negal būti — nes tami nėra nieko blogo. Tiktai reikia iš miego pakelti ir apie tą pasijudinti.

P.S. Spudulį sveikinu. Abu nueikite pas Kymantą. Spuduliui duok mano adresą, tegu ans nuo Tavęs parašys man keletą žodžių, kaip eina su kalbamokslu.

Širdings prieteliau!

Didžiai apsidžiaugiau Tavo raštą apturėjęs, bet mano raštą apturėjęs turėsi truputį nuliūsti, o tai gi dėl šio reikalo: aš nenorėčiau idant Tu savo kalendorių spaustum Tilžėj, bet idant aną drauge vežtum su savimi in Petaburgą, ir ten pasistorotum aną išduoti. Dėl ko taip? Tu dėl kalendoriaus išdavimo reikalauji 150 rub, kuriuos nori kame nors kaip skolą ant savo kaklo užsitraukti. Nedaryk to, nes pinigus tuos, nors jeigu ir ne iš savo kyšenės, bet aš Tau galėčiau pristatyti, vienok atkalbinėju Tave nuo to dėl to, jog matau, kad išrinkimas paminėtų pinigų už kalendorių būtų ne mažai sunkus, o taip pat lenkiškai sakant wielu problematyczny. Jeigu Šernius mislija, kad Kalendorius duos gerą pelną — tai dėl ko gi jis pats jo neapsiima spausti, šiek tiek tau už darbą pagrožinant, o jam gi būtų kuo pigiausiai pinigus už kalendorių suimti, nes tiesiai duodant kalendorių — tuojaus apturėtų pinigus, tujen gi pinigus turėtum rinkti vis per trečias ar ketvirtas rankas. Toliau paslapčia iškišti 10000 exemplorių — tai yra nepigu. Didžiai, Jonai, norėčiau, idant Kalendorius būtų išduotas, bet išduoti jį savo kaštu užvietyje — tai nėra galima, jeigu ir prasikištum, tai su tuo išdavimu tuojaus susijungia daug dalktų, kuriuose aš pats nenorėčiau, o dėl to ir Tave atkalbinėju, figuravoti. Tuose dalykuose truputį nusimanau, dėl to Jonai meldžiu šiame karte paklausti manęs.

Jeigu gi kalendorių Petropilėj norėtum išduoti, tai jau būtų kas kits: vieną syk pakol jį išduotum, tai turėtum ne vienam gudui, turinčiam perkūniją ir visas baisybes ir galybes savose rankose, priminti apie tą, ko lietuviams reikia — šitą gi vėl atsitikimą aš aukščiau keliu nekad išdavimą užvietyje, nes visa mūsų bėda ir gėda pareina nuo to, jog iki šiolei mes negalėjome Gudų prispirti mums mūsiškas raides atiduoti, antrą syk vėl su pinigais ir su pat pardavimu būtų daug lengviau, labai daug lengviau. Tada knygynyčios Suvalkų, Marijampolės, Vilnios, Kauno, o taip pat žydai — pardavinėjantieji knygas Panevėžyje ir Šiauliuose — visi skubiai paimtų kalendorių ant pardavimo. Tą aiškiai galėtum daryti, o ne pakertėj. Tas priduočiau visiems onaro. Ir tokiu būdu tai jau neprasikištum. Visoje užvietyje galima spausti knygas kokias norint ir kiek norint, bet kaip anas in Lietuvą pargabensma. Slapčiu. Tas gi yra negerai! Turime iš visų gyslų storotis Petropilėj.

Čia dar keletas žodžių apie išdavimą Petropilėj: Suščinskis, kurs mūsų knygutes spaudžia prieš išspaudimą ir po išspaudimo, kol mes ne kurių iš anų nepardavėm, nereikalavo nei skatiko. Nes ans matė, jog mums buvo viena syk sunku iš karto daug pinigų jam išmokėti, antrą vėl jis žinojo, jog jeigu spaudžiame ką, tai turime viltį, idant tą mozhnės in svieta paleisti ir kaštą sugražinti.

Turiu viltį, jog šiame reikale manęs paklausysi. Dėl užvieties mes galime tik rašyti, bet ten savuosius raštus ir už savo pinigus išduoti — tai prie mūsų mažos pinigiskos spēkos turime palukėti.

Tu man rodoši Auguste iškeliausi in Petropilį. Nežinau, ar iki to laiko nuo manęs apturėsi raštą, dėl to tai čia pridedu adresą Kymanto, kurį in Petropilę atvažiavęs turėsiu tuojaus atieškoti. Иван Антонович Кимонт, студент - юрист. Николаевская улица д. 11 кв. 20. Jis tau visuose reikaluose galės duoti rodą, kada anos reikalaus. Jeigu jis permaintytų adresą, bet to nebus, tai ieškok в Адресном столе, на Большой Содовой.

Kodėl nieko nerašei apie 3 vyrus, žadančius in Petropilį važiuoti Ciesorių pasveikinti? Ant to duosiu 15 rublių.

Pabaigoj Oktobrio tikiu su visam in Petropilį persikelti.

Tuns usque ad finem

Petras V.

10.VII.82. Piatizbianskas

Pastaba paraštėje: Šiose dienose rašysiu pas Joną Basanavičių.

Mylimasis Jona! Tavo raštą apturėjau. Apie tą reikalą, kurs, misliju, tau neduoda užmigti rašiau pas Stulginskį ir Kymontą. Stulginskis prižadėjo 25 rub. — tada jau turime 45 rub. — Kymontas gi vėl atrašė, kad geriau būtų idant mes apšviestieji lietuviai nueitumėm pasikalbėti su Tolstoju. Ans būk tai esąs protingas vyras, o jeigu taip — sako Kymontas — tai ans supras, jog daleisti mums spaudimą knygų tai yra nauda dėl gudų. Nežinau, kaip čia bus; suprantu tiktai gerai, jog mums mislijantiems apie naudą savosios Tėvynės reikia rinktis į vieną krūvą, nes raštais yra didžiai sunku susikalbėti. Toliau, grįžtant prie išsiuntimo vyrų in Petropilę,

tai reikia be atmainos idant anie važiuotų ne patys, bet kad jie būtų išsiųsti per selską. Toliau, jeigu tie vyrai prašys tik raidžių dėl savęs, tada vėl kelsi klausimas dėl ko anos jiems taip yra reikalingos. Čia greitai galėtų gudai pamatyti ne vienu žmonių naudą, greičiau pasakytų, kad anie inpuola in rankas agitatorių. Ar ne aiškus būtų daiktas, kad per selską būtų sustatytas maždaug šioks prašymas per ministerį: "Mes vyrai (tokie tai ir tokios ten selskos) palygindami savo ūkė su ūkia mūsų viengiminiečių Latvių matome gerai, jog jų ūkia yra geresnė nei kad mūsų, ir jog jie iš tokio pat šmoto žemės, daug daugiau gal gauti pelno, ne kad mes. Tyrinėdami iš kur tas paeina, mes daėjom jog priežastis paminėto atsilikimo guli tame, jog latviai yra už mus šviesėni, nes turėdami knygas latviškas kuriose yra surašyti datyrimai šviesių ir gudrių ūkininkų — jie gal pasigauti tų datyrimų ir tuom padidinti savo pelną. Mes gi neturėdami knygų apie ūkė, parašytų lietuviškai ir lotyniškėmis raidėmis, vis minam ant vienos vietos; neturėdami taip pat knygų apie gydymą ir auginimą gyvulių kartais su visam pražudome savo kaimę. Mes didžiai jausdami reikalingumą dėl savęs knygų apie ūkė, pasidrišinom nuleisti mūsų pasiuntinį (šioktį tai) prieš Tamstą prašant daleisti spausti lietuviškas apie ūkė knygas lotyniškėmis raidėmis, nes girdėjome, jog tai yra užginta. Turime viltį, jog Jūsų malonė nepaniekins mūsų prašymo ir duosi mums tą, kas yra duota dėl Latvių, nes ir mes nemažiau mylėjome ir mylime savo Viešpatį, kurio ministeriu Jūs esate."

Tu suprasi iš to, jog ši redakcija yra kitoniškesnė, ne kad ta, kurią Maskvoje buvome nutarę. Aną redakciją mes taip greitai nutarėme, nes sakėme, jeigu ir nepasisėks, tai mes nieko netrotijam. Vienok apie tą reikalą geriau apsimislyti — ir man matosi, jog jeigu su tuo palauksime ir lik žiemai — tai daug nepatrotisma, bet Petropilėj geriau susikalbėsma. Šiame daikte dar Jagič'o rodos reiks paklausti. Pinigų gi jeigu tiktai reiks, aš gausiu — turiu viltį. Bet sakau, mano nuomone, tai reiks šitaip daryti.

Tau jau čėsas važiuoti in Petropilė, ir aš mislijau, kad Tu jau ten. Adresas Kymonto yra šitoks: Троицкий переулок д. 32 кв. 14. Pasizink tuojaus su anuo.

Jeigu ir be pasiuntinių apsieitumėm, kaip mislija Kymontas, tai 15+25=40 būtų dėl Tavęs ant išdavimo

kalendoriaus, bet Petropilėj, o ne Prūsiose. — Rudenį pasistorosiu iš visų gyslų persikelti in Petropilę. Nebūk nullūdes iš to, jog tas mūsų noras atsideda, nes protas taip liepia daryti.

Tuns usque ad finem

Petr.Vil.

12.VIII.82

Platizbiaskas

Pastaba parašėte: P.S. Kažin tiktai ar selska nuo savęs tur provą leisti pasiuntinį pas Ministerį?

Širdingas prieteliau

Didžiai man sopa širdis, kad ir šiami karti gal Tavo storonė ant niekų nueis, o tai dėl to, kad mano būdu reikia išmėginti visus galimus spasabus pirmiaus ne kad pasigauti "rozpaczliwych srodkow". O prie šių reikia prirokuoti tą, ką mes buvome sumislyje. Jog tai būtume mes padarę, o pasakytų tai apie visą Lietuvą. Tad pasiliekanč tiesumi reiktų taip pat pradėti belsti kaip beldžia p.Muraško Maskvos žinioj Katkovo. Ans dabar be atmainos nori dėl suturėjimo lenkų ant mūsų įveikimo, idant Suvalkų gubernija būtų pridėta prie Kauno, idant visi lenkai būtų nuo vietų atstatyti, arba tiems lietuviams, kurie su gudais yra vienos mislios. Toliau ans reikalauja, idant Marijampolėj pastatyti gudišką cerkvę, ir t.t... Iš to gali suprasti kas tai da paukštis yra Muraško. Toliau jis šiaip sako: Dėkui Dievui, kad rėda lenkų pasibaigia ir kad jų karalystė pražuvo. Taip pat toliau jis sako, kad mes visuomet buvome uždegti karšta malone dėl gudų...

Pasakyk, ar gi atsieina šiaip kalbėti. Bemaž kone šitaip kalba dabar ir latviai, bet Jonai, pagal mano nuomonę, mums prieš tokį nusizeminimą ir apsispjovimą pirmiau reikia pamėginti, ar negalėsime be to apsieiti.

Mes da jauni esame, tiktai nepraleiskime savo reikalo, o durys atsivers,... Kelti gi vainą su kunigais ir mūsų ponais — tai mes iš karto prapuolame. Bet dėl to ir nēr reikalo, nes kaip kunigai, taip ir "obywatelstwo" pjauniai džiaugsis matant mūsų norą platinimo šviesos tarp prasčiokų. Lįsti gi tiesiai gudams į gerklę reikia lukterėti, nes įpulti visuomet bus laikas, bet vargu tik bus išsitraukti.

Kodėl tu man nieko nerašei apie savo Kalendorių. Sakau, mėgink aną išspausti Petropilėj. Aš ir Stulginskis prie to prisidėsma. Bet gal Tu dabar man neb'tiki? Ne, juk ir Tu pats turi tą gerai suprasti.

Rašyk, kada išvažiuosi in Petropilę. Kymantui rašiau idant ans dėl Tavęs pasistorotų lekcijų, bet Tu in Petropilę nusidūmęs apsigarsink "Голос"i, kad nori vaikus mokinti. Pinigai ne vodis.

Pasilik sveikas prieteliau

Tavo Petras

14.VIII.82. Piatizbiansk

P.S. Tu man nieko nerašei, ar visa selska ant to buvo susigadijus, ar tik trys vyrai. Ant viso to, atleisk man atrašą tos asabos, kuriai laike reikmenės galėčia pinigus nusiųsti. Taip pat adresą nuleisk ir Ladislavui Stulginskiui — jo gi adresas: В г.Пинск. Начальнику Дистанции в новъ строящейся ж.д. Aš jam apie tą rašiau. Jis kaip rašiau prižadėjo 25 rb. Ne pinigų gaila — aš nors 30 rub. duočia, arba daugiau, bet bijau, idant mes nepadarytumėm faux pas. O tai yra baisu! Kol buvo Ignatjevas ministeriumi — tai mums nei jokios nodiejos nebuvo, bet sako žmonės, kad Tolstoj yra žmoniškesnis. Tada gi reikia pamėginti. Ar ne teisybę gi sakau? Važiuoti gi pasakyti: мы верные холопы — tai tą visuomet suspėsma.

P.

TAUTIŠKOSIOS LIETUVIŲ - DEMOKRATŲ PARTIJOS DOKUMENTAI

Parengė Rimantas Miknys ir Egidijus Motieka

Publikuojami dokumentai yra priedas prie straipsnio "Tautiškoji Lietuvos Demokratų partija: idėjinės - politinės kūrimosi aplinkybės".

Paiškinimai

Priedas Nr. 1. J. Basanavičiaus straipsnis "Apie įsteigimą tautiškai - demokratiškos lietuvių partijos", išspausdintas "Vilniaus žiniuose" 1905 m. lapkričio 27 (gruodžio 10) d. Nr. 279, parašytas tarp 1905 m. lapkričio 23 ir 26 d. Įdomu, jog straipsnis pasirodė tą pačią dieną, kai buvo steigiama Tautiškoji lietuvių demokratų partija (toliau - TLDP).

Priedas Nr. 2. 1905.XI.27(XII.10) d. įvykusio TLDP steigiamojo susirinkimo protokolas rašytas J. Basanavičiaus. Publikuojamas tekstas parašytas ir dalyvavusių parašai surinkti vėliau, ne steigiamojo susirinkimo dieną. Galbūt todėl nepasirašė protokole minėti kun. S. Stakelė ir V. Urbonavičius.

Priedai Nr. 3, 4, 5. TLDP manifestas (3), programa (4) ir įstatai (5) buvo rengiami spaudai. TLDP rengto leidinio tituliniam lape rašoma: "Tautiškoji Lietuvos Demokratų partija. Manifestas - programa - įstatai. Salus populi suprema lex. Kaune. 1906 metai. S. Banaičio spaustuvė(1).

Šie trys dokumentai rašyti J. Basanavičiaus ranka, išskyrus nedidelę programos dalį², kurios autorius neidentifikuotas.

---

¹ Tautiškoji Lietuvos Demokratų partija (toliau - TLDP). Manifestas - programa - įstatai // Lietuvos TSR MA Lietuvos kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau - LKLI RS). F. 22 - 1440. L. 1.

² TLDP. Manifestas - programa // LKLI RS. F. 22 - 1440. L. 11.

TLDP įstatai, parengti J. Basanavičiaus, jau buvo svarstomi partijos steigiamajame susirinkime 1905.XI.27 (XII.10) d. Yra išlikęs įstatų juodraštis, saugomas LKLI RS kartu su kitais TLDP dokumentais, taip pat galutinė redakcija, saugoma Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (ji čia ir publikuojama). Abu įstatų variantai beveik identiški, tiksliai galutinėje redakcijoje pataisytas stilius, patikslintos kai kurios formuluotės. Įdomu, kad juodraštiniam įstatų variante pažymima, jog TLDP spaudos organas yra "Vilniaus žinios"³. Publikuojamame variante, kuris parengtas jau po steigiamojo susirinkimo, konkrečiai apie spaudos organą jau nebekalbama. Pirmasis atvejis patvirtina tai, kad TLDP kūrimo iniciatyva ėjo iš "Vilniaus žinių", su jomis buvo siejama ir tolesnė partijos veikla. Tačiau, persikėlus J. Basanavičiui į Kauną, čia koncentravosi ir pagrindinė TLDP veikla. Turint galvoje griežtą Petro Vileišio nusistatymą išlaikyti "Vilniaus žinias" neutralias, oficialiai "bepartines", peršasi išvada, kad visa tai, kartu paėmus, ir nulėmė publikuojamojo varianto neapibrėžtą formuluotę dėl partijos spaudos organo.

TLDP programa, J. Basanavičiaus liudijimu, parašyta 1906.II.26-II.2 (senuoju stiliumi II.13 - 17)⁴. Tuo pačiu metu rašytas ir manifestas, kuriame nurodoma, kad programa, kaip ir įstatai, buvo apsvarstyti ir priimti Vilniaus ir Kauno TLDP kuopose ir laukė galutinio patvirtinimo būsimajame visuotiniame partijos suvažiavime. Kadangi J. Basanavičius autobiografijoje mini, jog 1906.II.26 - III.2 rašęs "partijos plačiąją programą", matyt, buvo ir kitų partijos programos variantų. Tai patvirtina ir MACB RS. F. 27. Vž. - 9. išlikęs TLDP programos fragmentas. Jo analizė leidžia teigti, jog J. Basanavičiaus parašyta "plačioji" programa parengta šio nepilnai išlikusio juodraščio pagrindu.

Dalis šlame leidinyje publikuojamos "plačiosios" programos išmarginta pastabomis, todėl reikia manyti, jog kai

---

³ TLDP. Įstatai // LKLI RS. F. 22 - 1440. L. 6.

⁴ D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija // Lietuvių Tauta. V., 1935. Kn. V. P. 91.

kurie paragrafai dar turėjo būti tikslinami. Galutinės redakcijos programa turbūt nesulaukė. Šiaip ar taip, apie ją nėra žinoma.

Priedai Nr. 6, 7. Pirmąjį atsišaukimą "Rinkėjai Kauniečiai!"⁽⁶⁾, kaip liudija prieraišas prie jo, Vilniaus tautininkai platino kauniečiams (tautininkams. - Aut.), tačiau pastarieji jį atmetė. Žinant, jog J. Basanavičius atvyko į Kauną 1906.II.5(18) d.⁵, o Kauno TLDP kuopa buvo įkurta 1906.II.11(24)⁶, reikia manyti, kad atsišaukimą J. Basanavičius parašė maždaug tuo laikotarpiu, t.y. tarp vasario 5 ir 11 (18 - 24) d., nes antrasis, jau pataisytas atsišaukimas į Kauno rinkėjus (7) cenzūros buvo leistas spausdinti kovo 1(8) (vasario 16) d. Matyt, atmetus kauniečiams pirmąjį atsišaukimą, jis per kelias dienas, rādus kompromisinį sprendimą, buvo suformuluotas iš naujo ir pateiktas cenzūrai. Šis antrasis atsišaukimas yra vienintelis žinomas spausdintas TLDP dokumentas. Pažymėtina, kad atsišaukimas spausdintas Vilniuje, "Vilniaus žinių" spaustuvėje. Vėliau jis buvo atvežtas į Kauną ir išplatintas tarp Kauno lietuvių. Teksto analizė leidžia manyti jo autoriumi taip pat buvus J. Basanavičių.

Priedas Nr. 8. Atsišaukimas "Broliai lietuviai! Smulkieji ir stambieji ūkininkai!" parašytas 1906 m. vasario pabaigoje - kovo pradžioje, rengiantis Kauno gubernijos rinkimams į I Valstybės dūmą. Autorius - J. Basanavičius.

Publikuojamų šaltinių kalba ir rašyba netaisyta.

Priedas Nr. 1

Dr. Basanavičius

Apie įsteigimą tautiškai - demokratiškos lietuvių partijos

Nuo to laiko, kada pradėjo atsigaivinti mūsų tautos dvasia ir sulyg mūsų dienų, slapstydamosios nuo bjaurios

---

⁵ Ten pat. P. 90 - 91.

⁶ Ten pat. P. 91. Iks /Basanavičius J./ Kauno atstovų rinkimai // Vilniaus žinios. 1906.III.23(IV.5). Nr. 62.

maskolių biurokratijos saivalios, pas mus, kiek galėdamos, susiorganizavo jau kelios lygiai politiškos partijos, kurių kiekviena ant savo vėliavos turėjo užsirašiusios Lietuvos, kaip atskiraus krašto, ir jos žmonių gerovę. Pirmoji, seniausioji partija, kaip žinoma, buvo "Lietuvos mylėtojų" partija su savo organu "Aušra", 1883 metuose įsteigtoji. Šitoji partija, vėliaus į "lietuviškai tautiškąją" pavirtusi, ilgą laiką užsiliminėjo kova su įvairiais mūsų tautą slegiančiais gaivalais ir ji daug prisidėjo prie sužadavimo lietuvių patriotizmo ir įkvėpimo juosna tautiškojo susipratimo. Jeigu daugumas mūsų šiandien vadiname save "lietuviams", jeigu mes šiandien telkiamės apie "lietuviystės" vėliavą, jeigu mes pagaliaus reikalaujame, kad mūsų apgyvendintas kraštas būtų Lietuva par excellence, o ne kokia Lenkija, ar Gudija, tai yra, iš didesnės dalies, nuopelnas lietuviškai - tautiškosios partijos ir jos pasekmingai, su didžiu pasišventimu, varytos lietuvių atgaivinimo propagandos.

Su laiku Lietuvos inteligentija, kuri iš pradžių tik tautystės gaivinimu užsiliminėjo, evoliucijos keliu eidama ir Europos politiškosioms partijoms pamėgdžiodama, teptogi išsiskirstė į partijas su įvairiais tikslais, su įvairiomis programomis. Prie senosios "lietuviystės" vėliavos liko senesniųjų sąnarių dalis "tautiškosios" partijos; tie, kuriems tik lietuviystės neužteko, su laiku susiorganizavo į taip vadinamą "Lietuvos demokratų partiją", dar tolyn nužengusieji ant sociališkos dirvos, demokratijos idealais nepasikankinusieji, sutvėrė pastaraisiais metais "Lietuvos socialdemokratų partiją". Visos šitos partijos turi Lietuvoje savo nuopelnus. Tautiškoji, o iš dalies ir demokratų partija per ilgus metus savo veiklumu apšvietė lietuvius tautiškoje dirvoje, atidarė mūsų tautai akis ant jos pačios reikalų ir sutvirtino joje tėvynės meilę; socialdemokratų partija, kuri pas mus, kaip ir visur ant svieto, yra ateities partija, žadanti įvesti žmonijoje naują gyvenimo tvarką, ir ta prisidėjo labai daug prie pabudimo mūsų tautos iš to bjauraus snaudulio, kuriuomi ją buvo apleidus istorija ir senoviškoji, ant principų eksploatacijos paremtoji, tvarka.

Ištare, tokiu būdu, ačiū kiekvienai iš paminėtųjų partijų už jų atliktus naudingus Lietuvai darbus, mes negalime ir

tolyn, ateitėje, pasilikti nuo mūsų tautiško darbo - lietuvystės kėlimo. Tik dabar, kitokiam laikui virtus, ir tautiškosios mūsų partijos atstovai turi prisitaikyti (akkomoduotis) prie naujų išlygų sociališko ir politiško gyvenimo, kurio formos ir turinys, rasi neužilgo turės iš pamatų pasikeisti. Šiandien jau tik "lietuvystės" mums neužtenka. Rods, lietuvystės vėliavą aukštai pakeltą laikydami, neužmiršdami, kad mes pirmučiausiai esame žmonės, o paskui lietuviai, kurie turi savo tautos ilgą, garbingą istoriją, mes, sakau, netik neturime užmiršti, ką esame kalti praeitai, bet ir ko reikalaujame arba reikalauti galime nuo artimiausios ateities, ypačiai dabar politiškojo gyvenimo išlygomis, kaip visoj Rusijoje, taip ir mūsų tėvynėje nemenkai persimainius. Mes turime, kurie myli tėvynę ir jos žmones, kurie sulyg šiol prie "tautiečių" ir "demokratų" prigulėjome, ir kaip toki, trusėmės ant Lietuvos dirvonų, turime sakau, dabar susivienyti ir visi krūvoje ir kiekvienas atskiriam stumti tolyn mūsų tėvynės ratus, tik tuom tarpu jau visiems lengvai prieinamu, reališkos politikos keliu.

Pasinaudodami pastarajame laike nuo carizmo iškovota žodžio, susidraugavimų ir t.t. laisve, mes turime dabar, kuo plačiausiai susiorganizuoti, agituoti tarp savųjų tėvynės naudan, idant su pašalpa pačių lietuvių iškovoti Lietuvai tas tiesas, be kurių mes kaipo tauta, apsieiti ir ateityje gyventi negalėsime.

Kokia turėtų būti mūsų organizacija ir kokiu budu ji turėtų kovoti už tautos tiesas?

Pirmučiausiai ant mūsų organizacijos vėliavos turėtų stovėti parašas: "tautiškai demokratiškoji lietuvių partija". Ant istoriškai etnografiško pagrindo stovio, mums priderėtų pirmiausia vesti kovą už mūsų tautystę su tais lietuvių nevidonais, kurie yra pavertę, paversti norėtų bažnyčia, mokykla, administraciją į lenkinimo ar rusinimo mašiną, mums brangią mūsų kalbą, tėvų paliktą budą ir dabar išplėsti ir panaikinti norėdami. Taigi kova už Lietuvos lietuvystę turės ant pirmos vietos mūsų programoje stovėti. Drauge su kova už mūsų tautystę turėsime, kiek pajėgdami, rupintis iškovoti vislab tai, visas tas tiesas, kurios mums

mūsų tėvynėje, kaip seniausiems jos gyventojams, prideri ir priderėti ateitėje turės. Mes nenorime kad į mus, į mūsų krašto dalykus svetimi, pastaresnių laikų ateiviai kištųsi ir mums savo kalbas, arba, ten kokla quasi - kultūrą su įvairiomis, ant nieko neparemtomis pretensijomis, atmestų. Todėl tautiškai - demokratiškosios mūsų partijos svarbiausia pareiga turėtų būti - kovoti ir iškovoti Lietuvai kuo plačiausią su seimu Vilniuje savyvalda (autonomija), kurioje kiekvienas mūsų krašto žmogus, kaip pilietis, dalyvauti galėtų, ir naudodamasis iš lygių visiems tiesų.

Toliaus kaip tautiškoji demokratų partija, mes, demokratų tautos sunų, turėsime rūpintis vesti savo žmones per plačiausioje prasmėje suprantamą, laisvę ir šviesą prie kultūriško ir materijališko gyvenimo pagerinimo santaikoje su laiko dvasia, todėl mūsų partija turės rūpintis labiausiai tautos gerove ir patobulinimui jos ekonomiškojo būvio.

Visi, kuriems yra brangūs čion nors trumpai paminėti, partijos principai: a) lietuvystės kėlimas, b) kova už Lietuvos autonomiją ir c) tautos kultūriškoji ir medegiškoji gerovė, turėtų, manding, susitelkti eiliosna šitos, taip svarbios mūsų laiko politiškame gyvenime, organizacijos ir iš visų pajėgų - viribus unitis - varyti ir toliau jau seniai pradėtąjį Lietuvos atgaivinimo, jos išliuosavimo ir jos žmonių apšvietimo ir patobulinimo darbą.

Organizacijos vyriausybė turėtų but Lietuvos sostapylėje, Vilniuje ir iš čion vesti visos partijos reikalus. Vyriausybė, susidedanti iš kokių 8 - 10 žmonių, turėtų išleidinėti savo laikraštį, kuriame garsintų ir populiarizuotų partijos principus ir vestų Lietuvoje agitaciją.

Partijos kuopos (biurai) turėtų buti įsteigtos ir suorganizuotos visur Lietuvoje: valsčiuose, pavietuose, gubernijose.

Kiekvienas partijos sąnarys turėtų mokėti nors nedidelį metų įmokestį, apverčiamą organizacijos reikalų naudon.

Partija kas metą turėtų sušaukti paprastąjį sąnarių susivažiavimą, o reikiant, ir daugiau kartų ar tai Vilniuje, ar tai kokiam kitam garde*.

Išdirbtą detališkosios tautiškai - demokratiškosios lietuvių partijos programos, kaip ir partijos įstatų, reikėtų pavest tam tikram komitetui Vilniuje, paskiriant tam dalykui paženklytą laiką.

* * *

Įsteigimas užmanomosios čion organizacijos yra svarbus ne tik pats per save, per savo tikslą, kurį ji pasiekti geidžia, bet ir tuomi, kad panaši organizacija kuo geriausia atsakytų ir tiktų žmonių reikalams, pastarame laike aikštėn išėjusiems. Kaip per patį lietuvių susivažiavimą Vilniuje, taip ir jam pasibaigus buvo patyrta, jog didžiausioji Vilniun susirinkusių lietuvių dalis buvo lietuviai - tautiečiai, kurie, drauge su kitais savo reikalais ir idealais brangina ir savo tautystę, nori paturėti savo tautiškas ypatybes (individuališkumą) ir už jas kovoti.

Šito apsišreiškimo mes užmiršti negalime ir turime išpildyti daugelio mūsų žmonių norą, sutverdami ypatingą organizaciją, kuri už Lietuvos savyvaldą (autonomiją) kovot pasiryždama, savo veiklume ant žmonyvaldos (demokratijos) pasiremndama, gintų ir lietuvių tautystę. Pasitikiu, kad mūsų broliai šitam užmanymui pritaris.

Vilniaus žinios, 1905 m.

Nr. 279 Lapkričio 27 (gruodžio 10) d.

---

* Mieste.

TAUTIŠKOSIOS LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS
STEIGIAMOJO SUSIRINKIMO PROTOKOLAS

1905.XI.27(XII.10)

Protokolas

Lapkričio mėn. 2 d. 1905 m. 6 val. po pietų, p. Dr.Basanavičius atvėrė susirinkimą, sušauktą įsteigimui organizacijos apgynimui Lietuvių tautos reikalų; nėra Lietuvių suvažiavimas Lapkričio 21 ir 22 d. parodė didį tokios organizacijos reikalingumą. Čia jau liko perskaitytas surašytas p. D-ro Basanavičiaus sumanymas statuto tokiai organizacijai. P.Kriauciūnas¹ ant to atsiliepė, kad tuo tarpu labai plačiai išaiškinti nėra laiko, tuo tarpu mes neturime išdirbtų įstatymų autonomijos; tą darbą reikės pavesti kokiai komisijai atlikti. P.Matulionis malonėjo žinoti, kokiais įrankiais kovosime, ir ar vienysimės su kitomis mūsų krašto tautomis ir partijomis, kovojančiomis dabar dėl laisvės. P. Dr.Basanavičius ir p.Kriauciūnas paaiškino, kad mes kovosime agitacija ir sutarimu, pagal reikalą įvairiais kitais įrankiais, bet tų įrankių statute nėra reikalo nurodyti. Toliau kilo diskusija dėl rengiamos partijos praminimo. P. P.Vileišis norėjo praminti stačiai "Tautiška Lietuvos demokratija". P.Klimaitis patarė praminti Tautiška Demokratiškoji Lietuvos partija. P.Malinauskis patarė praminti "Lietuvių Demokratų Vienybė". P.Matulionis sakė, kad pradėdami steigti galėtų vadintis kuopa, nes joje nebus išdirbtų aiškių įstatymų, kaip turi kitos partijos. P.Klimaitis būtinai reikalavo, kad būtų išdirbti tikri įstatai partijai, turi būti apreikšti sątikiai² su kitomis partijomis, be to mes partijos nesutversime. Kun. Stakelė sakė reikia laikinai gelbėti Lietuvos reikalus Vilniaus gubernijoje, nėra be to pražūsime. P. Dr.Basanavičius sakė, kad negalime atidėti partijos

---

¹ Čia ir toliau turimas omenyje J.Kriauciūnas.

² Santykiai.

įsteigimo kasžin kol, nėra gana didis reikalas tuojaus tą reikalą pribaugti. P.Kriaučiūnas patarė baigti steigimą partijos tuojaus, nėra yra reikalingas partijos vardas kai kuriems neatidedamiems reikalams ir kaip susižinojimui su latviais. Patarė taip pat, kad susirinkusieji atsimintų, jog reikalingas įsitikėjimas ypač D-rui Basanavičiui, kurs to yra užsipelnęs. P. D-ras Basanavičius patarė vardą "Tautiškoji Lietuvių Demokratų partija".

Toliaus beskaitant antrą kartą įstatus kilo diskusija dėl neiškliai išreikšto partijos tikslo. P.Klimaitis įnešė tulus pataisymus į kuriuos atsizvelgiant buvo pataisytas pirmasis punktas ir pirmasis punktas liko vienbalsiai priimtas. Toliaus liko perskaityti ir likusieji punktai, paskui slaptu balsavimu buvo išrinkti vyresnieji. Pirmosėdžiu - p. Dr.Basanavičius, vice-pirmasėdžiai - p. Petras Vileišis ir p. P.Klimaitis, raštinninku - p.Kaunas, izdininku - p.Malinauskis, patarėjas - J.Kriaučiūnas, Daujotas³, Kun. Ambraziejus, Urbonavičius, D-ras Vileišis⁴.

Toliaus p. Dr.Basanavičius padarė užmanymą išrinkti pasiuntinius į Latvių Tautą susišnekėti dėl bendros kovos už laisvę ir autonomiją. Liko išrinkti: p. D-ras Basanavičius, p. Petras Vileišis, P.Malinauskis, p.Daujotas, Kunigas Ambraziejus. Nutarta iškelti artimiausioje ateityje.

J. Basanavičius
P. Vileišis
P. Klimaitis
A. Vileišis
E. Vileišienė
D. Malinauskis
Kun. Ambraziejus

J. Dowiat
J. Kaunas
P. Matulionis
J. Kriaučiūnas
T. Kašuba
A. Vėgėlė
K. Strazdas⁵.

---

³ To meto tekstuose J.Daujotas neretai vadinamas J.Daujota ir J.Dowiat'u.

⁴ A.Vileišis.

⁵ LKLI RS F. 22 - 1440. TLDP. Protokolas. L. 2 - 3. Parašai autentiški. Tekstas rašytas ir parašai surinkti vėliau, ne steigiamojo TLDP susirinkimo dieną. Galbūt todėl nepasirašė tekste minėti kun.Št.Stakelė ir V.Urbonavičius.

TAUTIŠKOSIOS LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS MANIFESTAS

T.L.D.P. Manifestas

Principai, ant kurių remiasi T.L.D. partija

Tautiečiai ir tautietės!

Partija, kurios programą ir įstatus mes jums čia paduodame, yra ne jauna Lietuvoj, ji yra seniausia už visas, tačiau ji tik dabar naujai susiformavo. Prigulintieji prie tos partijos žmonės iki šiol buvo išblaškyti po visus kraštus dėl politišku ir šlaip jau įvairių priežasčių - iš dalies tie, kurie nuo "Aušros" užgimimo dirbo vardan tėvynės labo, stengėsi apšviesti savo brolius, sužadinti juose lietuviystės ir tėvynės meilę, iš dalies ir jų pėdomis sekanti jaunesnės kartos dauguma stovinti ant tautiškos dirvos ir kovojanti už savo brolių laisvę ir gerovę. Priėmusi dabar "Tautiškosios Lietuvių Demokratų partijos" vardą, ji, kaipo politiškoji Lietuvos žmonių partija savo programon stato lietuvių tautos vienybės, niekada nepragaišusių jos savistovio politiško gyvavimo tiesų paturėjimą ir reikalingumą, nuolatingo uolaus truso šiame dalyke.

Kad pasiekti savo, čia paminėtąjį, tikslą, T.L.D. partija žada pirmučiausia gaivinti tarp žmonių viltį, kad lietuviai galėsia politiška atsigaiivinti, kaip ir senovėje kad buvo, savistovią ateltėje valstija. Toliaus T.L.D. partija ketina krūvon sutraukti ir suvienyti medegiškas ir intelektuališkas tautos spēkas budinti tautiškąją žmonių sąmonę, sužadinti tautiškosios vienybės ir solidariškumo jausmą ir remti tautiškuosius lietuvių reikalus.

Geisdama platinti tautoje plačiausioje prasmėje suprantamus žmonyvaldos (demokratijos) principus T.L.D. partija pripažinsta, kad viršiausiu bendroviškosios žmonių organizacijos principu turėtų būti: laisvas savanoriai esantysis ir absoliutiškai lygios vertės žmogaus asmuo [persona].

Toliaus ji pripažįsta, kad valstija savo veikime privalo visados prieš akis turėti:

a) nuolatingą produktyviškiausią pagerinimo ir padauginimo ukiškosios ir kulturiškosios krašto gerovės būdą, ir

b) kad piliečiai kuo daugiausiai, kuo lygybiškiausiai dalyvautų tos gerovės pasinaudojime.

Todėlei, gaivindama viltį, kad valstija galėtų kuo geriausiai šelpti įvykdymą paminėtojo tikslo tik tada, kai ji bus politiškai pastatyta ant tikrosios demokratijos principų, butent, kad pati tauta taptų vyriausiuoju savo krašto valdytoju ir pati galėtų savo likimą kreipti ir tvarkyti.

T.L.D. partija pasirūžo kovoti už pilną įkūnijimą šito demokratijos principo Lietuvoje, idant valstija kuo geriausiai galėtų gyveniman įvykdinti, realizuoti paminėtųjų principų siekį.

Kaip iš programos ir apačioje perduodamųjų įstatų matoma, Tautiškoji Lietuvos Demokratų partija ir tolyn prisizada rupintis aplamai Lietuvos ir jos darbo žmonių labu. Ji kovos už mūsų tautos politišką, kulturišką ir ekonomines teises, butent: stengsis iškovoti mūsų kraštui kuo plačiausią autonomiją, rupinsis visur, kur lietuviai nuo amžių gyvena, pakelti ant priderančio jai laipto lietuvių kalbą, kultūrą ir patobulinti lietuviams ekonomiškojo gyvenimo išlygas.

Programa, kurią mes čia paduodame rods dar negali būti pilna pavadinta, nes ir jos susatymas prie šios dienos politiškųjų gyvenimo išlygų yra labai sunkus. Viena jos dalis, kaip apie Lietuvos autonomiją, turi tik tuolaikinį pereinamąjį tikslą, kitos jos dalys, kaip apie finansiškąją krašto politiką yra per trumpai susatytos, nes Lietuvos valstijos ateitis, nuo kurios prigulės finansų ir kitų dalykų sutvarkymas, yra dar labai neaiški ir neleidžia permatyti, kaip ir kas gali su laiku įvykti. Tačiau partijos principai programoje išreikštieji, mums rodos, gana esą aiškūs: yra tai Lietuvos žmonių laisvė ir jų medegišką gerovė.

Kaip partijos programa, taip ir jos įstatai priimti tapo Vilniaus ir Kauno T.L.D. partijos komitetų, tačiau per pirmąją partijos visuotinąją kongresą jie turės būti dar apsvarstyti ir galutinai priimti.

Nors kaip matome, pačioje partijos programoje tuli mažmožiai su laiku galės būti perkeisti, o prie kitų jos darbų, rasi, bus prikergti dar tuli kiti smulkmeniškai reikalavimai, bet programos principai, regis, vargu bus paimnyti.

Todėl T.L.D. partija, ilgai nelaukdama skaito būtinau reikalingu jau dabar sutraukti po savo vėliava visus Lietuvos darbo žmones, nes tiktai jie turi pajlegas, tiktai jie, partijos vedami galės išliuosuoti Lietuvą, paimti valdžią savo rankosna, tiktai jie pajlegūs Lietuvos gyventojų laisvę paturėti ir užtikrinti. Todėl mes kviečiame visus, kam yra brangūs Lietuvos dalykai, vienytis, telktis į kuopas visur - kaimuose, miesteliuose, valsčiuose, pavietuose, miestuose ect., prisilaikant žemiau paduotųjų partijos įstatų ir išvien vesti kovą už lietuvių ir Lietuvos teises ir tautos idealus.

LKLI RS F 22 - 1440, TLDP. Manifestas. L. 2 - 4.

Priedas Nr. 4.

TAUTIŠKOSIOS LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS PROGRAMOS PROJEKTAS

Tautiškosios Lietuvių Demokratų partijos programa
(Projektas)

1. Partijos vardas

§ 1. Tautiškoji lietuvių demokratų partija, kaip rodo patsai jos vardas, yra politiškai susiorganizavusi toji lietuvių dalis, kuri ant savo tautystės pagrindo (pamato) stovėdama, nori platinti Lietuvos žmonių tarpe demokratijos (žmonyvaldos) principus.

II. Tautystė partijoje

§ 2. Lietuviams, kurie prie šitos partijos priguli, yra labai brangi ir svarbi jų tautystė ir jos prisilaikymas, kaip dabar, taip ir ateityje. Kadangi lietuvių, kaip ir kitų tautų, tautystė remiasi ant kalbos, budo, dabos ir papročių, todėl ir T.L.D. Partija rupinsis įpač vis tai guodoti, paturėti ir ginti.

§ 3. Kadangi lietuviai nuo kitų tautų, tarp kurių jie dabar gyvena, yra atskira tauta, turinti savo ilgą istoriją kaip ir labai seną kultūrą, tai partijos sąnariai negali užmiršti vis lab, ką jie savo tėvynei ir proseniams skoli, ir mano, kad savotiškosios kultūros, kaip ir demokratijos principų platinimą, turi varyti tik lietuvių kalboje.

§ 4. Tautiškoji Lietuvių Demokratų partija todėl rupinsis įvesdinti su laiku tą kalbą ne tik visose Lietuvos bažnyčiose, kur ji giliausioje senovėje kad viešpatavo, bet ir visose Lietuvos mokyklose ir visose valdymo įstaigose.

§ 5. Po vardu Lietuva T.L.D. partija supranta tą Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės, su sostapyle Vilniumi kraštą, kurio gyventojai iki šiol paturėjo savo seną lietuviškąją kalbą ir prie kurio, kaip prie senosios savo tėvynės, panorėtų pakraščiais gyvenantieji sugudėjusieji ir sulenkėjusieji pastarame laike lietuviai, dėl kulturiškų, ekonomiškų ir kitų prižasčių, vėl prigulėti.

III. Lietuvos autonomija

§ T.L.D. Partija rupinsis, kad ethnographiškoji Lietuva įgytų su laiku patvaldystę (autonomiją) ir, kaip tokia, draugia su kitų tautų gyventojais kraštais, būtų federatyviška (sajungiška) valstijos šalis.

§ Kadangi Lietuva, tuo tarpu, yra surišta su plačia Rusijos valstija, tai kovoje už įvedimą autonomijos Lietuvoje, kaip ir už tikro konstitutiško valdymo Lietuvoje ir Rusijoje išlaimėjimą T.L.D. partija eis drauge su visomis lietuvių ir tomis rusų politiškėmis partijomis, kurios nori ir žada siekti to paties tikslo.

§ Įvedus visoje Rusijoje demokratiškąją atstovybę su konstitutiškomis teisėmis, etnographiškoji Lietuva turi įgyti autonomiją su savo seimu Vilniuje, renkamu visuotinu, lygiu, stačiu (tiesiu) ir slaptu balsavimu. Autonomiškosios Lietuvos rybos paskiriamos sulyg gyventojų tautybės ir jų noro.

§ 2. Autonomiškoji tvarka Lietuvoje turės būti užtikrinta pamatiniais valstijos įstatymais, kurių perkeitimo būdą nurodys visos valstijos įsteigiamas susirinkimas.

§ 3. Ryšys, tarp autonomiškosios Lietuvos ir Rusijos, išsireiškia vienodume: a) vyriausiosios valdžios, b) visos valstijos atstovystės, c) vyriausiosios teismo instancijos (senato) suprantant, kad prie senato turi būti speciališkas skyrius Lietuvos, kaip ir kitų autonomiškų kraštų, byloms, nagrinėti, d) tarptautiško susižinojimo, e) armijos ir laivyno, kame lietuvių kareiviavimas atliekamas autonomiškosios Lietuvos rybose, g) pinigų sistemos, pereg tam pinigai Lietuvoje vartojami turi būti su lietuviškais parašais ir h) valstijos ančdėlių sistemos.

§ 4. Autonomiškajam Lietuvos seimui pavedama yra įstatymų leidimo ir pildymo valdžia vietinės vertės klausimuose, butent:

a) apie vietinės savyvaldos, autonomijos (patvaldystės) formas ir vietinių įstaigų kompetenciją,

b) apie mokesčius vietiniams reikalams,

c) apie išleidimą autonomiškosios Lietuvos reikalams, išpuolančios visos valstijos biudžeto dalies.

d) apie skirtumą tarp visos pylietiškųjų, teisdariškųjų ir kriminališkųjų įstatymų, kilstančių dėlei vietinių sąlygų.

f) apie mokymo ir auklėjimo dalykus.

§ 5. Visi įstatymai, seimo išleistieji, reikalaujantieji viršiausiojo patvirtinimo, jeigu būtų du kartu atmesti, trečią kart toje pat formoje paduotieji turi būti patvirtinti.

§ 6. Kaip administracijos, taip ir teismo įstaigose autonomiškoje Lietuvoje visi dalykai turi būti vedami lietuvių kalba. Tose vietose, kur žymus gyventojų skaičius kalba ne lietuviškai, jų kalba gali būti vartojama teisme ir kitose įstaigose dėl susipratimo.

Ypatos, kurios nemokės kalbų, vartojamų autonomijos įstaigose, susinešimams su minėtomsiomis įstaigomis gali naudotis rusų kalba.

§ 7. Įstaigose, kurios rasis autonomiškosios Lietuvos rybose, bet priklausys nuo centrališkųjų valstijos įstaigų, turi tarnauti žmonės, mokantis lietuviškai.

IV. Autonomiškosios Lietuvos sutvarkymas

§ Tautiškoji Lietuvių Demokratų partija išpažinsta, kaip paminėta, svarbiausią demokratijos principą, kad pati tauta yra viršiausias savo krašto valdytojas ir pati turi valdyti ir tvarkyti savo pačios likimą. Kaip matomas šito principo apsireiškimas, valdymo forma Lietuvoje turi būti konstituciška valstija su seimu Vilniuje, susidedančiu iš tautos atstovų, išrinktųjų visuotiniu, lygiu, stačiu (tiesiu) ir slaptu balsavimu.

§ Išdirbimas konstitucijos autonomiškai Lietuvai, pagal partijos to dalyko supratimą, turėtų būti paremtos ant sekančių politišku išlygų:

a) už valstijos valdymą ministrai turi atsakyti seimui (parlamentui),

b) Ministerių atsakomybė prieš Seimą verčia, kad autonomiškosios valstijos viešpats (prezidentas) rinktų sau ministerius iš tų žmonių, kurie yra ištikimi Seimo sąnarių daugumai.

c) kadangi ministerių solidariškumas bendroje valstijos politikoje turi būti pilnas, tai ir valstijos viešpats turi išsirinkti tik pirmąjį ministrį, kursai pasirinktų sau draugus, kitus ministerius.

d) Kad ministerių atsakomybė prieš seimą būtų geriausiai užtikrinta (argumentuota), seimas naudojasi teisėmis patvirtinti, ar ne, ministerių reikalautuosius kreditus (biudžetus),

e) seimo paleidimas tik to dėlei daleidžiamas būti turėtų, kad reikalui atsitikus, galima būtų rinkikų pasiteirauti, ar jie pritaria ministerijos vedamai politikai, kada matoma yra jog seimo dauguma eina prieš tautos daugumos nuomone.

§ Atsiremđama ant šitų aplamų principų, TLD partija už tai kovos, idant pas mus parlamentiškas valdymas sutvarkytas būtų ant sekančių išlygų:

a) Kad ministeriai būtų skiriami ir paleidžiami pagal aukščiau išguldytus principus,

b) Kad Seimas nebutų savyvaliai paleidžiamas,

c) Kad Seimas niekuomet nebutų paleidžiamas tos valdžios (ministerijos), kuriai jis atmetė kreditus.

§ Kadangi atstovų Seiman rinkimo laisvė yra didžiausia parlamentarizmo, kaip ir aplamai visų konstitutiškųjų laisvių, pamatas, T.L.D. partija kovos, kad įvykdinta būtų tikrai laisvų Seiman rinkimų išlygos ir garantijos. Todėlei ji reikalaus, kad visų rinkimų patikrinimas (verifikacija) būtų teismuose atliekamos.

§ Idant tautos atstovybė būtų geriausiu kolektyviškos žmonių valios išreiškimu, T.L.D. partija reikalaus:

a) Kad kas antri metai pusė atstovų skaičiaus būtų naujai išrinktaisiais pakeičiama;

b) Kad rinkimai Seiman būtų atliekami pagal proporionališkąją rinkimo sistemą;

c) Kad rinkimo teisė, kuri podraug yra svarbiausi ir šventa kiekvienopiliečio pareiga būtų kiekvieno priverstina pildoma;

d) Kad rinkimo sekcijos (srytįs) būtų kuo mažiausios ir visiems lengvai prieinamos;

e) Kad politiškomis rinkimo teisėmis naudotusi lygiu budu kaip ir vyrai, taip ir moterįs.

§ Geizdama kuo plačiausiai praktiškai pritaikyti svarbiausį savo principą - žmonyvaldę - T.L.D. partija

pripažinsta būtinais reikalingu ir pačių žmonių dalyvavimą valstijos teisdavystėje (referendumu).

Tokius lygiai dalyvavimus (referendus) ji norėtų įnešti ir svarbiausių bendroviškųjų valsčių reikalų apsvarstymuosna.

T.L.D. partija stengsis paturėti per įstatymus ir teisną, visas, konstitucijos garantuotas, teises ir laisves, ypačai sąžinės mansties, žodžio, spaudos, susirinkimų, susidraugavimų ir streikų laisvę, nes be tų laisvių tautiškoji žmonių veikla nėra galima.

§ Kad pilnai paturėti Lietuvos piliečių lygybės principą T.L.D. partija rupinsis išnaikinti esantį luomų skirtumą, įvairius žmonių titulus, kilimo šulnumus ir t.t. paikybes ir uždrausti priiminėjimą ir nešiojimą įvairių ordenų ir ženklų.

§ T.L.D. partija rupinsis apie decentralizaciją valstijos valdybos, apie sutvirtinimą ir išplatinimą vietinės savivaldos, pagal programą, kuri bus vėliaus išdirbta. Šitą tikslą pasiekti norėdama, partija stengsis įvesti geresnę Lietuvos teritorijos administratyvišką padalinimą (Kauno ir Vilniaus gub. po (I - Aut.) dvi guberniji atidalinimas ethnographiškiosios Lietuvos dalies Gardino ir Kuršo gub.) ir patobulinimą, pagal Prancūzijos, Belgijos ir kitų apšviestiesnių kraštų, savyvaldiško valdymo sistemos (tarybos prie kaimų, valsčių, paviėtų ir gubernijų viršaičių).

§ Įvairių valdybų valdininkų skyrimą T.L.D. partija reguliuos tokiu būdu, kad

a) prie kiekvienos tarnystės turėtų būti išduodamas egzamenas,

b) tarnystė būtų suteikiama tikta per konkursą,

c) visi, kaip išrinktieji taip ir paskirtieji, valdininkai būtų, reikiant, permainomi,

d) kiekvienas valdininko pakėlimas kad būtų pagal įstatymus ir tarnystės senumą atliekamas ir kad būtų duota pasiskundimo teisė tiems, kurie neužganėdinti,

e) paliuosavimas nuo tarnystės kad būtų tik pagal disciplinariško teismo nusprendimą,

f) kad valdininkai būtų gerai apmokami,

g) kad biurokratiški susižinojimai būtų sumažinti, o kanceliarijos darbas suprastintas,

§ Kad administracijos sauvale butų panaikinta T.L.D. partija rupinsis:

a) kad butų įtaisyta teismiška - administratyviškas nutraukimo budas visokių nelegališkų valdžios aktų,

b) kad butų įsteigti prie visų sryčių ir kasacijos teismų įpatingi skyriai administratyviškų bylų nagrinėjimui,

c) kad butų visos publiškiosios piliečių teisės paprastuoju teismu apginamos,

d) kad po pylietiška atsakomybe butų visi valdininkai už nusidėjimus patraukiami.

Tautos sveikata

§ Tauta yra valstijos ir jos funkcijų pamatas; kuo tobulesni materiališkos ir kultūriškesnėse išlygose žmonės gyvena, tuo aukščiau gali pakilti ir visa jos valstija.

T.L.D. partija pripažįsta, kad patobulinimui visose valstijos gyvavimo yra reikalinga pirmučiausiai, kad tie, kurie tveria valstiją, be kurių valstija buti negali - žmonės, turėtų kuonuotobuliausios gyvenimo išlygos, kurios, kaip reikiant, šelptų pirmučiausiai žmonių kuno sveikatą, kaip ir suteiktų patogų dvasios pajiegas, išlavinti. Kadangi kiekvienos Doros tautų valdybos turėtų buti viršiausiu rupesčiu sveikatos paturėjimas, palikdamos mūsų žmones primityviškiausiose, beveik barbariškose gyvenimo išlygose, tai T.L.D. partija apsiima rupintis ir lietuvių tautos sveikata.

§ Šio dalyko dėlei ji mano reikėsia:

Kad Lietuvos sostapylėje Vilniuje butų įtaisyta, tarp kitų ir tautos sveikatos ministerija, kuri užsliminētu žmonių gyvenimo medegiškųjų išlygų ištardymu ir aprupinimu jų sveikatos. Todėlei turėtų buti ne tik visuose gubernijų ir pavietų garduose*, bet ir visuose valsčiuose skiriami vaistytojai, kad jų pašelpa žmonėms butų lengviau

---

* Miestuose

prieinama. Visi didesnieji gardai turėtų reikalingą skaičių vaistytojų turėti:

§ Kad suteikti žmonėms lengviaus medžišką pašėpą:

a) visuose gubernijų ir pavietų garduose kaip ir valsčiuose kad būtų įsteigtos pagal prancūzų, belgų ir kitų apšviestų tautų sanitariskus įstatymus tam tikros sanitariskos tarnybos, kurios užsiiminėtų sveikatos klausimais tose paminėtųjų administratyvškų sryčių rybose.

b) kad visuose gubernijų garduose būtų įsteigti valstijos lėšomis pagal krašto reikalus, kaip bendri teip ir speciališki ligonbučiai 100 - 300 ligoniams; pavietų garduose 40 - 50 ligoniams ir valsčiuose 10-15 ligoniams.

c) kad būtų keliaujančios po kaimus su vaistytojais ambulatorijos žmonėms gydyti.

d) gydymas ligonbučiuose, kaip ir ambulatorijose, kad būtų neapmokamas.

e) kad būtų pasenusiems ir darban netinkantiems žmonėms prieglaudos namai visuose valsčiuose įsteigti.

§ Kadangi mūsų aptiekose, prie šių dienų taksos yra labai brangūs vaistai ir žmonėms neprieinami, kas kyla nuo aptiekų įsteigimo sistemos, tai T.L.D. partija reikalauš, kad aptiekų įsteigimo koncesijos sistema būtų panaikinta, kad visur garduose ir valsčiuose, jų lėšomis, būtų įtaisytos viešos vaistinės, kur žmonės galėtų gauti neapmokamai, arba už menkiausią kainą vaistus.

§ Kad būtų geriau organizuota sveikatiškoji (sanitariškoji) policija, kuri rupintusi pašalinimu (prophylaxis) visų tų kenksmingų gyvenimo išlygų, kurios šelpia ligų prasiplatiniimą ir jomis užsikrėtimą. Todėlei garduose turėtų būti: a) įtaisytos speciališkos valgomuosius daigtus ir gėralus tardyti komisijos; b) kad būtų įsteigtos komisijos prižiurėti viešbučių, pirčių, kazarnių, fabrikų, ect., vandėnų, gatvių, prekyvėčių ir kt. sveikatišką (sanitarišką) padėjimą (assanizacija).

§ T.L.D. partija ir tuomi rupinsis, kad lietuvių tarpe būtų kuo labiausiai praplatintos nuomonės apie žmonių sveikatos paturėjimą, todėlei įvesdinus priverstiną mokinimą mokyklose nuo 3 klasinių pradėdant stengtis įvesti jose nors

trumpą mokslą apie žmogaus kuno sveikatą ir ligų prašalinimo būdą (antropologija, higiena ir prophylactica).

Tautos apšvieta

§ Tautos apšvietimo politikoje T.L.D. partija rupinsis labiausiai, idant vis aukštytyn kultū kulturališkas išsiplėtojimas visų Lietuvos pyliciu, be atžvilgio į jų sociališkaį stovį.

Kad pasiekti šita svarbų tikslą, T.L.D. partija rupinsis, idant mokyklos butų pagal moderniškuosius moksliškus patyrimus įsteigtos ir organizuotos.

§ Kad pilnai butų įvykdinti priverstinio visų vaikų mokinimo principai T.L.D. partija reikalaua:

a) idant ne tik valsčiuose, garduose (miestuose), bet ir visuose didesniuose kaimuose, arba mažesnių kaimų grupuose butų įrengtos mokyklos;

b) kaimuose, kur iš medegiškų ar kitų kokių priežasčių nuolatinių mokyklų įrengimas yra negalimas, kad butų paskirti keliaujantieji mokytojai;

c) kad butų įtaisyti tinkanti mokykloms namai visuose garduose ir kaimuose, kur tokių dar nėra;

d) kad butų dovanai davinėjami neturtingų tėvų vaikams mokslo vadovėliai ir kiti mokyklos reikmens; ir

e) kad butų prilaikomos neturtingų tėvų mokiniams dovanai valgyklos.

§ Kadangi geras piliečių samonės išauklėjimas reikalauja ilgesnio mokinimo laiko, todėl T.L.D. partija rupinsis:

a) kad mokinimo laikas vaikams mokyklose priverstinas duruotų nuo 7 iki 14 metų, butent 4 metus kaimų mokyklose, o visuose valsčiuose, kur turėtų buti po vieną 3-ju klasių mokyklą, priverstinas mokymas duruotų 3-jus metus,

b) tie kaimiečių vaikai, kurie kokių svarbių priežasčių dėlei negalėtų 3-ju kl. valsčiaus mokyklų pabaigti, turėtų 3-jus metus priverstinai mokintis vakarinėse arba šventadieninėse mokyklose, kurios kiekviename valsčiuje įtaisomos buti turėtų.

§ Pradedamosios kaimų mokyklos ir 3 klasių valsčių - turi būti svietiškos mokymo įstaigos; profesionališkosios - ypač vietinių gyventojų reikalams svarbiausias - žemdirbystės (agronomijos) mokyklos, turėtų būti steigiamos pradedamojo mokslo pratėsimui.

§ Pradedamųjų ir valsčių mokyklų užlaikymas turi būti bendrovių ir valsčių lėšomis užlaikomas; kad palengvinti ir užtikrinti jų paturėjimą turėtų būti su laiku įtaisomos įpatingos mantos (fondai), susidedančios iš labdaringų žmonių aukų ir tam tikrų mokesčių.

§ Medegiškoji mokyklų pusė turėtų būti tam tikrų "mokyklų tarnybų" prižiurima, kuri skirtų ir sau tinkamus, pagal cenzą ir konkursą, mokytojus, paliuosavimą tokio mokytojaus nuo vietos galėtų atlikti tikslai disciplinariškasis teismas.

§ Mokyklų tarnybos turėtų būti savystovios ir neprigulnios nuo administracijos, o jų sąnariai turėtų susidėti iš piliečių kaip vyrų taip ir moterų.

§ Apšvietimo dalykais kiekviename paviete turėtų rūpintis įpatingos pavietų mokyklų tarybos, susidedančios iš: a) pavieto mokyklų inspektoriaus (užveizdėjo), b) vidutinių mokyklų direktorių ir c) mokyklų tarybų ir mokytojų išrinktųjų atstovų.

§ Aplamās pedagogiškosios ir medegiškosios pradedamųjų mokyklų pusės prižiurėjimas turėtų būti atliekamas pavietų mokyklų inspektoriais, renkamais pagal pačių mokytojų ir mokyklų tarybų pažymėtą cenzą tulam paskirtam laikui (3-5 metams).

§ Kaip kiekviename valsčiuje turėtų būti 3 klasių mokyklos, taip kiekviename paviete 5 klasių - pagal reikalą reališkos arba klasiškos - mokyklos (progimnazijos, o gubernijose ant kiekvienų 350000 gyventojų po vieną gimnaziją pagal reikalą klasišką ar reališką); visos tos mokyklos turėtų būti lygiai kaip vyriškos taip ir moteriškos. Visų tų mokyklų programos turėtų būti taip sutvarkytos, kad perėjimas iš pradedamųjų į 3 klasių arba į progimnazijas ir

gimnazijas galėtų būti tiesiog be jokių kliučių ir egzamenų atliekamas.

§ Mokytojai į šitas mokyklas turėtų būti pagal ceną ir konkursą ministerijos skiriami, o paliuosuojami tik nusprendimu disciplinariškojo teismo.

§ Panašių mokyklų įsteigimas turėtų būti leistas ir privatiems žmonėms, prisilaikant tos pat programos, kaip ir valstiškųjų mokyklų.

§ Kad išdirbti reikalingus įstatymų projektus, mokyklų programas, instrukcijas ir t.t. apšvietos ministerija turėtų laikas nuo laiko sušaukti mokyklų tarybų, pačių mokytojų ir ministerijos atstovus. Toksai susirinkimas turėtų išrinkti iš savo tarpo ir nuolatąją prie ministerijos tarybą, kuri užsiiminėtų svarbiausių mokyklos klausimų išrišimu.

§ Lietuvos universitetas Vilniuje, įsteigtas valstijos lėšomis, kaip aukščiausia Lietuvos mokslo įstaiga, užsiiminėjanti tyrai moksliniais klausimais, turėtų mokslinėje ir administratyvinėje dalykuose naudotis pilna autonomija.

§ Specialios (profesionališkosios) mokyklos išsimokslinimui pedagogijos, žemdirbystės, girininkystės, sodininkystės, pramonės, vaisbos ir kitų ūkio šakų, kaip technologijos inžinierių ir kiti institutai turėtų būti teipogi pagal reikalą įsteigiami.

§ Mokslas visose Lietuvos mokyklose nuo pradedamųjų pradedant, universitetu baigiant, turėtų būti valstijos lėšomis dovanai suteikiamas.

§ T.L.D. partija norėdama kuo daugiausiai ir plačiausiai demokratizuoti mokslą, praplatinti apšvietą žmonių tarpe ir jų kultūrišką pakėlimą rūpinis šelpti įsteigimu visur, kur tik galima knygynų, skaityklų, vakarinių ir nedėlinių mokyklų, teatrų, muzėjų, tautiškai - populiariškų universitetų ect.

Ekonomikos ir finansų politika

§ Nuo apšvietimo ir medegiškojo padėjimo priguli tautos gyvenimas ir jos ateitis, todėl reikėtų rūpintis, kad darbo žmonės turėtų kuo daugiausiai tvairių, gyvasties paturėjimui

reikalingų, produktų, nealkvodami perdaug sunkaus darbo ir kad turėtų paskirstymas žmonių tarpe būtų kiek galima lygus. Šiteip manydama T.L.D. partija stengsis iš dalies pagerinti lietuvių gyvenimo sąlygas, iš dalies rupinsis, kad jos būtų lengviau žmonių daugumai prieinamos.

§ Šitą tikslą pasiekti norėdama, T.L.D. partija šelpa:

a) įsteigimą mokyklų, įpač žemdirbystės, pramonės, vaisbos ir kitų profesionališkų, kad Lietuvos žmonės geriaus apsišvietę mokėtų lengviaus išnaudoti gamtos ir visuomenės pajiegas;

b) propaguos kuo labiausiai kaimuose ir garduose (miestuose) įsteigimus kooperatyviškų draugijų vaisbos, pramonės ir kitų įstaigų.

c) rupinsis, kad kreditas būtų prieinamas žmonėms už nedideles palukanas.

§ Kadangi T.L.D. partija mano a) dabartinės žemės padalinimas Lietuvoje esantis dėlei neteisingos paveizdan Vilniaus ir Kauno gubernijose kok[ite - Aut.] 3 1/2 - 5 tukstančiai dvarininkų valdo tų gubernijų žemės plotą, daug daugiau negu šimtai tukstančių darbo žmonių, iš kurios priežasties pas mus atsirado labai skaitlingas bežemių ir mažžemių proletarijatas, b) kadangi taipogi yra žinoma, kad labai daug Lietuvos dvarų baudžiavos laikuose įvairių lenkų valdininkų ir kitų lenkų "kultūros" pionierių į dvarus buvo paversta iš kaimų, tik žmones išvaikius, c) kadangi žeme valdyti gali tik tas, kurs ją apdirba, todėl butinai reikėtų:

a) pirmučiausiai be jokio apmokėjimo ekspropriuoti visus tuos žemės plotus, kurie priguli valstijai, majoratams, kabinetams, vienuolynams ir atimtus nuo lietuvių dvarus;

b) už minimališką kainą ekspropriuoti ir privatiškai valdomų dvarų žemes, kad galima būtų tokiu budu sušelpiti mažžemius ir bežemius, kurie iš žemdirbystės norės gyventi;

c) girios (miškai) kad prigulėtų visai tautai.

§ Tuo tarpu reikėtų paženklinti, kiek daugiausiai (250 - 300 h?) gali turėti žemės vienas dvarininkas, o visa kita, kas daugiau būtų, kaip ta maksimališka norma, turėtų buti

eksproprijuota ir žmonėms darbininkams paskirtais sklypais už vidutinę kainą parduota.

§ Pinigai, gauti už išparduotąją žemę turėtų eiti į tautiškąją Lietuvos valstijos mantą (fondą) ir apverčiami ant bendrų tautos reikalų.

§ Kadangi Lietuvos finansų politika turėtų būti paremta ant principo, kad būtina reikalinga esą garantuoti teisingą proporcingą įvairių doklių ir mokesčių, pagal kiekvieno piliečio galės, paskirstymą, tai T.L.D. partija rupinsis:

a) kuo veikliausia įvykdinti nuo lobių ir pelno progresyviškąją doklę;

b) kad būtų renkama doklė nuo pelno gaunamojo nuo kapitalo (rentos, akcijos, obligacijos) ir

c) doklė nuo paveldėjamųjų turtų pagal jų didumą ir laipsnių paveldėtojų giminystės laipsnį.

Sociališka politika

§ T.L.D. partija rupindamasi apie Lietuvos žmonių gerovę stengsis šelpti, teisdavystės keliu, ekonomiškuose dalykuose silpnesnius jos gyventojus, Darbininkus nuo darbdavių eksploatacijos, todėl ji norėtų, kad būtų:

a) įsteigta reikalingas moterų ir vaikų darbui apginimas;

b) apybuota darbo dienos laikas 8 valandomis, panaikinus eksploatatorišką darbą, jei jis iš techniško atžvilgio nereikalingas;

c) garantuota (užtikrinta) darbininkams šventadieninis atsilsis;

d) užtikrinta sveikatiškasis (hygieniškas) fabričių ir dirbtuvių padėjimas ir vaistytojų pašelpa;

e) leista pilna laisvė darbininkams susidrauguoti į sindikatus, sindikatams kolektyviškai daryti santarmes etc.,

f) leista streikų laisvė;

g) įtaisyta įvairiuose gyvenimo atsitikimuose trečiųjų teismas, susidedantis iš lygaus skaičiaus rinktų atstovų nuo

darbininkų ir darbdavių išnagrinėti visokius tarp jų nesutikimus;

h) įsteigta tam tikra darbo ir fabriku priežiūra (inspekcija);

i) įvesta valstiškoji priverstina visos Lietuvos darbininkų nuo nelaimių, ligų, senatvės ir mirties assekuracija;

j) įsteigta su laiku visur darbininkams pigūs, sveiki gyvenimai, susirinkimo butai, skaityklos, mokyklos ir t.t.;

k) garduose su pramonės (industrijos) įstaigomis kad būtų įtaisyti darbo paieškojimo biurai;

l) propaguojama darbininkams tvairios korporatyviškos suvartotojų savitarpinės, taupomosios, assekuracijos draugijos, kaipo ir šelpimo įstaigos, prieglaudos namai, valgyklos ir kt.

Teismas

§ T.L.D. partija pripažinsta, kad kaip kiekviename kitame krašte taip ir Lietuvoje svarbiausia išlyga nuo kurios priguli tikra teismystė (legalystė) ir teismiškiosios valdžios savistovystė, yra ta, kad jos globon būtų pavesta patogių teisėjų asmens (personos) ir sąžinės laisvė, taip ir visuomenės reikalai turi būti civiliškos ir kriminališkos teisdarystės globiami, o bausmės kad būtų sutalkytos su žmoniškumo principais.

§ Ant šios pažvalgos remdamasi T.L.D. partija mano autonomiškiosios Lietuvos teismo įstaigas sekančiai reikėtų reformuoti:

a) kad taikos teisėjai būtų pačių žmonių renkami, o visų kitų instancijų - skiriami ir neatmainomi. Teisėjais gali būti tik žmonės turintieji juridišką mokslą ir išdavusieji reikalingą valstijos teisėjui egzameną.

b) taikos teisėjai turėtų būti vietomis įvesti ir keliaujantieji kad žmonėms palengvinti bylų atlikimą.

c) reikėtų padidinti taikos teisėjų kompetenciją ir jų skaičių;

d) įsteigti ypatingą teismo policiją prokuratoriaus valdomą;

e) kad prokuratūra būtų nuo centrališkiosios valdžios neprigulmi.

f) padaryti kuo prasčiausią civilišką teismo procedūrą, panaikinus nereikalingą formalistikumą ir visas priežastis, kurios būtų nagrinėjimą vilkina. Teismo taksos turėtų būti progresyviai proporcingos. Bylos taikos teismuose kad būtų be jokių taksų atliekamos;

g) panaikinti areštavimą už skolas;

h) bylos apie pertraukimą moterystės ryšio nagrinėti paprastuose civiliškuose teismuose.

i) įvesdinti fakultatyvišką civilišką moterų veikimą (civilėhe);

j) įvesdinti institutą tikrųjų tautos prisiekusių teisėjų, kurie dalyvautų kriminališkų ir politiškų bylų nagrinėjime;

k) panaikinti mirties bausmę.

l) įvesdinti kaltinamųjų apgynimą dar tardymo laike pas teismo tyrinėtojų ir paskirti nuo valstijos užmokesnius tiems, kurie bus atrasta nekaltai buvę kalėjiman pasodyti ir teisman paduoti.

m) karo teismai turi tiesą teisti tik karės laike ir paprastame laike grynai už kariškos tarnystės nusidėjimus. Šeip tarnaujančiųjų už paprastuosius nusidėjimus bylos turėtų būti nagrinėjamos civiliškuose teismuose.

n) kad būtų leista nelegališkai gimusiems vaikams (bostrams) savo tėvo jieškoti

§Teismų organizacija Lietuvoje turėtų būti sekanti:

Kiekviename valsčiuje, kaip ir garduose pagal gyventojų skaičiaus, turėtų būti taikos teismas, kurio nusprendimas apeliacijos teismu būtų srytiniai gubernijų teismai, kuriems vėl apeliacija turėtų būti sostapilėje Vilniuje, o kasacija - lietuviškasis Senato skyrius Petrapilėje.

Karumenės dalykai

§ T.L.D. partija žiūrėdama ant karės praseniausio bjauriausio barbariškumo liekanos, kuriais per apšvieta, civilizaciją, žmonių išauklėjimą su laiku visiškai išnaikinti priderėtų, yra tos nuomonės, kad jau ir dabar reikėtų tautoje platinti ne tik supratimą apie kariškų instinktų prilaikymo nenaudingumą ir pavojingumą, bet ir apie pačios karumenės sistemos reformą.

§ Kadangi tuo tarpu, prie šios dienos politiškujų Europos gyvenimo išlygų (tuojaus panaikinimas kareiviavimo sistemos nėra dar galimas), tai T.L.D. partija, laikydama visados prieš akis anksčiau paminėtąjį demokratijos principą, rupinsis:

a) pirmiausia apie sutrumpinimą kareiviavimo laiko sulig dviejų metų.

b) apie panaikinimą visų karumeniškujų vidutynių mokyklų ir priiminėjimą specialiskai kareiviškosna mokyklosna (junkerių mok., akademijos) tiktai mokinių, baigusių gimnazijas,

c) apie įvedimą fiziškojo lavinimo, kareiviams reikalingo, į visas mokyklas ir apie įsteigimą kuodaugiausia šaulių ir gymnastų draugijų.

§ T.L.D. partija mano, su laiku galima busią panaikinti visiškai stovinčiąją karumenę ir visą tautą per mokyklas prie kareiviškujų lavinimų pripratinus, ją pakeisti visuotine, priderančiai organizuota, milicija.

§ Tuom kartu T.L.D. partija dar norėtų, kad skyrimas ir paliuosavimas nuo tarnystės karumenėje butų lygiu budu atliekamas, kaip civiliškujų valdininkų ir kad jų algos butų su tų pastarųjų systematiškai sulygintis.

TAUTIŠKOSIOS LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS ĮSTATAI

Tautiškoji lietuvių demokratų partija

Įstatai

Prierašas: Įstatai priimti*

§ 1. Tautiškoji lietuvių demokratų partija turi savo tikslu kovoti už lietuvių ir lietuvių tautos tiesas, už Lietuvos savivaldą (autonomiją) ir lietuvių tautos gerovę. Dėl to ji rūpinsis:

a) iškovoti lietuvių kalbai visuose Lietuvos kraštuose, bažnyčioje, mokykloje ir administracijoje priderančią jai vietą.
b) įvykdyti kuo plačiausią mūsų kraštui savivaldą kad žmonės patys galėtų savo tautos reikalus atlikti ir juos ginti ir
c) iškovoti ir suteikti Lietuvai kuo laisviausias, pamatuotas ant demokratų principų tiesas ir įstaigas, kurios užtikrintų patiems lietuviams iš atžvilgio medagiško (ekonomiško) ir kultūriško savo gyvenimo išlygos kuo geriausiai aprūpinti ir pagerinti.

§ 2. Partijos valdyba (komitetas), vedanti vidaus reikalus, turi savo vietą Lietuvos sostapylėje Vilniuje; partijos kuopos (biurai) randasi gubernijų ir pavietų miestuose ir visuose valsčiuose, o jei galima ir visuose kaimuose (sodžiuose).

§ 3. Visos partijos vedimu užsiima jos valdyba, susidedanti iš 10 sąnarių (§ 2) ir visuotinasis partijos susirinkimas. Partijos kuopų reikalus veda jų vietiniai biurai.

§ 4. Paprastieji visuotiniai partijos sąnarių susirinkimai ar tai Vilniuje, ar kitame kur mieste yra centralinės valdybos sušaukiami kartą per metus, o reikalui atsitikus ir tankiau. Visi klausimai, kaip partijos valdyboje, kuopose, taip ir visuotiniuose susirinkimuose yra sprendžiami balsų dauguma.

---

* Sprendžiant iš autografo, prierašo autorė buvo F. Bortkevičienė (Aut.)

§ 5. Į visuotinius partijos susirinkimus yra sušaukiami išrinktieji atstovai (deputatai) nuo visų organizacijos kuopų, nors po vieną ir kelionės pinigai turi būti jau iš vietinės kuopos kasos apmokami. Tokiuose susirinkimuose gali dalyvauti ir kiti partijos sąnariai, kurie nori ir gali savo pinigais keliauti, bet jie turi tik patariamąjį susirinkimo balsą.

Susizinojus su centrališkąja partijos valdyba, gali būti sušaukiami ir pavietų ar gubernijos kuopų susirinkimai, apsvarstyti vietinius organizacijos reikalus.

§ 6. Visuotinasis susirinkimas renka iš savo tarpo centrališkąją valdybą (komitetą) (§ 3) vieniems metams mažiausiai iš 10 sąnarių, kurie iš savo tarpo išrenka pirmasėdžius, jam draugu¹, senatorių, kasierių ir penkis patarėjus, kurie reikale gali anuos pavaduoti. Tokiu pat būdu renka sau valdybą savo susirinkimuose visos kitos kuopos.

7) Kiekvienas žmogus norintis partijon įstoti turi prisirašyti prie vienos ar kitos kuopos (grupos) persikeliant iš vienos vietos į kitą kiekvienas sąnarys turi išsirašyti iš pirmosios kuopos ir prisirašyti prie kitos, kur gyventi persikėlė.

8) Kiekvienas partijos sąnarys gauna sąnarystės kortelę (laiškelį). Tie laiškėliai kas metai kuopose sausio mėnesyje tampa naujais pakeičiamais, taipogi iš vienos vietos kiton sąnariui persikėlus.

9) Kiekvienas partijos sąnarys, dėl partijos reikalų turi mokėti kuopos kason metams mažiausiai 20 k. arba kartu arba dalimis ir gauna kvitą. Kiekviena kuopa 1/3 gaunamųjų pinigų paskiria centralinės valdybos kasai Vilniuje partijos reikalais.

10) Pakeitimas ir papildymas šitų įstatų [galimas] per visuotinius partijos susirinkimus. Jeigu tik projektas bus raštu įneštas ir su pasirašymu nuo 10 delegatų.

---

¹ Pavaduotoją.

11) T.L.D.P. turi savo organus (laikraščius)*

Lietuvos TSR MACB RS F. 57 V.Ž. - 9. L. 6 - 7.

Priedas Nr. 6

**TAUTIŠKOSIOS LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS
ATSIŠAUKIMAS Į I VALSTYBĖS DŪMOS RINKĖJUS
KAUNIEČIUS**

Rinkėjai Kauniečiai!

Artinasi dūmos rinkimo laikas. Įvairios partijos jau seniai darbuojasi ir siūlo savo kandidatūras. Tik mes lietuviai demokratai - tautiečiai iki šiol tulų priežasčių dėlei buvome atsilikę anų užpakalyje. Nors dūmos rinkimams sąlygos yra nepatogios, tačiau mes neprivalome nusiminti, ir atsisakyti nuo savo tiesų. Priešingai, mes turime kuo stipriausiai imtis už darbo, nes esame diduomenė¹ savo krašte ir tikrai mūsų pastatytieji kandidatai bus tikrais šio krašto gyventojų atstovais, tikrai jie gerai pažįsta diduomenės reikalus ir mokės tuos reikalus apginti dūmon nukakę.

Piliečiai! Partija, kuri šiuo atsišaukimu kreipiasi į jus turi pilną tiesą pakelti savo balsą tokiam sunkiam laikui kaip atstovų rinkimas. Nešiodami Tautiškosios Lietuvių demokratų partijos vardą, ji visu pirmiausia rūpinasi didžiausios šio krašto gyventojų dalies reikalais, būtent - visos lietuvių tautos reikalais.

Tautystės dalykuose ji lygiai užtars dvarininką kaip ir jo darbininką, ūkininką, kaip ir samdininką. Tačiau gindama lietuvių tiesas, stengdamos pašalinti visas tas skriaudas, kurias lietuviai turi nukęsti vien dėl to, kad jie yra lietuviais, mūsų partija aneiptol nenori nuskriausti lietuvių

---

* Juodraštiname įstatų variante, kuris yra LKLI RS F. 22 - 1440. L. 6., pažymėta, tačiau ir vėl nubraukta, jog T.L.D.P. organas yra "Vilniaus žinios" (Aut.)

¹ Dauguma.

tarpe gyvenančių kitataučių. Priešingai, mes, kaip pavergtos tautos reprezentantai, stengsimės, kad ateityje visos tautos turėtų lygias politiškas ir pilietiškas teises, kaip Lietuvoje teip ir visoje Valstijoje.

Lygiai teip - pat bešališkai žiūrime į tikėjimų dalykus. Palikdami pilną laisvę kiekvienam žmogui tikėti teip kaip jam sąžinė liepia, Tautiškoji Lietuvių Demokratų partija reikalauš, kad vieno ir antro tikėjimo išpažinimas ateityje nebutų priežasčia žmogaus teisių suvaržymui.

Stovėdama ant tikros demokratijos principų, mūsų partija reikalauš, kad žmonyvalda butų kuo labjausiai išplėtota, kad pradėdant nuo visos valstijos atstovybės ligi valsčių rėdos vyriausybė butų pačių žmonių renkama visuotinu, lygiu, slaptu ir stačiu balsavimu. Kad teismai butų pertaisyti pačiuose pamatuose, o teisėjai butų viršuje paminėtu budu renkami.

Prierašas. Atsišaukimas Vilniaus tautininkų, platintas kauniškiams, bet pastarųjų nepriimtas.

MACB RS. F. 57. VŽ - 9. L. 3.

Priedas Nr. 7

TAUTIŠKOSIOS LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS
ATSIŠAUKIMAS Į VALSTYBĖS DŪMOS RINKĖJUS
KAUNIEČIUS

Rinkėjai Kauniečiai!

Dumos rinkimai jau prasidėjo. Įvairios partijos jau seniai darbuojasi ir siūlo jums savo kandidatus. Tulių priežasčių dėlei Tautiškoji Lietuvių Demokratų Partija kartu su anais nepradėjo veikti, tačiau, remdamos ant mūsų krašto gyventojų dauguomenės ji tikisi galėšianti dar ir dabar savo tikslo pasiekti. Nors dumos rinkimo sąlygos yra labai nepalankios, nors nuo pačios dumos partija mažai ko telaukia, bet pribodama, kad į atstovus nepakliūtų mūsų

tėvynei priešingi ir kenksmingi gaivalai, ji skaito savo pareiga pasiręgti, idant į dumą patektų tikrai ištikimi lietuviai - tautiečiai ir demokratai, neskriaudžiant nė kitataučių, nė kitatikių mažumos.

Lietuvos piliečiai! Tautiškoji Lietuvių Demokratų partija, pradėdama rinkimų kampaniją, kviečia jus telktis apie jos vėlavą, nes budama tikru mūsų krašto gyventojų reprezentantu, ji geriausiai supras, kaip visų reikalus užtarti. Neišdėstinėdama dabar jums visos savo programos, partija skaito butinai reikalingu pažymėti, kad jos pastatytieji kandidatai, nukakę dumon, kovos už sekančius dalykus:

Kad butų visiems piliečiams suteikta ir garantuota pilna sąžinės, mansties, žodžio, spaudos, susirinkimų, susidraugavimų ir streikų laisvė.

Kad butų įvykdinta tikrai konstituciška tvarka su demokratiška atstovyste, renkama visuotinu, lygiu, stačiu ir slaptu balsavimu.

Kad mūsų kraštui, Lietuvai, butų duota savyvalda, kurios organai taip - pat turės būti renkami viršminėtuoju budu.

Kad butų panaikintas luomų skirtumas, idant visi piliečiai galėtų lygiomis pilietiškomis ir politiškomis teisėmis naudotis.

Kad visi piliečiai, neskiriant nė tautos, nė tikėjimo butų sulyginti prieš įstatymą ir prieš teisumą.

Kad butų nevaržomas ir užtikrintas visų tautų kultūriškas ir ekonomiškasis kilimas.

To dėlei partija reikalaus, kad visos tautos galėtų turėti sau tautiškas mokyklas, kad visose administracijos, viešose ir visuomenės įstaigose butų įvesdinta prigimtoji kiekvieno kampo žmonių kalba. Kad prigimtoji žmonių kalba butų taip pat vartojama visuose teismuose. Kad visi norintieji galėtų gauti savo krašte valdžios vietas.

Kad bežemiams ir mažžemiams butų priskirta žemė. Kad mokesčiai ir kitos priedermės butų teisingiau padalinti. Kad butų panaikintos visokios banderolės ir akčyzės, uždėtos ant reikalingiausiųjų daiktų, kad darbininkų padėjimas sodžiuose ir miestuose butų pagerintas. Kad butų įtaisyta

darbininkų asekuracija nuo senatvės, bedarbės, ligų ir kitų nelaimingų atsitikimų.

Trumpai sakant, Tautiškosios Lietuvių Demokratų Partijos kandidatai, pildydami savo partijos programą, gins Lietuvos žmonių reikalus, stengsis, kad būtų kuo labiausiai patobulintos jiems gyvenimo sąlygos, gins jų politiškuosius, ekonomiškuosius ir kultūriškuosius reikalus.

Piliečiai! Mūsų partija, iškėlusii lietuvių tautystės vėliavą, yra prisilėgtos tautos darbo žmonių partija. Būdamą tokia, ji kovoja už kuo - plačiausiai suprantamą žmonių laisvę, nevaržydama nė joku budu savo pasekėjų tikėjimo, nes tikėjimas yra kiekvieno žmogaus sąžinės dalykas ir kaip toksai, partijos nuomone, neprivalo kištis į partijos gyvenimo maišatį ir triukšmą. Taigi visi stokite dabar į mūsų partijos eiles, platinki te jos idėjas kitų tarpe ir rinkimams atėjus visi išvien paduokite balsus už Tautiškosios Lietuvių Demokratų partijos kandidatus. Vienykitės visi, kam brangi yra laisva ir laimingesnė ateitis, nes tiktai sutartyje yra mūsų galybė!

Tautiškosios Lietuvių Demokratų partijos Komitetas
Kaune.

Su partijos reikalais prašome kreiptis į prisiek. advokatą Stanislovą Railą (Ковно, Зеленая Гора, собст. д.), daktarą R.Šliupą (Ковно, Большая Садовая 23) ir prisiek. adv. K.Samajauską (Ковно, Большая Садовая 51).

"Vilniaus žinių" spaustuvė
Дозволено цензурою 1 марта 1906 г., Вильна

LKLI RS. F. 22 - 1440. L. 1.

TAUTIŠKOSIOS LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS
ATSIŠAUKIMAS Į VALSTYBĖS DŪMOS KAUNO
GUBERNIJOS RINKĖJUS

Broliai Lietuviai! Smulkieji ir stambieji ukininkai!

Besitartinant rinkimams į valstijos seimą, neužmirškite štai ką įsidėmėti:

1) Mūsų padėjimas, mūsų buvis yra visų blogiausias. Mes ukininkai, kurie savo rankomis apdirbame juodą žemelę, mes savo darbais ir savo rūpesčiais maitiname visą šalį. Jeigu mes nedirbtume, jeigu mes savo prakaitu nelaistytume žemės, visa šalis badu išmirtų. Visi ponai, visi valdininkai, pirkliai ir fabrikantai, visi tie kam svetimas yra laukų darbas netektų ką valgyti. Net nežiūrint į tai, kad mes visus maitiname, anie dykaduoniai mus niekina, visokiais nužeminamais vardais pravardžiuoja klapais, chamais, mužikais kaip tik gali prasimanyti. Negana to anie nedėkingieji visokiais budais spaudžia, kur tik galėdami išlupa iš mūsų kruviną skatiką, arba kokiu nors kitokiu budu nuskriaudžia. Jie pakiša mums koją kur tik gali.

2) Valstijos seimas, arba дума, galės pagerinti mūsų vargingą buvį, jeigu tikrai tai bus ukininkų daugiau, kaip ponų. Jeigu kartais kitaip būtent jeigu į seimą išrinktumėm daugiau ponų, kaip ukininkų, tai arba visai mūsų padėjimo tas seimas nepagerins, arba jį gali dar pabloginti. Ir štai dėl ko:

a) Ponams, ypač tiems, kurie turi dvarus yra labai gerai jeigu ukininkai nuskurdę. Nuskurdusis ukininkas turi mažai javų, vos duonai beuženka, o jau apie pardavimą nėra nė ką kalbėti. Mes visi žinome, kad už visokius daigtus moka brangiau tada, kada tų daigtų mažiau yra. Taip ir čia išeina. Jeigu ukininkai yra nuskurdę, tai jie neturi javų pardavimui. Jeigu kas nori daugiau javų pirkti, turi eiti pas dvarininką, o dvarininkas tąsyk brangiau parduoda, nes jisai žino, kad pirklis javų pas ukininką negaus. Tas pats dedasi ir su gyvuliais. Nuskurdęs ukininkas nė gyvulių daug neužaugina, o dvarininkai iš to naudojami. Kokius jų dvaruose ne užaugytų gyvpalaikius, jie vis parduoda ir parduoda gana brangiai.

b) Ponai dabar mažiau už mus mokesčių moka ir norėtų, kad taip visados būtų. Nėra pasaulyje tokio žmogaus, kurs norėtų sau mokesčius užsidėti. Nenori to ir ponai, Lietuvos dvarų valdytojai. Jiems ne rūpi, kad mes ukininkai visą savo uždarbį turime ant mokesčių apversti, kad dėl mokesčių didumo mes per dienas ir naktis dirbame, o negalime nė gerai pavalgyti, nė apsirėdyti. Jie žiūri, kad tik jiems būtų gerai. Kiekvieno pirštai ant savęs linke.

c) Ponai norėtų, kad ukininkų visai nebutų, kad visa žemė jiems prigulėtų. Jau ir bernui beveik geriau kaip ukininkui, o jeigu mus dar kiek prispaustų, teip mes ir vargdami turėtume parduoti tą žemę, kurią dabar valdome, o tą žemę mūsų tėvų - tėvai savo prakaitu laistė ir mums paliko. Dabar mes vis tik šį tą dar galime parduoti ir parduodame, todėl dvarininkai negali pilnai gaspadoriauti. Jeigu mes pigiau javus arba gyvulius parduodame, tai ir jie pigiaus tegaus. Todėl jie ir norėtų, kad ukininkų nebutų, nes tąsyk jie už javus ir gyvulius imtų kiek panorėtų.

Todėl nė vieno dvarininko dagi nė vieno iš dvarininkų veislės kilusio žmogaus nerinkime į seimą.

Negana to. Mes ukininkai, atsiminkime, kad mes vieni savo puslėtomis rankomis maitiname visą šalį ir turėsime visados maitinti. Dvarininkai patįs neina nė lauko arti nė šieno pjauti. Darbininkai, kurie žemės neturi važiuoja į Ameriką, Angliją arba į kitus kraštus, o kas negali toli išvažiuoti, bėga į mūsų krašto miestus, kur gali daugiau uždirbti, mažiau dirbdami. Jeigu mes visą šalį maitiname, tai mes turime būti ir jos gaspadoriais. Todėl negana yra nerinkti dvarininkų į seimą. Reikia dar pasistengti, kad išsirinktume daugiau ukininkų. Mums reikia stengtis, kad į rengiamąjį seimą būtų išrinkti vieni ukininkai, o jeigu kur nėra išmintingų ukininkų, kurie galėtų mūsų reikalus apginti ir mus Lietuvos gaspadoriais padaryti, tai rinkime mokytus ukininkų sūnus, bet tokius, kurie į ponus nėra pavirte.

Prierašas pieštuku:

Atsišaukimas per pirmuosius rinkimus Tautininkų.

Lietuvos TSR MACB RS. F. 57. Vž - 9. L. 1 - 2.

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Spaudai rengiama:

2. E.Aleksandravičius. Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje
3. Lietuvos valstybingumo idėja (XIX a. — XX a. pradžia)
4. Liaudis virsta tauta
5. A.Kulakauskas. Lietuviškos mokyklos klausimas XIX amžiaus viduryje
6. Lietuvių bajorija nacionaliniame judėjime
7. Moterys nacionaliniame judėjime

Lietuvių Atgimimo istorijos studija

Leidiny Nr. 6. Formatas 60x90/16. SL 226. Popierius ofsetinis Nr. 1. Pasirašyta spausdinti 1990.03.12
Ofsetinė spauda. 13 sąl. sp. l. Tiražas 8000 egz. Užsakymas Nr. 4714. Kaina 3 rb.

Kultūros ir teatro susivienijimas-studija, „Sietynas“,
Vilnius, Rašytojų 6

Spausdino „Vilties“ spaustuvė, 232600 Vilnius, A. Strazdelio 1